

LIBRARY, ARCHIVE AND MUSEUM RESEARCH JOURNAL

KÜTÜPHANE, ARŞİV VE MÜZE ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YIL / YEAR: 2023 | CİLT / VOLUME: 4 | SAYI / ISSUE NO: 2 | E-ISSN: 2718-0832

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi
Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/lamre>

YAYINCI / PUBLISHER

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

YAYIN KURULU

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Alpaslan Hamdi KUZUCUOĞLU, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

EDİTÖR / EDITOR

Burak Savaş SARIÇOBAN, İdealonline

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Öğr. Gör. Deniz ERMIŞOĞLU, Hacettepe Üniversitesi

Elif Cansu BOZ, Vitali Hakkı Kreatif Endüstriler Kütüphanesi

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Varol Saydam, Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nuri TAŞKIN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Gör. Vedat GÜLTEKİN, Ankara Üniversitesi

Dr. Öğr. Gör. Yasin ŞEŞEN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Öğr. Gör. Emine Banu BURKUT, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Basharat Ahmad MALİK, Aligarh Muslim University

Öğr. Gör. Erkan ÖZDEMİR, Gaziantep Üniversitesi

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

Dr. Gizem GÜLTEKİN VÁRKONYI, University of Szeged

Dr. Nurdan ATALAN ÇAYIREZMEZ, British Institute at Ankara (BIAA)

Dr. Anam Jamal ANSARI, Aligarh Muslim University

Uzman, Ayşe YÜKSEL DURUKAN

Zeynep Özlem YEŞİLOVA, İdeal Kültür Yayıncılık

Melek KILIÇ, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

TEKNİK EDİTÖRLER / TECHNICAL EDITORS

Merve ALTINTAŞ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi
E-ISSN: 2718-0832

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi 2020 yılından itibaren yayın yapan uluslararası alan dizinlerinde taranan prestijli bir mesleki dergidir. LAMRe Journal, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü resmi yayın organıdır.

Dergimiz; online olarak Türkçe ve İngilizce dillerinde makale kabul eden, uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergimiz; yılda iki (2) sayı olarak elektronik ortamda (Ocak ve Temmuz aylarında) yayımlanır. Ayrıca ek/özel sayı, konuya özel şekilde de yayımlanabilir.

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi'nde;

- * Kütüphane ve Kütüphane Yönetimi,
 - * Arşivcilik,
 - * Müzecilik,
 - * Bilgi Yönetimi,
 - * Belge Yönetimi ve İşletimi,
 - * Bilimsel ve Kültürel Belleğin Korunması,
 - * Belgesel Mirasın Korunması
 - * Yönetim Bilişim Sistemleri,
 - * Tıbbi Dokümanyasyon ve Sekreterlik
 - * İletişim, İşletme, Yönetim-Organizasyon vb. alanlarındaki akademik araştırma, derleme ve saha/uygulama makalelerine yer verilir.
-

Library, Archive and Museum Research Journal

E-ISSN: 2718-0832

Library, Archive and Museum Research Journal (LAMRe) is a prestigious professional journal that has been scanned in international indexes publishing since 2020. LAMRe Journal is the publication organ of Istanbul Medeniyet University Information and Document Management Department.

Library, Archive and Museum Research Journal (LAMRe), Turkish and English language articles are accepted online and is an international peer-reviewed journal.

Library, Archive and Museum Research Journal (LAMRe) is published electronically (January, July) as a second (2) issue per year. In addition, it can also be published as an additional/special issue, specific to the subject.

Library, Archive and Museum Research Journal (LAMRe);

- * Library and Library Management,
 - * Archives,
 - * Museums,
 - * Information Management,
 - * Records Management,
 - * Protection of Cultural and Scientific Heritage,
 - * Protection of Documentary Heritage.
 - * Management Information Systems,
 - * Medical Documentation and Secretarial

 - * Communication, Business, Management - Organization etc. academic research, compilation and field/application articles in their fields are included.
-

İNDEKSLENDİĞİ KAYNAKLAR

ASOS
indeks

idealonline

İSAM
TÜRKİYE DİYANET YAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Academic
Resource
Index
ResearchBib

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Cosmos

EuroPub

ROAD
DIRECTORY OF OPEN ACCESS
SCHOLARLY
RESOURCES

Index Medicine

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

TÜRKİYE ATIF DİZİNİ

ROOTINDEXING

ESJI
www.ESJIndex.org
Eurasian
Scientific
Journal
Index

Online Journal Platform
and Indexing Association
www.ojs.org.tr

SIA

DRJI
Directory of
Research Journal
Indexing

ADVANCED SCIENCE INDEX

Scilit

EBSCO
Central & Eastern
European Academic
Source

Library
& Information
Science Source

academindex

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

132-153 Elif YILMAZ ŞENTÜRK

Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Mevzuatı'nda Bulunan Belge Yönetimi ile İlgili Maddelerin Değerlendirilmesi: Rehber-i Muamelat Zeyli (Mart 1891 – Mart 1895)

Evaluation of Issues About Records Management in the Legislation of the Ottoman Public Dept Administration: Rehber-i Muamelat Zeyli (March 1891 – March 1895)

154-162 Mehmet KONUKLAR

Modern Kitapların Onarım ve Cilt Yenileme Nedenleri Üzerine Bir Araştırma

A Study on the Reasons for Repair and Binding Renewal of Modern Books

163-174 Büşra AKTAŞ KÜTÜKÇÜ

Osmanlı Ahidnâme Geleneğinin Doğuşu: Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Ahidnâmeleri Hakkında Bir Araştırma

The Origins of the Ottoman Ahdname Tradition: A Research on the Ahdnames of Seljuk and Principalities Period

175-184 Enes SİVRİ

Kütüphanelerde Yapay Zekâ'nın Geleceği: Farklı Alanlardaki Potansiyel Uygulamalar ve Yeni Kullanım Alanları Oluşturma

The Future of Artificial Intelligence in Libraries: Creating Potential Applications and New Usage Areas in Different Fields

İNCELEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

185-200 Mustafa BAYTER, Kübra YILDIRIM

Dijital Kütüphaneler ve Sosyal Medyanın Sentezi: Bilgi Paylaşımında Yenilikçi Güç

The Synthesis of Digital Libraries and Social Media: Innovative Power in Knowledge Sharing

201-216 Esra MUHACIR

Osmanlıda Okuma Gelenekleri ve Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation the Reading Traditions and Culture in the Ottoman Empire

Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Mevzuatı'nda Bulunan Belge Yönetimi ile İlgili Maddelerin Değerlendirilmesi: Rehber-i Muamelat Zeyli (Mart 1891 – Mart 1895)

Evaluation of Issues About Records Management in the Legislation of the Ottoman Public Dept Administration: Rehber-i Muamelat Zeyli (March 1891 – March 1895)

Elif YILMAZ ŞENTÜRK *

ÖZET

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu kötüye gitmekteydi. Devlet, ilk dış borcunu 1854 yılında aldıktan yirmi yıl sonra mali iflasını ilan etti. Kötü gidişi durdurmak ve aldığı borçları ödemek için 1879 yılında Rüsum-ı Sitte İdaresi'ni kurdu. Bu yolla, önemli vergi gelirleri bu kuruma tahsis edilerek büyük alacaklıların borçlarının ödenmesi amaçlanmıştır. Küçük alacaklılar bu duruma itiraz edince yeni bir kararname ile Düyûn-ı Umumiyye İdaresi kuruldu. Tahsis edilen gelirler daha da genişletilerek Osmanlı Devleti'nin neredeyse tüm vergi gelirlerine el kondu. Düyûn-ı Umumiyye İdaresi'nin ve ondan önceki Rüsumat Emaneti ile Rüsum-ı Sitte İdarelerinin iç yazışmaları ile bağlı olduğu mevzuat, Rehber-i Muamelat ve bunun devamı olan Rehber-i Muamelat Zeyli isimleri altında iki kitap halinde yayınlanmıştır. Bu çalışmada Düyûn-ı Umumiyye'nin 6 Mart 1891'den 12 Mart 1895'e kadarki mevzuat ve iç yazışmalarını ihtiva eden Rehber-i Muamelat Zeyli'nin dokuzuncu babı incelenmiştir. Söz konusu bölüm belge yönetimi ile ilgili maddeleri içermektedir. Maddelerin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla transkripsiyonları ile beraber günümüz Türkçesine uyarlanmış şekli birlikte sunulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bir kurumunun 19. yüzyılda belge yönetimiyle alakalı mevzuata müstakil olarak yer vermesi, bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Çalışma, Düyûn-ı Umumiyye'nin mevzuatında bulunan ve iç yazışmalarında geçen belge yönetimi ile ilgili maddeleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mevzuat, Düyûn-ı Umumiyye, Belge Yönetimi.*

ABSTRACT

In the 19th century, the economic situation of the Ottoman Empire was deteriorating. Twenty years after taking its first foreign debt in 1854, the state declared financial bankruptcy. In order to stop the deterioration and to repay the debts it had borrowed, it established the The Administration of the Six Indirect Taxes in 1879. In this way, important tax revenues were allocated to this institution in order to pay off the debts of large creditors. When small creditors objected to this situation, a new decree was issued to establish The Ottoman Public Debt Administration. The allocated revenues were further expanded and almost all tax revenues of the Ottoman Empire were confiscated. The internal correspondence and legislation of The Ottoman Public Debt Administration and its predecessors, and The Administration of the Six Indirect Taxes, were published in two books, Transaction Guide and its sequel, Supplementay of Transaction Guide. This study examines the ninth chapter of the Supplementay of Transaction Guide, which contains the legislation and internal correspondence of the The Ottoman Public Debt Administration from March 6, 1891 to March 12, 1895. The ninth chapter contains articles related to records management. In order to better understand the Ottoman articles, their transcriptions are presented together with their adaptations to today's Turkish. The fact that an institution of the Ottoman Empire included the legislation related to records management in the 19th century shows the importance it attached to this issue. This study aims to evaluate the articles related to records management in the legislation of The Ottoman Public Debt Administration and in its internal correspondence.

Keywords: *Legislation, The Ottoman Public Dept Administration, Records Managemet.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, elif.yilmaz@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1499-9535

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin borçlarının çözüme kavuşturulması amacıyla kurulan Rüsüm-ı Sitte ve Düyûn-ı Umumiyye'nin bağlı olduğu mevzuat ve iç yazışmalar iki ayrı kitapta toplanmıştır. Rehber-i Muamelat: İdâre-i Düyûn-ı Umumiyye-i Osmaniye isimli ilk kitap, hem Rüsüm-ı Sitte İdaresi'nin kuruluşuna kadar Rüsumat Emaneti'nden hem de Rüsüm-ı Sitte İdaresi'nin kuruluş tarihi olan 1879 ile 6 Mart 1891 [22 Şubat 1306] tarihleri arasında Rüsüm-ı Sitte ve Düyûn-ı Umumiyye-i Osmaniye İdare-i Merkeziyesi'nden yazılan muharreratı hem de idareye tahsis edilen gelirlerden tuz, içki, damga vergisi, tütün ve ipek aşarı, av vergileriyle kara ve deniz avcılığı tezkire gelirleri ve tömbeki alımı gibi işlemlere dair kanun, nizam, talimat, şartname, kararname, tarifname ve mukavelenameyi içermektedir. Rehber-i Muamelat, bu kanun ve yönetmeliklerin değişen veya iptal edilen madde, bend ve fıkralarının eski ve yeni hallerini ihtiva etmektedir (Rehber-i Muamelat, t.y, s. I).

Rehber-i Muamelat yayınlanmadan çok daha önce, Rüsumat Emaneti, gümrük vergisi işlemleriyle alakalı olarak rüsumat idarelerine gönderdiği genel yazıları bastırarak yayınlamıştı. Hatta bunun üzerine Düyûn-ı Umûmiyye Evrak Kalemî İkinci Mümeyyizi Hidayet Efendi, bir de fihrist düzenleyip bastırarak ilgili yerlere göndermişti. Bu yayının gümrüklere ait işlemleri bile karışık bir surette içermesi, üç cilt olması nedeniyle naklinin zor olması, idarenin kuruluşundan beri yazılan tahriratların da kitapta bulunmasının istenmesi gibi nedenlerle yeni bir yayın ortaya çıkmasına karar verildi. Bunun üzerine yine Hidayet Efendi, mevcut olan muharrerattan hükmü feshedilenleri sebepleriyle üzerlerine işaret ederek hazırladı; buna mevzuat ve kanunları da ilave ederek Rehber-i Muamelat'ı fihristli bir cilt haline getirdi. Söz konusu bu kitap Düyûn-ı Umumiyye-i Osmaniye İdâre-i Merkeziye Matbaası'nda basılarak ilgili birim ve kurumlara gönderildi (Rehber-i Muamelat Zeyli, t.y., s. 398-399). Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve Rehber-i Muamelat'ın devamı niteliğinde olan Rehber-i Muamelat Zeyli ise aynı kurumun 6 Mart 1891'den [22 Şubat 1306] 12 Mart 1895'e (Mart 1310) kadarki mevzuat ve iç yazışmalarını ihtiva etmektedir.

Osmanlıca olan Rehber-i Muamelat'ın transkripsiyonu *Osmanlı Borç Yönetimi: Düyûn-ı Umûmiyye 1879-1891* adıyla dört cilt halinde yayınlanmıştır (Sağlam, 2014). Fakat Sağlam, bunun, Rehber-i Muamelat'ın transkripsiyonu olduğundan söz etmemiş, “her iki idarenin kendi birimleri arasında yaptıkları tüm yazışmalar belli bir sistem dahilinde sıralanmış ve yazışmaların kısa bir özeti verilmiştir” demekle yetinmiştir (Sağlam, 2014, s. xxxii). Ancak bu, yazarın geliştirdiği bir sistem değildir, Sağlam, Rehber-i Muamelat'taki yazışma ve mevzuatın sıra numaralarını aynen kullanmıştır. Sağlam'ın eserindeki özet kısmı Rehber-i Muamelat'ın başında yer alan ve her maddenin özetini içeren Muamelat Fihristi'nin günümüz Türkçesine göre sadeleştirilmiş kopyasıdır. Zira Rehber-i Muamelat üç fihristle beraber bir de maddelerin aslını içeren dört temel kısımdan oluşmaktadır: İlk kısım, aranan kanun, nizam, talimat kararname, tarifname, mukavelename ve muharreratın kolayca bulunması, muharreratın neden ibaret olduğunun bilinmesi, işlemleri hızlandırması, aranan bir tahriratın hangi kısımda bulunduğu kolayca anlaşılması için hazırlanmış “Muamelat Fihristi”dir. İkinci kısım, aranan kanun nizam, talimat, şartname, kararname, tarifname ve mukavelenamenin hangi sayfada olduğun bilinmesi için de üç bölüm olarak hazırlanan “Kavanin ve Nizam Fihristi”dir. Üçüncü kısım ise tahrirat numaralarını ve özetini içeren “Muharrerat-ı Umûmiye Fihristi” oluşturmaktadır. “Kavanin ve Nizam ve Talimat ve Muharrerat-ı Umumiye” isimli dördüncü kısımda ise kitabın içerdiği 819 maddenin tamamı bulunmaktadır (Rehber-i Muamelat, t.y, s. I). Sağlam, “Kavanin ve Nizam ve Talimat ve Muharrerat-ı Umumiye” bölümündeki 819 maddeyi bire bir transkribe etmiş; Muamelat Fihristi'ndeki hülasalarını da günümüz Türkçesinde sadeleştirerek vermiştir.

Rehber-i Muamelat'ta Düyûn-ı Umumiyye ile alakalı farklı konu başlıklarını içeren 13 bölüm (13 bab) bulunmaktadır. Bunun 9. babında yer verilen Düyûn-ı Umumiyye'nin belge yönetimi ile alakalı yazışma ve mevzuatı bir süre önce düzenlenen bir kongrede sunulan bildiri değerlendirilmiştir. (Yılmaz Şentürk, 2023, s. 39). YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi veri tabanında Düyûn-ı Umumiyye üzerine on bir tez yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların neredeyse tamamında Düyûn-ı Umumiyye hakkında yayınlanan mevzuata yer verilmediği; Sağlam'ın kitabına da çok azının atıf verdiği görülmüştür. Söz konusu tezlerde arşiv belgelerinin hemen hemen hiç kullanılmadığı daha çok ikincil kaynakların tercih edildiği göze çarpmaktadır. Sadece tezlerde değil Düyûn-ı Umumiyye'yi araştıranlar için en temel başvuru kaynaklarından biri olan TDV İslam Ansiklopedisi'nin ilgili

maddesinde dahi çok az sayıda arşiv maddesi kullanıldığı, Rehber-i Muamelelara ise hiç yer verilmediği görülmektedir (Küçük ve Ertüzün, 1994). Bunun sebebi Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi'nde Düyûn-ı Umumiyye'nin evraklarının bir fon halinde, toplu olarak bulunmaması olabilir. 19. yüzyılda kurulan ve Osmanlı Devleti'nin borçlarının 1954 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nce tamamen kapatılmasıyla adı tarih olan Düyûn-ı Umumiyye'ye ait evrakın, hem çok sayıda hem de bir bütün halinde bir fon içerisinde olması beklenirken, farklı fon ve seriler içerisinde az sayıda evraka ulaşılabilmektedir. Düyûn-ı Umumiyye'nin yönetiminden ve kurulmasından sorumlu olan birçok devlet vardır. Bu devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki temsilcilerinin, Düyûn-ı Umumiyye'ye ait evrakın, Türkiye'den ayrılırken yanlarında götürmüş olabileceği varsayılsa bile belgelerin suretlerinin kaydedildiği defterleri götürmeleri pek mümkün olmasa gerektir. Bu nedenle arşivin bugün, Devlet Arşivleri'nde olduğu ancak tasnif bekleyen fonlar içerisinde bulunduğu varsayılabilir. Rehber-i Muamelat'ın içerdiği mevzuat ve yazışmaların asıllarına bu sebeplerle Devlet Arşivleri'nden ulaşılamadığından, Rehber-i Muamelat ve Rehber-i Muamelat Zeyli'nin, bu kurumun tarihini çalışan/çalışacak araştırmacılar için büyük önem taşıması, adeta baş ucu kitabı olmaları beklenir.

Yalnızca Devlet Arşivleri'nde değil, Osmanlı Devleti'nde Merkez Bankası görevi üstlenen ve Rüsüm-ı Sitte ile Düyûn-ı Umumiyye'nin kurulmasında aracı ve söz sahibi olan Osmanlı Bankası'nın arşivinde de Düyûn-ı Umumiyye ile ilgili belgeler vardır. Bugün SALT Araştırma'nın bünyesinde bulunan Osmanlı Bankası Arşivinden başka yine aynı kurumda Fransa-Türkiye ekonomik ilişkileri üzerine çalışan tarihçi Jacques Thobie'nin (1929) biriktirdiği tutanak, rapor ve haritalardan oluşan Düyûn-u Umûmiye Arşivi de ("Düyûn-u Umûmiye İdaresi", 2023) araştırmacıların dikkatini cezbetmemiş olacak ki söz konusu arşiv belgelerine de yukarıda bahsedilen akademik yayınlarda yer verilmemiştir.

Bu çalışma kapsamında ele alınan Rehber-i Muamelat Zeyli, Rehber-i Muamelat'ın devamıdır. Zeylin herhangi başka bir yerde yayınlanmış transkripsiyonuna rastlanmamıştır. Zeylin içerdiği maddeler, Rehber-i Muamelat'ın son maddesi olan 819. maddeden sonraki sayıyla yani 820 ile başlamıştır. İçeriği de Rehber-i Muamelat'la sırasıyla aynıdır. Her iki kitap da farklı konuları içeren 13 bab ve 3 kısımdan oluşmakla beraber, Rehber-i Muamelat Zeyli'ndeki başlık sırası ve konular Rehber-i Muamelat'la aynıdır. Bu çalışmada, Düyûn-ı Umumiyye'nin 1891-1895 yılları arasındaki mevzuat ve yazışmalarını içeren, Rehber-i Muamelat Zeyli'nin 9. babı incelenmiştir. Dokuzuncu bab iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda resmi defterlerin, yazıların, tezkirelerin ve ek niteliğindeki belgelerin kaydedilmesi, yazılması, muhafaza edilmesiyle tahrirat ve telgraflarda uygulanacak yazışma usulleri (Rehber-i Muamelat Zeyli, t.y., s.56, 397) ile alakalı mevzuata yer verilmiştir. İkinci kısımda ise muharrerat, masraf pusulaları ve tuz ihbarnameleriyle posta evrak ve eşyası masraf koçanı paketlerinin ve diğer evrakın gönderilme işlemleri Rehber-i Muamelat Zeyli, t.y., s.59, 411) ile alakalı mevzuat bulunmaktadır. Bu iki kısmın başlıklarından anlaşılacağı üzere Rehber-i Muamelat Zeylin'deki dokuzuncu babındaki maddeler belge yönetimi ile ilgilidir. Bu çalışmada Rehber-i Muamelat Zeyli'nin, kurumların faaliyetleri sonucu ürettikleri belgeleri, üretim aşamasından itibaren, belirli standartlara göre değerlendirmek, düzenlemek, ayıklamak ve hizmete sunmak için gerçekleştirilen faaliyet ve teoriler bütünü anlamına gelen belge yönetimi ("Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ (No: 2020/4)", 2020) açısından değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Değerlendirmenin yapılabilmesi ve maddelerin anlaşılabilmesi için Rehber-i Muamelat Zeyli'ndeki mevzuat ve yazışmaların asıllarını içeren "Kavanin ve Nizam ve Talimat ve Muharrerat-ı Umumiye"nin ve bu asılların özetlerine yer veren, bir içindekiler sayfası niteliğinde diyebileceğimiz "Muamelat Fihristi"nin 9. babları basit transkripsiyon yöntemiyle Latin harflerine tahvil edilmiştir. "Dokuzuncu Bâb" başlığı altında bu transkripsiyonlara yer verilerek, "Değerlendirme" alt başlıklarında bu maddeler günümüz Türkçesine göre sadeleştirilmiş ve belge yönetimi açısından yorumlanmıştır. Rehber-i Muamelat ve Rehber-i Muamelat Zeyli'ni doğru yorumlayabilmek için bunların yayımlandığı dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasi ve özellikle ekonomik koşullarını ve o dönemdeki belge yönetimi süreçlerindeki gelişimi göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bakımdan Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki belge yönetim süreçlerini, ekonomi politikalarını, dış borçlanmasını ve bilhassa borçlarını yapılandırmak amacıyla kurduğu örgütleri hatırlamakta fayda vardır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE BELGE YÖNETİMİNE DAİR GELİŞMELER

Osmanlı bürokrasisini yaşatan devlet kurumları belge ve defterlerin düzenlenmesine ve yazılma usullerine önem vermişlerdir. Osmanlı bürokratik teşkilatı, 14. yüzyılda Divân-ı Hümayun'un kuruluşuyla şekillenmeye

başlamıştır. Bu dönemden itibaren, Osmanlı bürokratik yapısının temelini Divân-ı Hümâyun, Bâb-ı Defterî ve Defterhane isimli kurumlar oluşturmuştur. Zaman ilerledikçe bu kurumların teşkilat yapıları altında pek çok kalem açılmıştır. Söz konusu kurumların gelişimi ile beraber iş yüklerinin artması çeşitli defter serilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu defterler ve içerikleri hakkında Aydın ve Günalan'ın (2008) Osmanlı Maliyesi ve defter sistemi hakkında kaleme aldıkları eser oldukça kapsamlıdır.

Osmanlı Devleti'nde belgelerin yazılma usulleri zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Gelen yazılara kalemler tarafından verilen cevapların, gelen evrak üzerine kaydedilmesi usulü 19. yüzyılın ikinci yarısında yerini, büroların, leff adı verilen ve gelen evrakla ilgili muamelenin ayrı bir kağıda yazılması esasına bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nde evrak kayıt sistemiyle ilgili en önemli gelişmelerden biri dosya usulünün uygulanmasıdır. Dosya usulünün benimsenmesiyle beraber evrakların kaydedildiği defterlerin bir kısmı ortadan kalkarak bunların yerini çift yapraklı dosyaların (gömlük) içerisinde saklanan evraklar almıştır. Bu durum günümüz bürolarındaki yazışma ve dosyalama sürecinin de başlangıcı olmuştur (Aydın, 1996, s. 47-49).

Belge yönetimi konusu ve alanına günümüzde çokça değinilse de Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki belge yönetimiyle alakalı yayınlar ancak yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır (Sümbül ve Keskin, 2017, s. 23). Özellikle, Osmanlı Devlet sistemi içerisindeki kurumların belge yönetimi ile ilgili süreçlerini mevzuatlarını temel alarak yayınlayan ve yorumlayan yayınlar yok denecek kadar azdır. Osmanlı Devleti'nde bir kurumun belge yönetim süreçlerini ele alan en önemli eserlerden biri [1915] yılında Celal Esad Arseven'in yazdığı "Belediyelerde Evrakın Kayıt ve Tasnifi Nasıl Olmalıdır?" isimli çalışmadır. Bu eser, İshak Keskin ve Sinan Sümbül (2020, s. 1-41) tarafından yorumlanarak ve yayınlanmıştır. Bununla birlikte benzer konulu çalışmalar lisansüstü tezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgin Aydın'ın 1996 yılında tamamladığı Osmanlı Yenileşme Döneminde Bab-ı Meşihat'ın Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi başlıklı tezi ile Duygu Masal'ın (2017) Osmanlı Bürokrasisi'nde evrak yönetimi: Defter-i Hâkânî Örneği isimli yüksek lisans tezi de bu konuda yapılmış nadir çalışmalar arasındadır. Bâb-ı Âlî Evrak Odası'nın kuruluşu ve işleyişini kaleme alarak, merkezdeki nezaretlerden ve diğer devlet dairelerinden Sadaret makamına gelen yazışmalar ile Sadaret'in cevaben yazdığı yazılarda hangi yolu takip ettiğini (Candemir, 2002, s. II) gözler önüne seren Murat Candemir'in doktora tezinin Osmanlı Devleti kurumlarının belge yönetim süreçlerini konu eden en kapsamlı yayınlardan biri olduğu söylenebilir.

Bu çalışma da Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılının ekonomik düzenine ve durumuna büyük ölçüde damga vurmuş kurumlarından biri olan Düyûn-ı Umumiyye İdaresi'nin belge yönetimi süreçlerini konu almıştır. Osmanlı Devleti gibi büyük ve uzun yıllar varlığını sürdürmüş bir devletin tüm kurumlarının belge yönetim süreçlerini yaşadıkları değişim ve gelişim çerçevesinde ele almak uzun ve meşakkatli bir çalışmanın sonucunda olabilir. Ancak dönem veya kurum sınırı koyularak yapılacak çalışmalar Osmanlı'nın kurumlardaki belge yönetimi süreçlerindeki gelişimi ve değişimi ortaya koyabilecektir. Bu konudaki çalışmalar için Osmanlı kurumları hakkında yayınlanmış mevzuatlar ile teşkilat ve idari tarihlerine dair yazılan eserler büyük önem taşımaktadır.

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN EKONOMİK DURUMU

Her ne kadar Osmanlılar dış borçlanmadan kaçınsa da Kırım Harbi'nin (1853-1856) maliyede oluşturduğu etki ile Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'nın kredi açma konusundaki tekliflerini kabul ederek ilk borç anlaşmasını 24 Ağustos 1854 tarihinde imzalamak durumunda kaldı. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti dış borçlanmayı ekonomik olarak ayakta kalmanın kolay bir yolu olarak benimsedi (Küçük ve Ertüzün, 1994, s. 58). 19. Yüzyıla gelindiğinde iç ve dış borç yükü, Osmanlı maliyesini hareket edemez duruma getirmişti. Bunun üzerine Hersek'te çıkıp Bosna'ya yayılan isyanla birlikte savaş harcamalarının artması, hükümeti zorlayan bir diğer etken olmuştur. Bu durum sonucunda, 6 Ekim 1875'te Heyet-i Vükela tarafından Osmanlı mali tarihinin en çok eleştirilen kararı alındı. Söz konusu kararnameye göre, ödemelerin yarısı yapılacak, diğer yarısı beş yıla yayılıp Ramazan Tahvilleri ile değiştirilecekti (Narin, 2009, s. 51; Kartopu, 2012, s. 33). Bir nevi moratoryum yani borçlunun, ödeme gücünü kaybetmesi nedeniyle borçlarının tümünü veya bir kısmını ödeyemeyeceğini ilân etmesi anlamına gelen bu açıklama, devletin kredi itibarından ve güvenilirliğinden geriye kalan ne varsa yok etti ("İkinci İmtiyazname", 2023). 1854 yılında ilk dış borcunu alan Osmanlı Devleti bundan yirmi yıl sonra iflas etmişti. Bu durum, beş yıl sonra Rüşum-ı Sitte'nin, iki yıl sonra da Düyûn-ı Umumiyye'nin kurulmasının önünü açacaktı (Sağlam, 2013, s. 3). Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının tamamı Türkiye Cumhuriyeti tarafından ancak 1954 yılında

ödenebilecekti.

Rüsüm-ı Sitte İdaresi

Osmanlı Devleti, 1875 iflasının ardından bütün mali itibar ve güvenilirliğini kaybetmişti. Mali durumdaki belirsizlik ve 1875'ten beri ödenmeyen borçlar sorununa çözüm bulunamıyordu. Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Genel Müdürü Morgan Foster, hükümete Osmanlı Devleti'ne ait gelir kaynaklarının alacaklılara kiralanması yönünde bir teklif getirdiler. Bu teklifin Osmanlı hükümetince kabul edilmesiyle, devletin başlıca alacaklıları bir araya gelip 22 Kasım 1879'da Sadrazam Said Paşa'yla bir iltizam mukavelesi imzaladı. Bu mukaveleye göre Rüsüm-ı Sitte İdaresi adı altında devlet dışı bir kurum ortaya çıktı ve rüsüm-ı sitte yani altı dolaylı vergi adıyla anılan pul-damga vergisi, alkollü içeceklerin miriye ve ruhsatiye vergileri, İstanbul ve çevresinden alınan balık vergisi, İstanbul ve havalisiyle Bursa, Samsun ve Edirne ipek gümrükleri alacaklılara tahsis edilerek borçların ödemesi amacıyla kullanılmasına karar verildi. Ancak bu çözümün büyük alacaklıları gözetmediği, küçük tahvil sahiplerini feda ediyordu. Bu düşünce, Osmanlı Devleti'ni daha köklü bir çözüm aramaya sevk etmişti (Sağlam, 2013, s. 51, 53; "Rüsüm-ı Sitte, 2023).

Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi

Rüsüm-ı Sitte İdaresi'nin kurulmuştu ama bu oluşum küçük tahvil sahiplerine olan borcun ödenmesi için bir çözüm sunmuyordu. Küçük tahvil sahiplerine olan borcun da ödenebilmesi amacıyla daha adil ve kapsamlı bir çözüm arayışına gidildi. 1880'de başlayan ve tüm alacaklıları tatmin edecek çözümler bulmak amacıyla yapılan müzakereler sonucunda 28 Muharrem 1299'da [20 Aralık 1881] "Muharrem Kararnamesi" adıyla bilinen bir anlaşma imzalandı. Buna göre Osmanlı'nın borcu yarı yarıya indiriliyor ancak karşılığında kurulacak Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne devlet gelirlerinin önemli bir kısmı teslim edilerek ödemeler teminat altına alınmıyordu. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne, rüsüm-ı sitteye ilaveten Bulgaristan vergisi, Kıbrıs Adası gelir fazlası, Şarki Rumeli vergisi, gümrük gelirleri, temettü vergisi ve tömbeki resmi de tahsis edilmişti. Düyûn-ı Umûmiyye'nin Osmanlı'nın neredeyse tüm gelirine hakim yapısı onu "devlet içinde devlet" konumuna getirmişti. Yönetiminden yabancıların sorumlu olduğu Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin başında bir yönetim meclisi bulunmaktaydı. Bu meclis idaresinde İngiliz, Hollandalı, Fransız, Alman, İtalyan, Osmanlı ve diğer alacaklar için üyeler bulunmaktaydı (Oğuz, 1994, s. 39). Osmanlı Devleti 1874'ten beri yapamadığı dış borçlanmaya 1886'dan itibaren tekrar başlayabilmiş, ihtiyacı olan istikraz operasyonlarını gerçekleştirebilmişti (Küçük ve Ertüzün, 1994, s. 60; "Düyûn-ı Umûmiyye", 2023).

REHBER-İ MUAMELAT ZEYLİ: MEVZUAT VE MUHARRERAT

22 Şubat 1306'dan [6 Mart 1891] 1310 senesi sonuna [1895] kadar olan Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniye İdaresi'ne ait vergi gibi işlemlere dair olan kanun ve mevzuatla birlikte kurumsal yazışmalar toplanarak Rehber-i Muamelat Zeylinde yayınlanmıştır. Ancak birinci babının üçüncü kısmına ve üçüncü babının dördüncü kısmına ait yazışmalar zeyle dahil edilmemiştir (Rehber-i Muamelat Zeyli, t.y., I) Rehberi Muamelat'la bütünlük teşkil etmesi amacıyla sırasıyla aynı konuları içeren on üç bab ve üç kısım bulunan zeyl üç ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar, bir içindekiler sayfası olarak değerlendirilebilecek Muamelat fihristi; rehber içerisinde bulunan yalnızca mevzuatı içeren Kavanin ve Nizamat Fihristi ile tüm yazışmalarla mevzuatın asıllarını ihtiva eden Muharrerat-ı Umûmiyye Fihristidir. Bu çalışma kapsamına, adı geçen on üç bab içerisinde, Rehber-i Muamelat Zeyli idaresinin belge yönetim süreçlerine dair muharrerat ve mevzuat içeren Dokuzuncu Bab dahil edilmiştir. Bu bölüme ilişkin teferruatlı bilgiye çalışmanın ilerleyen kısımlarından ulaşılabilir. Diğer 12 babın içeriği kısaca şu şekildedir:

Kitabın birinci babı, Düyun-ı Umumiyye ve Rüsüm-ı Sitte idarelerinde çalışan memurlar ile ilgilidir. Söz konusu memurların tayin, istihdamı, hangi durumlarda işten çıkarılacağına dair kararlarla, müfettişlerin görevleri sırasında oluşan masraflar hakkında mevzuta yer vermiştir. İkinci babda tamamen, idarelerin gelir kapılarından biri olan tuz ile ilgili alım, satım, ihracat, nakliyesi, ambarlarda muhafazası gibi kararları kapsamaktadır. Üçüncü bab kapsamına mûskitat yani alkollü içkiye dair mevzuat alınmıştır. Dördüncü bab ise damga vergisinin alım, satımı ile resmi damga kullanılacak evrakla ilgili konuları kapsamaktadır. Beşinci bab, idarelerin gelir kaynaklarından bir diğeri olan tütün, ipek öşrü ve av vergisi ile ilgili mevzuata ayrılmıştır. Rehber-i Muamelat'ın

altıncı bölümünde tezakir koçanlarının düzenlenmesi ve içeriği ile ilgilidir. Düyûn-ı Umumiyye'ye ait kaçaklar ve alınacak önlemler ile ilgili karar yedinci babda bulunmaktadır. Aynı babda görevini kötüye kullanan memurlarla alakalı yaptırımlar da bulunmaktadır. Kitabun sekizinci babı idarelerin hasılatlarına dair tutulan defterlerle ilgilidir. Onuncu bab, her çeşit verginin tutulması için kullanılacak defterler ve cetvellerin tanzim usullerine ayrılmıştır. Emeklilik, tasarruf, ihtiyat ve yardım sandıkları ile ilgili konu ve mevzuat da Rehber-i Muamelat'ın on birinci babındadır. On ikinci babın dahiline, muhafaza memurlarının maaşı ve tuz ambarlarının durumuyla alakalı konular alınmıştır. Kitabın son bölümü olan on üçüncü bab, görevden alınan memurlar hakkındadır.

Dokuzuncu Bâb

Rehber-i Muamelat Zeyli'ndeki belge yönetimi ile ilgili konulara, Rehber-i Muamelat'ta olduğu gibi iki kaynağın bir bütünlük teşkil etmesi açısından yine 9. bab'da yer verilmiştir. Adı geçen bölümde, 27 Ekim 1891-25 Aralık 1894 tarihleri arasında düzenlenmiş kurum belgelerine dair 20 madde bulunmaktadır. Bu yirmi madde iki kısımda toplanmıştır. Birinci kısımda resmi yazışmaların ve eklerinin kaydedilmesi, yazılması, gönderilmesi, alınması ve muhafazası ile tahrirat ve telgrafla gönderilecek muharrerat işlemleriyle ilgili yazışmalar ve mevzuat yer almaktadır. Babın, ikinci kısmı muharrerat, masraf pusulaları, tuz ihbarnameleriyle eşya, masraf koçanı paketleri ve diğer evrakın gönderilme usulünü konu etmektedir.

Yirmi maddeyi belge yönetimi (6 madde), defter tutulması işlemleri (9 madde), telgraf işlemleri (4 madde), posta gönderimi (1 madde) ve diğer (Rehber-i Muâmelâtın idare matbaasında basılıp dağıtılması) olacak şekilde konu başlıkları vererek sınıflandırmak mümkündür.

Belge yönetimi ile alakalı maddeler: 1072, 1074, 1075, 1083, 1084 ve 1091 numaralı maddeler kurumun belge yönetim süreçleriyle alakalıdır. Maddelerin içeriğini, belgede tahrifat yapanların cezalandırılması, belgelerin düzenlenmesi, belgelerin numaralandırılması, belge yazımında dikkat edilecek hususlar, cevabı gelmeyen yazılara tekit (hatırlatma yazısı) konuları oluşturmaktadır.

Defter tutulması işlemleri: 1076-1082, 1089 ve 1090 numaralı maddeler idarede tutulan veya tutulmasına karar verilen defterlerle alakalı kuralları kapsamaktadır. Bu kurallar, idareyle alakalı her konu için toplamda 67 adet ayrı defter tutulma zorunluluğu, her mali yılda yeni deftere geçilmesi ve defter sayfalarının 1'den başlatılarak ardışık olarak numaralandırılması, defter tutma yöntemleri, defterlerin onaylatılması işlemleri ile alakalıdır.

Telgraf işlemleri: 1082, 1085, 1086 ve 1088 numaralı maddeler resmi telgraf yazma usulü, kuralları ve telgraflara Düyûn-ı Umûmiyye tarafından ödenen ücretleri kapsamaktadır.

Posta gönderimi: Bu konu ile alakalı 1 (1087) madde olmakla beraber maddede resmi muhaberatın posta masrafına değinilmektedir.

Aşağıda, Rehber-i Muamelat Zeyli'ndeki belge yönetimi konulu maddelerin (1072-1091) hem Muamelat fihristinde geçen özetlerinin hem de Muharrerat-ı Umûmiyye Fihristinde bulunan asıllarının transkripsiyonları bulunmaktadır. Değerlendirme alt başlığında ise bu maddelerin günümüz Türkçesiyle karşılıklarına yer verilmiştir.

Birinci Kısım

Kuyûdât ve muharrerât ve tezâkir ile leffiyâtının sûret-i kayd ve tahrîr ve ahz ve teslîm ve hıfzı ve tahrîrât ve telgrafla olunacak muhâberât mu'amelâtı [Resmi yazışmaların ve eklerinin kaydedilmesi, yazılması, gönderilmesi, alınması ve muhafazası ile tahrîrât ve telgrafla gönderilerek yazışma işlemleri]

Madde No: 1072

Konu: Belgelerin ve telgrafların numaralandırılması

Tarih: 13 Nisan 1893

Muamelat fihristindeki özeti: Tuza ve tuzun ihrâcât ve sarfiyât ve nakliyatına ve memlehalının ta'mîrât ve inşââtına ve memleha ve tuz an bârları memurîn-i dâime ve muvakkatesinin ta'yîn ve tebeddülâtına ve tuzdan mütevellid her nev' tahkîkâta ve tuz tezkiresi sehviyyâtına dâir başka ve balık mu'âmelâtı için dahi ta'rîfât-ı mezkûreye tevfikân başka olarak ayrı ayrı numara tutulacağı fi 8 Şevval sene 1310 ve fi 13 Nisan sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Aksâm-ı vâridât için idare-i merkeziyede birer şube küşâdı mutasavver ve mukarrer olup şimdilik umûm tuz ve balık mu'âmelâtı-çün birer şube teşkil kılınmış ve diğerlerinin teşkilâtı da derdest bulunmuş olduğundan vusûl-i tahrîrâtan itibaren tuza dair cereyân edecek muhâberât yani tuzun ihrâcât ve sarfiyât ve nakliyatı ve memlahaların ta'mîrât ve inşââtı ve memurîn-i dâime ve muvakkate ile memleha ve an bârlarda müstahdem an bârcı ve kantârcı ve kolcu ve bekçi gibi hademe tebeddülâtı ve tuzdan mütevellid her nev' tahkîkât ile tezkire sehviyyâtı ve'l-hâsıl tuza müte'allik kâffe-i husûsât için başka ve balık mu'âmelâtı için dahi ta'rîfât-ı mezkûreye tevfikân başka olarak birden bed' ile ayrı ayrı müteselsil numara tutulması ve bundan böyle aksâm-ı sâire-i vâridât için diğer şubelerin teşkili hâlinde isminin tasrihiyle yani müskirât şubesi teşkil olundu ibâresiyle keşide olunacak telgrâfnâme üzerine bâlâda muharrer izâhâta tevfikân o kısım için de başkaca birden bed' ile müteselsil numara yürütölmeye başlanılması ve şube hâricinde kalan vâridât-ı sâirenin cümlesi için üç yüz dokuz senesi Martı ibtidâsında tutulmuş olan umûmî numaranın sâbıkı misillü teselsül ettirilmesine devâm buyurulması fi 8 Şevval sene 1310 ve fi 13 Nisan sene 1309

Değerlendirme: Gelir kalemleri için merkezi idarede birer şube açılmasına karar verilmiş; tüm tuz ve balık işlemleri için birer şube teşkil kılınmış ve diğerlerinin teşkilâtı da derdest olunmuştur. Tuzla alakalı ihracat, sarfiyat, nakliyat ve tuzların tamirat ve inşaatı; memur ve işçilerin görev yeri değişimi gibi tuzdan kaynaklanan her türlü husus için düzenlenen belgelere başka, balıkla ilgili işlemler için düzenlenenlere başka birden başlayan ardışık numara verilmesi; öteki gelir kalemleri için diğer şubelerin teşkili halinde isminin belirtilerek örneğin "müskirât şubesi teşkil olundu" ibaresiyle gönderilecek telgraf üzerine o kısım için de başkaca birden başlayan ardışık numara verilmesi ve şube dışında kalan gelirlerin hepsi için 1893 yılı başlangıcında tutulan umumi numaranın eskisi gibi sürdürölmesi karara bağlanmıştır.

Madde No: 1073

Konu: Rehber-i Muamelat'ın basılması ve dağıtılması

Tarih: 21 Kasım 1891

Muamelat fihristindeki özeti: Duyûn-ı Umumiye-i Osmaniye idaresine âid bi'l-cümle mu'âmelâtı muhtevî olan Rehber-i Mu'âmelâtın gönderildiği fi 19 Rebûlahîr sene 1309 ve 9 Teşrînisânî sene 1307

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Mu'âmelât-ı rusûmiyeye dâir Rûsûmât Emânet-i Celîlesi tarafından rûsûmât nezâretlerine yazılmış olan muharrerât-ı umûmiye mukaddemâ Emânet-i müşârûn-ileyhâ tarafından tab' ve teclîd ettirilerek neşrolunmuş ve buna mü'ehhiren Nezâret-i Umûmiye Evrâk Kalemi Mümeyyiz-i Sânisî rif'atlü Hidâyet Efendî ma'rifetiyle bir de fihrist tanzim ve tab'ıyla her tarafa gönderilmiş idiye de esâsen mecmû'a-i matbû'anın gümrüklere âid mu'âmelâtı dahi karışık bir surette muhtevî olması ve üç cild yapılması hasebiyle sırf idaremize müte'allik mevâddın bunda taharrisi ve bunların vehleten her istenilen yere nakliyle mutâla'ası pek ziyâde mücib-i su'ûbet ve müşkilât olduğu görölmesine ve idaremizin ibtidâ-yı teşekkülünden beri dahi bir çok tahrîrât-ı umûmiye yazıldığı hâlde onların da mecmû'a-i mezkûrede münderic olmasına mebnî yine efendi-i mûmâ-ileyh ma'rifetiyle muharrerât-ı umûmiye-i mevcûde yegân yegân mutâla'a ve tedkîk ve kâmilen veya kısmen hükmü fesh edilenler tefrik ile esbâb ve sûret-i fesihleri üzerlerine işâret olunarak sırf idaremize âid mu'âmelâtâ dâir olanları ve nizâmât ve kavânîn-i mevcûdenin de ilâvesiyle yeniden idare matba'asında tab' ve Rehber-i Mu'âmelât nâmıyla ma'a-fihrist bir cild olmak üzere tedvin edilmiş ve bunlardan seksen cild ile işbu tahrîrât-ı umûmiyemizin seksen nüshası açıktan postaya teslîmen tesyâr kılınmış olduğundan mülhakât idarelerine birer cildinin isrâsıyla halefen an selef devri icrâ olundukça esmânî memurîn-i lâhikadan alınmak üzere beherinin esmânî olan elli beşer guruştan cem'an dört bin dört yüz guruştan teslîm olunacak memurlardan oraca bi'l-istifâ yerine konulmak üzere ta'vîzen esmân-ı mezkûrenin def'aten bu tarafa isrâ olunması ve mukaddimesi mutâla'asından dahi bi'l-etrâf ma'lûm olacağı vecihle ba'demâ muharrerâtta bir tahrîrât-ı umûmiyeden bahsedildiği halde işbu Rehber-i Mu'âmelâtın müteselsil numarasıyla yalnız Rûmî tarihi gösterilerek iktifâ olunması ve şâyed lüzum görölcek olur ise muharrerât-ı umûmiyenin müteselsil numarasında ilâveten derc

kılınması fi 19 Rebûlahîr sene 1309 ve 9 Teşrînisâni sene 1307

Değerlendirme: Gümrük vergisi işlemlerine dair Rûsumat Emaneti tarafından Rûsumat nezaretlerine yazılan genel yazılar önceden Rûsumat Emaneti tarafından bastırılarak neşrolunmuştu. Bunun akabinde Düyûn-ı Umûmiyye Evrak Kalemi İkinci Mümeyyizi Hidayet Efendi, bir de fihrist düzenleyip bastırarak her tarafa göndermişti. Bastırılan bu kitap gümrüklere ait işlemleri bile karışık bir surette içermesi; üç cilt olması sebebiyle idareye ait maddelerin bulunması ve bunların istenilen yere hemen naklinin zor olması; idarenin kuruluşundan beri yazılan tahriratların da kitapta bulunması için yine Hidayet Efendi tarafından, mevcut olan muharrerat tek tek tetkik edilerek; hükmü feshedilenler sebepleriyle ve üzerlerine işaret olunarak; idareye ait işlemlere dair olanları, mevzuat ve kanunların da ilavesiyle yeniden idare matbaasında basılıp Rehber-i Muamelat isimli, fihristli bir cilt halinde bir araya getirilmesi

Madde No: 1074

Konu: Hatırlatma yazısı ve yazıların cevabının vaktinde verilmesi

Tarih: 27 Ekim 1891

Muamelat fihristindeki özeti: *İsticvâbı mutazammın olarak nezâret-i umûmiyeden yazılacak muharrerât ve tezâkirin ikinci defa olunan te'kîd tarihinden itibaren on gün daha intizâr edildikten sonra cevâbı gelmediği takdîrde ma'âşât-ı muhassasa rub'unun kat' olunacağına ve muhâberât hakkında bazı vesâyâyâ dâir fi 24 Rebûlevvel sene 1309 ve fi 15 Teşrînievvel sene 1307*

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Tafsîl ve izahdan mustagnî olduğu üzere mu'âmelât-ı idarenin mihver-i matlûbda cereyânı muhâberâtın sür'at-i te'âtisine menût ve mütevakıf iken buradan yazılan muharrerât evcibesi vaktiyle alınamamakta ve defâ'atle te'kîd edilen ihtârâtında lâyıkıyla semere hâsıl olamadığı ekseriya ma'a't-te'essüf müşâhede olunmakta olmasıyla bu bâbda bervech-i zîr ta'lîmât itâsına mecbûriyet hâsıl olmuştur şöyle ki

Evvelâ Evrâk-ı mevcûdenin bilâ-te'hîr vakit ü zamanıyla tahrîr ve tesvîyesi bi'l-cümle müstahdemînin ve bâ husus muhâsebe ve tahrîrât başkâtiblerinin ikdâm ve ihtimâm-ı tâm eylemelerine menût olup bunların îfâsı vazifece nezâret ve merkez müdürlerine ve nuzzâr ve merkez müdürlerinin de nezâret-i umûmiyyeye karşı mes'ûliyetleri tabî'î ve bunların da işi gevşek ve müsâ'âdeli tutmayıp memurin-i mevcûdenin küllü yevm işleri başına devam ile ifâ-yı vazifeye cehd ve ikdâm eylemelerine müstemirren nezâret ve dikkat etmeleri muktezi olmasına binâ'en işbu tahrîrât-ı muhibbinin vusûlünden sonra memurîn ve ketebe ve hademe-i mevcûdenin hüsn-i ifâ-yı vazifeye çalışmalarına bir kat-dahâ dikkat ve itinâ buyurulması

Sâniyen Nezâret ve merkez müdüriyetlerinin gerek Dersa'âdet'e ve gerek bunlardan her birerlerinin mülhakâtı ve tevâbi'î olan idarelerine bu'diyet-i mesâfeleri ve mevsimine göre postaların eyyâm ve vakt-i hareketleri nazar-ı dikkate alınarak her birinin derecesine göre birer müddet vaz' edildiği gibi nezâret-i behiyyeleri için dahi bir tahrîrâtın tarih-i tahrîrinden itibaren _____¹ mah mürurunda birinci ve onun üzerinden _____ mah mürurunda ikinci defa olarak te'kîd tarihinden itibaren on gün daha intizâr edildikten sonra cevâbı gelmediği takdîrde memuru canibinden tanzim ve muhâsebe-i merkezîyeye havâle olunacak müzekkire üzerine Rehber-i Mu'âmelâtta muharrer (698) numaralı ve fi 17 Teşrînievvel sene 1297 tarihli tahrîrât-ı umûmiye mucebince bilâ istisnâ ma'âşât-ı muhassasa rub'unun kat'ı mu'ayyen ve mukarrer bulunmuş olmağla ve _____ senesinden _____ senesine kadar yazılıp el-ân cevâbları alınamayan ve te'kîd altında bulunan muharrerâtın nezâret-i behiyyelerine aîd olanlarının bir pusûlası leffen tesyâv[r] kılınmağla gerek bunda muharrer olanların ve gerek _____ tarihinden _____ tarihine kadar başka mütedâhil bulunanların evcibesi işbu tahrîrât-ı muhlisî tarihinden itibaren müddet-i mu'ayyene-i meşrûha zarfında alınamadığı surette olvecihle rub'-ı ma'âşâtın kat' ve tevkif kılınacağı kat'ıyyen bilinerek ona göre hareket ve bunların te'hîrine muhâsebe ve tahrîrât başkâtibleri ve yâhûd müdür ve merkez memurları ve onlara karşı da başkâtipleriyle idârât-ı mülhakaları memurları sebebiyet vermişler ise mu'âmele-i tevkifine onlar haklarında icrâ edilmek üzere delâ'il-i sübûtiyye müddeti zarfında bu tarafa iş'âr ve inhâ olunması.

Sâlisen İşbu müddet ta'yîni mülhakât veya hükûmât ve devâ'ir-i mahalliye ile muhâbere cereyanına ve tahkîkât

¹ Metinde ara ara geçen bu çizgiler orijinal metinde de bulunmaktadır. Okunamayan kelime anlamına gelmemektedir.

ve tedkîkât icrasına lüzum gösterecek ve hakikaten ilişkili ve derhâl cevâbları yazılamayacak mevâdd ve evrâk hakkında olup yoksa cevâbları sür'atle yazılmak mümkün olan mühim ve gayr-ı mühim muhâberâta şümûlî olmadığından bu yolda olan muhâberât evcibesinin dahi bilâ te'hîr itâ kılınacağıнын bilinmesi.

Râbi'an Te'kîd altında bulunan bazı muharrerât cevâbları numara ve tarihinden bahsedilmeyerek sâir hususa dâir olan başka muharrerâta derc edilmekte ve bir şukkada gönderildiği beyân olunan icmâl ve buna mümâsil sâir evrâk dahi bazı defa postaya yetiştirilemeyerek ertesi posta ile evrâk-ı sâir meyânında bilâ şukka gönderilmekte olmasına ve bu dahi kayıtça mu'âmelece karışıklığı intâc eylemekte bulunmasına mebnî bundan sonra ber-vech-i muharrer öyle bilâ şukka evrâk irsâl olunmamağla beraber bir hususa dâir olan evraka diğer bir meselenin karıştırılmaması ve muhâberât-ı sabıkadan bahsedildiği surette dahi bunların beheme-hâl numara ve tarihinin metn-i inhâda gösterilmesi.

Hâmisen Bazı muharrerâta idârât-ı mülhaka ile muhâberâttan bahsedilmişken gerek nezâret ve merkez müdüriyetlerinden yazılan muharrerât ve gerek mülhakâttan gelen cevâbnâmelerin numara ve tarihleri vaz' olunmamasından nâşi te'hîrâta hangi taraftan sebebiyet verildiği bilinmediğinden bundan sonra bu vecihle mülhakât ile cereyân eden muhâberâttan bahsedildiği surette gerek nezâret-i behiyyelerinden tevâbi'âtına ve gerek oralardan nezâret-i behiyyelerine yazılan muharrerâtın numara ve tarihlerinin dahi mutlaka tasrih ve terkim edilmesi

Sâdisen İşbu tahrîrât-ı umûmiye-i muhlisînden nûsah-ı matbû'asından _____ kît'ası açıktan postaya teslimen taraf-ı vâlâlarına tesyâr kılınmış olmağla bunların vesâyâ-yı lâzîme derecesiyle mülhakâta irsâl ve isrâ edilerek her tarafa mucebince iktizasının icrâsına ale'd-devâm itinâ buyurulması fi 24 Rebûlevvel sene 1309 ve fi 15 Teşrinievvel sene 1307

Değerlendirme: Düyûn-ı Umûmiyye Nezareti tarafından cevaplarının verilmesi için hatırlatma (tekit) yazısı yazılan muharrerat ve tezkirelere yazılan ikinci tekitin tarihinden itibaren on gün beklendikten sonra cevabı gelmediği takdirde sorumlu memuru maaşının ¼'ünün kesilmesi; ayrıca muhaberat işlemleri hakkında çeşitli talimat:

1. Belgelerin vaktinde yazılarak gönderilmesi hususunda tüm çalışanların, özellikle de muhasebe ve tahrirat başkatiplerinin özen göstermeleri,
2. Nezaret ve merkez müdüriyetlerinin hem Dersaadet'e ve hem bağlı birimlere hem de tabi olan idarelerine uzaklıkları ve de mevsimine göre postaların günleri ile hareket zamanları dikkate alınarak her birinin derecesine göre süre belirlenmesi, geciktirenlerin Rehber-i Muamelat'ın (698) numaralı maddesince cezalandırılması,
3. Cevapları süratle yazılması mümkün olan önemli ve önemsiz muhaberatın cevaplarının geciktirilmeden gönderilmesi,
4. Tekit altındaki bazı muharreratın cevaplarında yazılırken, numara ve tarihine yer verilmediği, başka konuya dair başka muharreratın içine koyulup bir şukkada gönderildiği ve buna benzer diğer evrakın da bazen postaya yetiştirilemeyerek ertesi posta ile diğer evrakla şukka olmadan gönderildiği tespit edilmiştir. Bundan sonra şukkasız evrak gönderilmemesi, bir hususa dair evraka diğer bir meselenin karıştırılmaması, eski muhaberatın bahsedildiği surette dahi bunların ne olursa olsun numara ve tarihinin metinde gösterilmesi.
5. Hem nezaret ve merkez müdüriyetlerinden yazılan muharrerat hem de bağlı birimlerden gelen cevapların numara ve tarihleri bulunmamasından dolayı gecikmeye hangi tarafın sebebiyet verdiği bilinmediğinden muharreratların numara ve tarihlerinin mutlaka yazılması

Madde No: 1075

Konu: Hatırlatma yazısı ve yazıların cevabının vaktinde verilmesi

Tarih: 1 Şubat 1894

Muamelat fihristindeki özeti: İsticvâbı mutazammın yazılacak muharrerât ve tezâkire tûl müddet cevap vermeyenlerin rub' ma'âşlarının kat' olunacağı te'kiden iş'âr kılınacağı fi 24 Receb sene 1311 ve fi 20 Kânûnisânî sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Bağdat Düyûn-ı Umûmiyye Nezâreti dâhilinde kâin Nâsiriyye Düyûn-ı Umûmiyye memuru Abdulhamid Efendi'nin itâ etmiş olduğu tercüme-i hâl varakası usûlüne muvafık tanzim olunmamasından dolâyı tebdilen diğeri tebdil ve irsâl olunmak üzere nezâret-i mûmâ-ileyhâ tarafından memuriyet-i mezkûreye fi 12 Mayıs sene 309 tarihinde iâde ve iki defa te'kîd olunduğu hald[e] şimdiye kadar bir cevâb alınmadığından bahisle olunacak mu'âmele nezâret-i mûmâ ileyhâdan istifsâr olunması üzerine memur-i mûmâ ileyhin böyle tûl müddet cevâb vermemesinden dolayı hakkında (1074) numaralı ve fi 15 Teşrînievvel 1307 tarihli tahrîrât-ı umûmiyye-i muhlisî mucibince rub' maaşının cezâen bi'l-kat' icmâle îrâd kayd ve imlâsı cevaben bildirilmiş ve bu gibi te'ehhürâta sebebiyet verenler hakkında tahrîrât-ı umûmiyye-i mezkûre ahkâmının derhâl tatbik ve icrâ kılınacağı bilinerek ona göre sür'a-i tesviye-i mu'âmelâta itinâ kılınması zımında keyfiyyetin ta'mîmen iş'ârı bi't-tensîb işbu tahrîrât-ı umûmiyyenin kıt'a-i nûsah-ı matbû'ası açıktan postaya teslimen tesyâr kılınmış olmağla bunların mülhâkât idarelerine bi'l-isrâ gibi te'ehhürât vukû'undan ittikâ olunması fi 24 Receb sene 1311 ve fi 20 Kânûnisânî sene 1309

Değerlendirme: Bağdat Düyûn-ı Umûmiyye Nezâreti dahilindeki Nâsiriyye Düyûn-ı Umûmiyye memuru Abdulhamid Efendi tercüme-i hal vakasının usulüne göre düzenlemediği için görev yeri değiştirilmiştir. Düyûn-ı Umûmiyye Nezâreti tarafından adı geçen memuriyete 12 Mayıs 309 tarihinde iadesi iki defa tekit olunmuş ancak bir cevap alınmaması üzerine yapılacak muamele nezâretten sorulmuştur. Abdulhamid Efendi'nin uzun müddet cevap vermemesinden dolayı hakkında (1074) numaralı tahrîrâta göre maaşının ¼'ünün kesilmesine ve böyle gecikmeye sebebiyet verenler hakkında aynı tahrîrat hükmünün tatbik edilmesine karar verilmiş

Madde No: 1076

Konu: Defter tutulması gerekliliği ve usulü

Tarih: 26 Kasım 1891

Muamelat fihristindeki özeti: Bin üç yüz sekiz senesinden itibâren idaremize âid her mu'âmelâta isti'mâl olunmak üzere altmış yedi nev' üzerine teclîd ettirilen defterlerle bunların sûret-i isti'mâlini mübeyyin ta'rîfnâmenin gönderildiği fi 24 Rebûlâhîr sene 1309 ve fi 14 Teşrînisânî sene 1307

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Üç yüz sekiz senesinden itibâren Düyûn-ı Umûmiyye idarelerinde isti'mâl olunmak üzere altmış yedi nev' üzerine tab' ve teclîd ettirilen defterlerle bunların sûret-i isti'mâlini mu'arrif olan ta'rîfnâme çend defa da gönderilmiş ve ba'demâ dahi defâtir-i kuyûdiyenin buradan irsâli mukarrer bulunmuştur.

Defâtir-i mebhûseden yirmi altı nev'i idaremize âid harîr ve balık mu'âmelesi bulunan idarelere âid olup kusûr kırk bir nev' defâtir harîr ve balıktan mâ'adâ sâ'ir bi'l-cümle vâridât ve mu'âmelâtın cins ve adedine göre tertîb ve tesrîb kılındığından şâyed noksanı bulunduğu anlaşılır ise gönderilmek üzere hemân nev' ve mikdârının ve fazlası var ise ileride kullanılmak üzere keyfiyyetin iş'ârı muktezidir.

Defâtir-i mezbûre her sene teclîd olunmayıp son varakına kadar kullanılacağından bunlara mülhâkât idarelerince sahife numaraları ve nezârât ve merkez müdüriyetlerinden mülhâkâta gönderileceği esnâda ilk ve son sahifelerine "işbu defter şu kadar varakı hâvîdir" ibâreleri derc ve terkîm ve nezârât veya merkez müdüriyeti kebîr mührüyle tahtîm ettirilip ber vech-i muharrer üç yüz sekiz senesi Martı ibtidâsından itibaren isti'mâline başlanılacak ve defâtir-i müsta'meleden altı mâh zarfında sarf olunan evraka nisbetle üç yüz dokuz senesi için hangi nev'den kaçar varaklı olarak ne-mikdâr deftere lüzum görünür ise vaktiyle yetiştirilmek üzere nev' ve numarasını ve kaçar varaklı olacağını mübeyyin pusulası altı mâh mukaddem bâ-tahrîrât buraya gönderilecektir.

Ve bir de icâbât-ı mahalliye muktezasından olarak mahallerince tutulması tabî'î bulunan hesâb ve döküm pusulaları ve muvâzene defterleri ve sâire kaydına müte'allik ufak tefek defâtir-i mu'âvene kemâ-kân mahallerince tutulabilir ise de buradan gönderilen matbû' defterler kuyûd-ı esâsiyye müte'allik olduğundan bunların her idarede nev' ve numarası ve mikdârı ve kaçar varaklı bulunduğu gösterilerek demirbaş eşya defterine bi'l-idhâl memurlarca tebeddülât vukû'unda pul ve tezâkir-i mütenevvi'a misillü seleften halefe devrolunarak muhâsebe defterine de idhâl kılınacaktır.

Ve'l-hâsıl defâtir-i mezbûrenin şu yolda tertîb olunmasından maksad kâffe-i Düyûn-ı Umûmiyye idarelerinde kuyûdâtın sûret-i mutarride mücebince bâdileri hakkında mücâzât-ı lâzime icrasına meydân verilmemesi

matlûbdur.

İşbu tahrîrât-ı umûmiyenin diğere nezâret ve merkez müdüriyetlerine gönderildiği misillü zîr-i nezâret-i behiyyelerinde kâin idarelerin adedine nisbetle _____ kıt'a nûsah-ı matbû'ası açıktan postaya teslimen gönderildiğinden bunlara vesâyâ-yı münâsibe derciyle mülhakât idarelerine isrâsiyle defâtir-i mebhûsenin ber minvâl-i meşrûh hüsn-i isti'mâl ettirilmesi ve tahrîrât-ı umûmiyenin keyfiyyet-i vusulünün dahi bildirilmesi fi 24 Rebûlâhir sene 1309 ve fi 14 Teşrinisâni sene 1307

Değerlendirme: Osmanlı bürokrasisinde defterlerin ortaya çıkışı geç dönemlerde gerçekleşmiştir. Osmanlı bürokrasisinin en erken tarihli defterleri, tahrir sistemine ait defterlerdir. Osmanlı tahrir defterlerindeki bazı kayıtlardan anlaşıldığına göre, Osmanlılarda ilk tahrirler Yıldırım Bayezid zamanında yapılmıştır (Aydın, 2003, s. 6). Osmanlı defter sisteminin gelişmesinde İstanbul'un fethi bir dönüm noktasıdır. Fatih Sultan Mehmet döneminde tutulan mevâcib ve muhasebe defterleri hem Osmanlı bürokrasisinin gelişmiş dönemindeki defter türlerinin ilk örnekleri olması hem de Osmanlı bürokrasisinin nasıl işlediğini gösterdiği için son derece mühimdir (Aydın ve Günalan, 2008 , s. 27). Osmanlı Devleti'nde resmi işlemler için sistemli bir şekilde defter tutulurdu. Osmanlı Arşivi'nde 14. yüzyıla ait defterlerin bulunması, devletin ilk dönemlerden beri, resmi işlemler için defter tutup ve bu defterleri muhafaza ettiğinin kanıtı olarak gösterilebilir (Göyünç, 1994, s. 90). Osmanlı Devleti'nde muhasebe kayıt ve defterler sistemli ve düzenli olarak tutulmaktadır (Güvemli ve Güvemli, 2015). Bu devlet geleneğinden yola çıkarak 19. Yüzyılda kurulan Duyûn-ı Umumiye idarelerine ait her işlem için kullanılmak üzere 67 tür defter tutulması gerektiğine dair karar verilerek bu defterlerin kullanım şeklini içeren tarifnameler ilgili kurum ve birimlere gönderilmiştir.

Madde No: 1077

Konu: Defter tutulması gerekliliği ve usulü

Tarih: 28 Aralık 1893

Muamalat fihristindeki özeti: Bin üç yüz sekiz senesinden itibaren idaremize âid her mu'âmelâta isti'mâl olunmak üzere gönderilen altmış yedi nev' defterin sûret-i isti'mâl ve tahriri hakkında bazı izâhât verildiği fi 19 Cemaziye'l-ahire sene 1311 ve fi 16 Kânûnevvel sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Duyûn-ı Umûmiye idareleri kuyûdâtının ıslâhı için üç yüz sekiz senesinden itibaren icâb eden defâtir ba'demâ buradan gönderileceğinden bahisle ta'rîfnâmelerinin irsâl kılındığı (1076) numaralı ve fi 14 Teşrinisani sene 1307 tarihli tahrîrât-ı umûmiye ile iş'âr olunmuştu. Defterlerin sûret-i isti'mâlince müfettişler tarafından müşâhede olunan nevâkısın ıslâhı zımnında bir komisyon-ı mahsus teşkil olunarak bu bâbda verilen karâr ber-vech-i zîr beyân olunur şöyle ki

Evvelâ Mezkûr defterlerce kısmen iktizâ eden ta'dilâtın icrâsı pul bey'iyeye nezâretine yazıldığından bunların hitâm-ı mu'âmelesinde keyfiyyet başkaca bildirileceği

Sâniyen Üç numaralı irsâlât ve mahsûb defterinin ta'rîfnâmede her mâha mahsûs parti açılarak kaydı gösterilmiş ise de ba'demâ defter-i mezbûrda her idareye ve her mâha mahsus olmak üzere başka başka parti açılarak mülhakât idareleri hâsılâtının ona göre kaydolanması

Sâlisen Altı numaralı demirbaş eşya defterinin isti'mâli mülhakât idarelerinin merbut bulunduğu büyük idarelere hasrolunmuş ise de mücib-i mazbûtiyet olmak üzere bunun büyük ve küçük her idarede de tutulması

Râbi'an Yirmi iki numaralı pul mahzen-i kebîr defterinin mülhakâtı bulunan merkez idarelerinde tutulması icâb edeceği işbu defterin sûret-i isti'mâli hakkında ta'rîfnâmenin bend-i mahsûsusunda beyân olunmuş ise de bend-i mezbûrun bâlâsında muharrer serlevhada bunun yalnız nezâretlerle merkez müdüriyetlerine münhasır kalacağı gösterildiği ecilden ekser müdüriyet ve merkez memuriyetlerince mezkûr benddeki sarâhate atf-ı nazar-ı dikkat edilmeyerek defter-i mezbûr tutulmamakta olduğundan bunun mülhakâtı bulunan idarelerin kâffesinde tutulması

Hâmisen Sevâhil anbarları tertîbâtına mahsuben sevk ve tertîb olunan tuzların hîn-i ihrâc ve vezninde âdi ve gayr-ı muntazam defter tutulmayıp tuz ihrâcât vezn defterinin isti'mâl kılınması

Sâdisen On numaralı tuz yevmiye icmâl kaydına ihrâcât makâdirinin yine ay nihayetinde yekûn vecihle geçirilmek üzere yevmiye vukû'bulan sarfiyâtın Rehber-i Mu'âmelâta muharrer (95) numaralı ve fi 16 Eylül sene

1301 tarihli tahrîrât-ı umûmiyenin yedinci fıkrasında gösterildiği vecihle günü gününe müfredât kaydolunarak idhâl edilmesi

Sâbi'an İdârelerden ta'vîzen sarf edilen mebâliğ bazı yerlerde yalnız sandık yevmiye defterine masraf kaydıyla iktifâ olunarak icmâlâtta gösterilmemekte ve bazı idarelerde de ne sandık yevmiye defterine ve ne de icmâl idhâl olunmayarak makbuz senedi nakid makamında hıfz edilmekte olduğundan ba'demâ bu makûle ta'vîzen sarf olunan mebâliğ hangi mâh hâsılâtından verilmiş ise de yevmiye defterine medfû'ât kaydolunmağla beraber o ayın icmâlinde dahi keyfiyeti bi't-tasrîh zimmet kaydolunması ve bunun dört numaralı zimmet defterine de idhâl ile bilâhare masraf kaydının icrâsında o zimmete mahsuben bi'l-irsâl zimmet kaydının kapatılması

Sâminen Otuz sekiz numaralı cülûdât (?) mahzen-i kebîr ve otuz dokuz numaralı mahzen-i sagîr kayıd defterlerine ahîren ihdâs edilen cezâ-yı nakdî koçanına mahsus olmak üzere birer sûtûn daha ilavesi iktizâ ederek ba'demâ tab' olunacaklar ona göre tertîb olunacaksa da elde bulunanlara ol-vecihle birer sûtûn ilâvesiyle isti'mâl kılınması

Tâsian On üç numaralı tuz sergi kaydının medfû'ât cihetinin sekizinci sûtunundaki “Bakiyye-i mevcudu nereye naklolunacağı” ibâresinin yerine “Ana tezkiresi mevcudundan gayr-ı ez-sarf bakiyye mevcudu” ve onuncu sûtundaki “Târih-i vürudu” ibâresinin yerine “Gideceği mahal” yazılması icâb ederek ba'demâ bu yolda tab' olunacaksa da elde bulunanlarda mezkûr ibârelerin ona göre tashih edilmesi lâzım gelmekle ve işbu tahrîrât-ı umûmiye _____ kıt'a nüsah-ı matbû'ası ale'l-usûl gönderilmekle her tarafta mucebince ifâ-yı mu'âmelesiyle i'tinâ buyurulması fi 19 Cemâziyelâhire sene 1311 ve fi 16 Kânûnevvel sene 1309

Değerlendirme: Düyûn-ı Umûmiyye idarelerine ait işlemlerin tutulması için gönderilen 67 tür defterin kullanım ve yazım suretleri hakkındaki mevzuat müfettişler tarafından kontrol edilerek bazı noksanların düzeltilmesi için bir komisyon teşkil olunan kararları şöyledir:

1. Defterlerin onarımının bitirilmesi
2. Üç numaralı irsalat ve mahsub defterinin her idareye ve her aya özel olarak başka başka parti açılarak bağlı idarelerin hasılatının kaydolunması
3. Altı numaralı demirbaş eşya defterinin büyük ve küçük her idarede tutulması
4. Yirmi iki numaralı pul mahzen-i kebîr defterinin mülhakâtı bulunan idarelerin tamamında tutulması
5. Sahil anbarları tertîbâtına tuz ihrâcât vezn defterinin tutulması
6. On numaralı tuz yevmiye icmal kaydına ihracat miktarının günü gününe kaydolunması
7. İdârelerden taavîzen sarf edilen meblağın dört numaralı zimmet defterine kaydolunması
8. Otuz sekiz numaralı mahzen-i kebîr ve otuz dokuz numaralı mahzen-i sagîr kayıd defterlerine sonradan yazılacak nakdi ceza bilgileri için ilave sûtun açılması
9. On üç numaralı tuz sergi kaydındaki bazı ibarelerin değiştirilmesi.

Osmanlı Devleti'nde, dosya usulü öncesi dönemde, üretilen belgelerin içeriğini tamamı defterlere kopya edilerek kaydedilirdi. Dosya usulü sonrasında, bu yöntemden vazgeçilerek belgenin tarihi, numarası, özeti defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Örneğin, 24 Şevval 1277 [5 Mayıs 1861] tarihli “Evrak Odası Nizamnamesi”nde, Bâb-ı Ali Evrak Odası'nda bulunan gelen ve giden defteri tutmaları gerektiği ve bu defterlerde gelen-giden evrakın numarası, tarihi, özeti, ekleri ve odaya mahsus numarasının kaydedilmesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir (Demirbaş ve diğerleri, 2000, s. 344).

Madde No: 1078

Konu: Defter tutulması usulü

Tarih: 6 Nisan 1893

Muamelat fihristindeki özeti: Tüccârın bir mâh zarfında mübâya'a edeceği kozanın mikdâr ve öşrü hakkında

tutulmakta olan yirmi dokuz numaralı defterin ta'rifnâmesine sehven yazılmamış olan ibârenin el yazısıyla ilâve olunması fi 17 Ramazan sene 1310 ve fi 23 Mart sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: İcrâ olunan tensik-i kuyûdât üzerine üç yüz sekiz senesinden itibaren isti'mâl olunacak defterlere dâir yazılan (1076) numaralı ve fi 14 Teşrînisani sene 1307 tarihli tahrîrât-ı umûmiyemizde mukaddemâ gönderildiği beyân olunan ta'rifnâmesinin yetmiş ikinci sahifesinde ticâret bir mâh zarfında mübâya'a edeceği kozanın mikdâr ve öşrü hakkında yirmi dokuz numara ile tutulacak olan defterin ta'rifi olmak üzere "Her bir ticâret bir mâh zarfında mübâya'ât-ı vâkı'ası bilinmek üzere mütettib numunesinde gösterildiği vecihle" ibâresi noksân kalıp ibârenin alt tarafı olan "Defterde her bir tüccarın nâmına her gün sırasıyla mübâya'a edilen koza mikdârlarıyla öşrünün bedeli tahrîr ve her ay nihayetinde cem' edilecek yekûna göre şu kadar kilo ve şu kadar öşür bedeli olduğu şerh verilerek zîri memurîn-i müstahdeme taraflarında temhir kılınacaktır" ibâresi sehven tab' edilmemiş olduğu görüldüğünden bunun her idarece ta'rifnâme-i mezkûrun yetmiş üçüncü sahifesinde boş kalan mahalle el yazısıyla yazdırılarak zikrolunan yirmi dokuz numaralı defterin ona göre isti'mâli zımında işbu tahrîrât-ı umûmiyemizin _____ kıt'a nüsah-ı matbû'ası bâ mucib mülhakâta isrâ olunmak üzer açıktan postaya teslimen isrâ kılındı fi 17 Ramazan sene 1310 ve fi 23 Mart sene 1309

Değerlendirme: Tüccarların bir ay zarfında satın alacağı kozanın miktarı ve vergisi hakkında tutulan 29 numaralı defterin tarifnamesine yanlışlıkla yazılmamış olan ibârenin el yazısıyla ilave edilmesi

Madde No: 1079

Konu: Defter tutulması usulü

Tarih: 1 Ekim 1893

Değerlendirme: Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne ait tüm işlemlerde kullanılmak üzere idare merkezinden talep olunacak defterlerin sayfalarının tarifnamesinde yazılı miktara göre istenilmesi ve ipek vergisine mahsus iki tür defterden hangisinin talep olduğunun gönderilecek pusulada gösterilmesi

Muamelat fihristindeki özeti: İdâremize âid her mu'âmelâta isti'mâl olunmak üzere idare-i merkeziyeden talep olunacak defâtirin varakalarının ta'rifnâmesinde muharrer mikdâra muvafık olarak istenilmesi ve harir öşrüne mahsûs iki nev' defterden hangi cinsinden talep olduğunun gönderilecek pusulada gösterilmesi fi 21 Rebûlevvel sene 1311 ve fi 19 Eylûl sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Defâtir-i kuyûdiyenin ba'demâ buradan istenilmesi (1076) numaralı ve fi 14 Teşrînisani sene 1307 tarihli tahrîrât-ı umûmiyemizde izbâr ve defâtir-i mezkûrenin ta'rifnâmesi de tesyâr olunmuştu. İşbu ta'rifnâmede muharrer olduğu üzere altmış beş numara ve altmış yedi nev' üzerine tertîb edilen defâtirin kaçar varaklı olarak tertîb ve tab' edildiğini mübeyyin tanzîm olunan cedvellerden bir kıt'a işbu tahrîrât-ı umûmiyenin nüsah-ı kâfiyesiyle beraber taraf-ı vâlâlarına gönderilmiştir. Ba'demâ ta'rifnâmede muharrer defâtirden talep vukû'unda zikrolunan cedvele mürâca'atla hangi idare için hangi numaralı defterin kaçar varaklısından lâzım ise sâlifü'z-zikr tahrîrât-ı umûmiye mucebince oraca tanzîm olunacak pusulada tasrîh edilmesi lâzımeden bulunmuş ve mezkûr cedvelde gösterildiği üzere bir numaralı defter yüz ve iki yüz ve iki yüz ellişer varaklı olarak tab' ve ihzâr edildiği gibi diğer nev' defterlerde kezalik evrâkı mahdûd olarak tertîb edildiği cihetle şu hâlde meselâ bir numaralı defterden cedvel hâricinde olarak yüz elli ve yahûd üç yüz varaklı istenilecek olursa vesâ'ir nev' defterlerden de kezalik öyle cedvele muhâlif varaklı defter talep olunursa burada mevcûdu olmadığına ve tab' ve teclidi de kâbil olamayacağına binaen gönderilemeyeceğinden her hâlde matlûb defâtirin evrâkı cedvelde muharrer evraka muvafık olmak üzere talep edilmesi muktezi görülmüştür. Bir de harir öşrüne mahsus defâtirden otuz altı ve otuz yedi numaralıları mezkûr cedvelde görüleceği vecihle ikişer cins olarak tertîb ve tab' edildiğinden işbu mükerrer numaralı defterlerden dahi meselâ otuz altı numaralıları lâzım ise onun hangi cinsi lâzım olduğunun cedvelde muharrer şerh mucebince gönderilecek pusulada gösterilmesi fi 21 Rebûlevvel sene 1311 ve fi 19 Eylûl sene 1309

Değerlendirme: Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne ait tüm işlemlerde kullanılmak üzere idare merkezinden talep olunacak defterlerin sayfalarının tarifnamesinde yazılı miktara göre istenilmesi ve ipek vergisine mahsus iki tür defterden hangisinin talep olduğunun gönderilecek pusulada gösterilmesi

Madde No: 1080

Konu: Defter tutulması

Tarih: 1 Temmuz 1893

Muamelat fihristindeki özeti: Müfettiş ve tahkik memurları ma'rifetiyle meydâna çıkarılan yolsuzlukların neden ibâret olduğu bilinmek için her idarede birer defter tutularak keyfiyetin hülâseten derc edilmesi fi 17 Zi'l-hicce sene 1310 ve fi 19 Haziran sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Yeniden teşkil olunan heyet-i teftişiye ile tuz kontrolleri esâs vazifenin derecâtına ve teferru'âtı tafsilâtına dâir evvelce ıstâr ve tesyâr edilen (833) numaralı ve fi 3 Mayıs sene 1309 tarihli tahrîrât-ı umûmiyemizin mündericâtı cümlesinden olmak üzere bir maddenin daha ilâm ve iş'ârı icâb etmiştir. Şöyle ki bir müfettişin veya sâir bir tahkik memurunun bir idareye vürûdunda kuyûd ve muhâsebât ile emsâli hakkında icrâ edecekleri tedkikât ve teftişât üzerine bir yolsuzluk tezâhür eder ise keyfiyet memur-ı mesûlünden evvel müfettiş veya tahkik memuru tarafından resmen sorularak cevâb varakası ahzı tabî'î ise de bu müfettiş ve tahkik memurundan sonra yine o idarede diğerk bir müfettiş veya tahkik memuru geldiğinde kendisinden evvelki müfettiş veya tahkik memuru ma'rifetiyle meydâna çıkarılan yolsuzluklarından ibâret olduğuna vehleten kesb-i ittilâ' edilmek ve umûr ve mu'âmelâtın teftişi ile evvel yolsuzluklara nihayet verilip verilmediği anlaşılacak üzere tahkikât veya istizâhâtı icrâ eden müfettiş veya tahkik memuru tarafından musaddak olan o misillü yolsuzluklar neden ibâret ise bir defter-i mahsûsa hülâseten derc ve tezbîr kılınacaktır. Sûret-i hâl sâir Düyûn-ı Umûmiye Nezâret ve merkez müdüriyetlerine ta'mîmen tebliğ edildiği gibi işbu tahrîrâtımızın nüshâ-ı matbû'asından _____ adedi dahi başkaca postaya teslimen taraf-ı vâlâlarına irsâl kılınmağla ma'a mülhakât nezâret-i behiyyelerince de ona göre kâffe-i idarelerimizde sahife numaralı bir hülâsa defteri bulundurulması husûsuna himmet buyurulması fi 17 Zi'l-hicce sene 1310 ve fi 19 Haziran sene 1309

Değerlendirme: Müfettiş ve tahkik memurlarının meydana çıkarttıkları yolsuzlukların kaydedilmesi için her idarede birer defter tutulması

Madde No: 1081

Konu: Defter tutulması

Tarih: 27 Kasım 1893

Muamelat fihristindeki özeti: Düyûn-ı Umûmiye İdâresi'ne mûte'allik derdest olunacak her nev' kaçak eşyanın kaçak tuzlar için tutulan deftere kayd ve tahrîr olunması fi 18 Cemâziye'l-ula sene 1311 ve fi 15 Teşrinisânî sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Yerli ve ecnebi mahsulü kaçak tuzlar için idarelerimizde ayrıca bir defter tutularak derdest olunacak kaçak tuzların sahibi ismiyle mikdârı ve teferru'ât-ı sâiresi buna derc ve tenmîk edilip kaçakçılık fi'iline tasaddîsi tekerrür edenler haklarında mukarrer olan cezanın icrâsı (883) numaralı ve 5 Teşrinisânî sene 1308 tarihli tahrîrât-ı umûmiyemizde tesviye ve iş'âr olunmuştu. İdârelerimize mûte'allik tutulacak her nev'i kaçak eşyanın dahi zikrolunan kaçak tuzlar misillü muntazaman kayd ve tahrîrine lüzum görülmüş olduğundan ba'demâ eşyâ-yı sâire kaçaklarının dahi zikrolunan tuz için tutulan defterlere tahrîrât-ı umûmiye-i mebhûsede muharrer tefsîlât vecihle kayd ve tahrîri husûsunun ta'mîmen tebliği kontrol kılınmadan bâ-müzekkire ifâde olunmuş ve mucebince keyfiyet bi'l-cümle nezâret ve merkez müdüriyetlerine iş'âr ve işbu tahrîrât-ı umûmiyemizin _____ kıt'ası açıktan postaya teslimen tesyâr kılındığı gibi bu bâbda muhasebeye de ma'lûmât verilmiş olmağla bunların bâ-mucib mülhakâta irsâliyle her tarafta mucebince icâbının icrâsı esbabının istikmâli husûsuna himmet buyurmaları fi 18 Cemâziye'l-ula sene 1311 ve fi 15 Teşrinisânî sene 1309

Değerlendirme: Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne ait derdest olunacak her tür kaçak eşyanın kaçak tuzlar için tutulan deftere kaydedilmesi

Madde No: 1082

Konu: Defter tutulması usulü

Tarih: 14 Ocak 1894

Muamelat fihristindeki özeti: Bin üç yüz on senesi Martı ibtidâsından itibaren Duyûn-ı Umûmiye idarelerince evrâk ve defâtir-i hesâbiyede sâbit mürekkep isti'mâl olunacağı ve aksi hâlinde bâdîlerinin mesul tutulacağı fi 6 Receb sene 1311 ve fi 2 Kânûnisânî sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Umûr-ı tahrîrât ve hesâbiyede sâbit mürekkep kullanılması irâde-i aliyye iktizasından olarak keyfiyet bi'l-cümle vilâyât ve elviye-i müstakilleye bâ-evâmirnâme-i sâmi tebliğ ve iş'âr buyurulmuş olduğu vecihle idarelerimizce de ta'mim-i isti'mâli hakkında müfettiş-i umûmilîğinden vukû'bulan teklif meclis-i idarece bi'l-kabûl her ne kadar bazı mahalde sâbit mürekkep bulunamaması melhûz ise de bunun ber-vech-i muharrer devâir-i hükûmette dahi kullanılacak olmasından dolayı az vakit zarfında her yerde bulunabileceğine nazaran bunun için münâsib bir müddet ta'yîniyle idaremize müte'allik kâffe-i muharrerât ve hesâbının sâbit mürekkeble yazılması ve âdî mürekkeble yazılacak olur ise bâdîlerinin mesûl tutulması husûsunun ta'mimen iş'ârı nezâret-i umûmiyeye havâle buyurulmuş ve idarelerimizce evrâk ve defâtir-i hesâbiyede sâbit mürekkep isti'mâli zâten öteden-beri mer'î olduğu gibi umûr-ı tahrîriyede dahi gelecek üç yüz on sene-i mâliyesi Martı ibtidâsından itibaren sâbit mürekkep isti'mâline başlanması münâsib görünerek işbu tahrîrât-ı umûmiyenin mülhakâta liecli't-tebliğ _____ nüsah-ı matbû'ası ale'l-usûl postaya teslîmen tesyâr kılınmış olmağla tarih-i mezkûrdan itibaren idrelerimiz kâffesinde sâbit mürekkep isti'mâline başlatılması ve aksi hâlinde bâdîlerinin mesûl tutulacağı bilinip ona göre hareket ve muhâfaza-i usûl-i müttehazeye itinâ ve dikkat edilmesi esbabının istikmâline himmet buyurulması fi 6 Receb sene 1311 ve fi 2 Kânûnisânî sene 1309

Değerlendirme: Mürekkep, hat sanatında kullanılan çeşitli renk ve kıvamdaki sıvı yazı malzemesidir. Bu malzeme birkaç maddenin birleşiminden oluştuğu için Türkçe'de mürekkep denilmektedir (Derman, 2006, s. 46). Osmanlı Devleti'nde hem yazmalar hem de bürokratik işlemler sonucu ortaya çıkan belgeler için çeşitli türlerde mürekkep kullanıldığı görülmektedir (Kütükoğlu, 1994 ,s.42). Bu karar da, 1894 senesi Mart başlangıcından itibaren Duyûn-ı Umûmiye idarelerince evrak ve hesap defterlerinde adi mürekkep değil sabit mürekkep kullanılması hakkındadır.

Madde No: 1083

Konu: Resmi belgede tahrifat

Tarih: 22 Kasım 1891

Muamelat fihristindeki özeti: Kuyûdâtta hakk ve silinti vukû'a getiren, her tür geliri günü gününe kayda geçirmeyen memurlarla bunların tahkik ve tahtîmine memur olanlardan mâ-fevkine haber vererek kuyûdâtın ıslahına teşebbüs etmeyenlerin birinci defasında beş ve ikinci defasında on ve üçüncü defasında on beş günlük maaşlarının kat' olunacağı ve dördüncü defasında Nezâret-i Umûmiyeye verilecek karâra göre mu'âmele olunmak üzere muvakkaten açığa çıkarılacağı fi 20 Rebûlâhir sene 1309 ve fi 10 Teşrînisânî sene 1307

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Kuyûdâtta hakk ve silinti vukû'a getiren her nev' vâridâtı günü gününe kayda geçirmeyen memurların ilk defasında on ve ikincisinde yirmi günlük ve üçüncüsünde tam bir aylık maaşlarının bi'l-kat' dördüncüsünde azil ve Rehber-i Mu'âmelâtta muharrer (681) numaralı ve fi 29 Mayıs 1305 ve bu cezanın kuyûdât vesâireyi tedkîk ve tahtîme memur olanlar hakkında dahi icrâsı rehber-i mezkûrda mukayyed 684 numaralı ve fi 7 Haziran sene 1306 tarihli iki kıt'a tahrîrât-ı umûmiye ile iş'âr kılınmıştı. Bazı nezaretlerce bu gibi hâlâtı vukû'a getiren memurların afvı talep olunmakta ve eğerçi hasbe'l-beşeriye kuyûdâtta kalemen bazı günü sehv vukû'u muhtemel ise de hakk ve silinti bu kabilden olmayıp vukû'a gelen sehvi tashih için kasden icrâ kılınmakta bulunmasına ve hâlbûki bu gibi bir sehv vukû'unda okunacak surette çizilerek üzerine sıhhatinin yazılması için müsa'âde olunmuş olmasına nazaran böyle hakk ve silinti vukû'a getiren memurlar hakkında beheme hâl cezâ icrâsı iktizâ edip şu kadar ki cezâ-yı mezkûrun bazı mertebe tahkik münâsib olabileceğinden ba'demâ ber-vech-i tahrîr kuyûdâtta hakk ve silinti vukû'a getiren ve her nev' vâridâtı günü gününe kayda geçirmeyen memurların ve bunların tedkîk ve tahtîme memur olanlardan hâlât-ı mezkûreyi görüp de mâ-fevkine ihtâr-ı keyfiyetiyle bâdîlerini cezalandırarak kuyûdâtın ıslahına teşebbüs eylemeyenlerin birinci defasında beş ve ikincisinde on ve üçüncüsünde on beş günlük maaşlarının kat'ı ve dördüncü defasında dahi nezâret-i umûmiyede verilecek karara göre mu'âmele olunmak üzere bi'l-istizân muvakkaten açığa çıkarılması usûl ittihâz olunarak işbu tahrîrât-ı umûmiyemizin lüzûmu mikdârı posta ile gönderilmiş olmağla buraların

bilinerek ona göre her tarafça hüsn-i mu'âmeleye itinâ olunması fi 20 Rebiulâhir sene 309 ve fi 10 Teşrinisâni sene 307

Değerlendirme: Belgelerde tahrifat yaratan, gelirleri günü gününe kayda geçirmeyen memurlar ile bunların soruşturmasında ve mühürlenmesinde görevli olanların amirine haber vererek belgenin düzeltilmesine teşebbüs etmeyenlerin ilk seferde beş, ikinci seferde on, üçüncü defasında on beş günlük maaşlarının kesileceği ve dördüncü seferde Düyûn-ı Umûmiyye kararına göre açığa alınması konusunu içermektedir. Günümüzde de resmî belgeyi bozmak, yok etmek veya gizlemek, Türk Ceza Kanunu'nun 205. maddesine göre topluma karşı suçlar içerisinde yer alır ve kamunun güveni aleyhine işlenen bir suç olarak kabul görür. Bu suçun kamu görevlisi tarafından işlenmesi ise kanunda ağırlaştırıcı sebep olarak düzenlenmiştir (Memiş Kartal, 2019, 551).

Madde No: 1084

Konu: Belge yazma usulü

Tarih: 1 Ağustos 1893

Muamelat fihristindeki özeti: Umûr-ı hukûkiyyeye ve deâvîye dâir yazılacak muharrerâtın gâyet açık bir lisân ile yazılması ve deâvinin havâle olunduğu veya olacağı mahkeme ile tarafeyn esâmîsinin gösterilmesi ve tafsîlât-ı sâire hakkında fi 18 Muharrem sene 1311 ve 20 Temmuz sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: İdâre-i hâlisi umûr-ı hukukiye kalemi müdüriyetinden verilen müzekkirede gerek idareye müte'allik mesâlih ve mesâ'il-i hukûkiyede istizân-ı re'yi mutazammın ve gerek bir davânın istinâf veya temyîz edildiğini mübeyyin bazı nezâret ve merkez müdüriyetlerinden gelen muharrerât ekseriya matlûb vecihle sarîh ve mevzi' yazılmamakta olduğu gibi bazen tarz-ı ifâdenin nekâîsine bir de nevâkıs-ı esâsiye inzımâm ederek muharrerât-ı mebhûse mûndericatından lâyıkıyla istinbât-ı ma'lûmât edilememekte ve bazen dahi işbu muharrerâta rabten irsâli lâbüdd ve elzem olan evrâk gönderilmemekte olduğundan ve bu ise muharrerât-ı mezkûrenin tesviye-i icâbâtınca gerek hukuk müşâvirliğince ve gerek kalem-i mezkûrce pek çok müşkilât ve tas'îbâtı inîcâ edegelmekte olduğundan bahisle bu misillü sehviyât ve hatî'âta bir nihayet verilmek üzere icabının icrâsı taleb ve ifâde olmağla ba'demâ umûr-ı hukukiye ve de'âviyeye dair yazılacak muharrerât gâyet münakkah ve açık bir lisân ile tahrîr olunarak bunda ıstîlâhât-ı idare ve adliye tamamıyla bi'l-isti'mâl tarafeyn esâmîsinin ve davânın havâle olunduğu veya olunacağı mahkemenin zikr ve tasrihiyle beraber bir işe müte'allik evrâk-ı istinâfiyye ve temyîziyenin gönderildiğini müş'ir muharrerâtta hasmımız isminin ve evrâk-ı de'âvinin tarih-i irsâlinin alâ vecihî's-sıhha derc ve iş'âr ve bir işte istinâf ve temyîz davaları vukû' bulduğu halde davâ-yı mezkûre idare tarafından ikâme edilmiş ise evrâk-ı istinâfiyye ve temyîziyenin ma'lûmât olmak üzere vakt u zamanıyla gayr-ı musaddak suretlerinin ve eğerçi işbu turuk-ı kânûniye diğer taraftan isti'mâl olunmuş ise usûl-ı muhâkemece sekiz gün zarfında verilmesi lâzım gelen lâyiha-i cevâbiyenin mahkemeye itâsıyla berâber bunun da gayr-ı musaddak bir suretinin bu tarafa bi'l-irsâl evrâk-ı deâvinin mahkeme-i temyîzin hangi kalemine tebliğ ve irsâl kılınmış olduğunun ve gönderilen evrâk numaralarının sıhhati vecihle izbâr olunması ve bir de işbu numaralar ekseriya yanlış zuhur ettiği defaâtle tahakkuk eylemiş olduğundan bi'l-ahare mazereti derkâr olan bu misillü sehviyâta mahal bırakmamak üzere o gibi evrâk ve deâvî hangi mahkeme tarafından gönderilir ise o mahkemeden evrâk-ı mezkûrenin irsâl olduğunun müş'ir yazılan tahrîrâtın numara ve tarihini havâli resmî bir pusula ile taleb ve ahz edilmesi ve bir de matlûbât-ı idareye müte'allik yazılan muharrerâtta mesela falânın idareye deyni olup tahsili lâzım gelir gibi verilen ma'lûmât hukûk nokta-i nazarınca kâfi olunmadığı gibi böyle tasrihât itâ olunmaksızın bir takım ta'bîrât-ı umûmiye isti'mâl edilmesi câiz olamayacağı cihetle muharrerât-ı mezkûrede behemehâl esâs matlûbât-ı idarenin ve esbâb-ı nizâmiyesinin derciyle ve izâhât-ı kâmile itasıyla inhâ-yı keyfiyyet olunması lâzımeden olup bu bâbda bi'l-cümle Düyûn-ı Umûmiye Nezâret ve merkez müdüriyetlerine tebliğât icrâ kılınmış olmağla nezâret-i behiyelerince de ona göre ifâ-yı mu'âmeleye begâyet itinâ ve dikkat olunması fi 18 Muharrem sene 1311 ve 20 Temmuz sene 1309

Değerlendirme: Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nce hukuki konularda yazılacak yazıların gâyet açık bir lisanla yazılması; davaların havale olunduğu veya olacağı mahkemenin ve tarafların isimlerinin gösterilmesi

Madde No: 1085

Konu: Telgraf yazma usulü

Tarih: 5 Ağustos 1893

Muamalat fihristindeki özeti: Akçe sarf ve itâsına müte'allik muhâberât beheme-hâl muharrerâtla icrâ olunması ve nadiren ehemmiyet ve müsta'celiyet-i maslahata binâen keşide olunacak telgrâfnâmelerde münderic akçe mikdârının hem kelime ve hem de rakamla terkîmiyle bunu müte'âkib ilk posta ile tahrîrâtla da te'yîd-i madde edilmesi fi 22 Muharrem sene 1311 ve fi 24 Temmuz sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Midilli sayd-ı mâhi mülteziminden hazine hesabına olarak aranılan mebâliğden dolayı tekevvün eden dava için ta'yîn olunan vekile yüzde üç ücret-i vekâlet nısfının itâsı hakkında İzmir Duyûn-ı Umûmiye Nezâreti'nden Rodos Müdüriyeti'ne yazılan telgrâfnâmeye muharrer nısf kelimesinin hîn-i tebyizde telgrâfnâmeye adem-i dercinden dolayı ücret-i vekâletin tamamen îfâ edilmesinden ve bunun şimdi redd ve îadesine vekil-i mûmâ-ileyh tarafından muhâlefet edilmekte olup buna ise münhasıran Telgraf İdâresince sebebiyet verilmiş olmasından dolayı bu bâbda olunacak mu'âmele Duyûn-ı Umûmiye Komiserliği'nden bâ-tezkire istifsâr olunmuştu. Bu kerre Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nin iş'ârına atfen alınan tezkire-i cevâbiyede telgrâfnâmelerin tahrîr ve te'atısında sehv ve hatâ vukû'undan nâşi Telgraf İdâresince ittihâzı mümkün olan tedbîr-i intibâhî şimdîye kadar sehv eden memurlar hakkında tevbih icrâsı ve maâş kat'ı misillü mu'âmele-i cezâ'iyeden ibaret Rodos muhâbere memuru hakkında bu vecihle mu'âmele olunmağla beraber ta'mîmen tebliğât-ı cedide icrâ olduğu Posta ve Telgraf Nezâret-i Aliyyesinden bildirildiği iş'âr buyurulmuş ve ma'ahâzâ bu sûret sehviyât ve hataiyât-ı vâkı'adan idaremize terettüb eyleyecek zâyî'âtın telâfisine medâr olamayacağı derkâr bulunmuş olduğundan evvel ve ahir tebliğ ve iş'âr olduğu vecihle mühim ve müsta'cel olmayan ve bâ-tahrîrât bildirilmesinde bir be'is ve mazeret görülmeyen mevâddın ve bâ-husûs akçe sarf ve itâsına müte'allik muhâberâtın behemehâl muharrerât ile iş'âr ve icrâsı ve şâyed nadiren ehemmiyet ve müsta'celiyet-i maslahata binaen akçeye dâir gerek idare-i merkeziyeye ve gerek mülhakât-ı idarelerine telgraf keşidesine ihtiyâc ve lüzûm-ı kavî görüldüğü takdirde olbâbda yazılacak telgrâfnâmelerde münderic akçe mikdârının hem kelime ve hem de rakam ile terkîmiyle beraber bunu müte'âkib ile posta ile tahrîrâtla te'yîd-i madde olunarak bir gûnâ sehviyât vukû'una meydân verilmemesi lâzımeden olup keyfiyyet bi'l-cümle Duyûn-ı Umûmiye Nezâret ve merkez müdüriyetlerine tebliğ ve iş'âr olunmuş ve işbu tahrîrât-ı umûmiyemizin nüsah-ı matbû'asından nezâret-i behiyelerinde kâin mülhakât idarelerine nisbetle _____ kıt'ası postaya teslimen başkaca tesyâr kılınmış olmağla bunların bâ-mûcib idârât-ı merkûmeye tebliğiyle mucibince mu'âmeleye itinâ ve dikkat olunması fi 22 Muharrem sene 1311 ve fi 24 Temmuz sene 1309

Değerlendirme: Bu karar, Sarfiyat hakkındaki haberleşmenin mutlaka resmi yazıyla yapılması ve nadiren önemli ve aciliyeti bulunan işlerle alakalı gönderecek telgraflarda yazılı akçe miktarının hem kelime ve hem de rakamla yazılması için alınmıştır. Örneğin: Midilli av dönemi mültezimine açılan dava için tayin olan vekile %3 vekalet ücretinin yarısının verilmesi hakkında İzmir Duyûn-ı Umûmiye Nezâreti'nden Rodos Müdüriyeti'ne yazılan telgrafta "nısf" kelimesi görünmediği için vekalet ücretinin tamamı verilmiştir. Bunun reddedilerek ve iadesine vekil tarafından muhâlefet edilmiştir. Buna Telgraf İdaresi'nin sebebiyet verip vermediği Duyûn-ı Umûmiye Komiserliği'nden sorulmuştur. Maliye Nezâreti'nin yazısına atfen alınan cevapta telgrafların yazılması, alınıp gönderilmesinde yanlışlık olduğundan dolayı Telgraf İdaresi'nce alınacak tedbir şimdîye kadar yanlışlık yapan memurları ihtar etme ve maaş kesmeden ibaret olduğundan Rodos muhâbere memuruna da bu cezaların verildiği yazılmıştır.

Madde No: 1086

Konu: Telgraf ücreti

Tarih: 17 Ocak 1892 veya 4 Şubat 1892

Muamalat fihristindeki özeti: Duyûn-ı Umûmiye İdâresi vâridâtına müte'allik hükûmetlerden keşide olunacak telgrâfnâmelerin bilâ-ücret kabûl ve çekilmesi husûsu Telgrâf ve Posta Nezâret-i Aliyyesinden baş müdürlüklere iş'âr buyurulduğu fi 5 Receb sene 1309 ve fi 23 Kânûnısânî sene 1307

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Rehber-i Mu'âmelâtta muharrer (714) numaralı ve fi 27 Kânûnısânî sene 1306 tarihli tahrîrât-ı umûmiyede beyân olduğu üzere idaremiz mu'âmelâtına dâir olarak memurîn-i mülkiye miyânesinde keşide olunacağı telgrâfnâmeler için idarelerimizden kemâ-kân ücret talep olunmamasına Meclis-i

Âlî-i Vekâletce karar verilmiş ve o yolda Posta ve Telgraf Nezâret-i Aliyyesine de teblîgât icrâ buyurulmuş iken nezâret-i müşârûn-ileyhâdan Posta ve Telgraf Başmüdüriyetlerine yazılan tahrîrât-ı umûmiyyede Duyûn-ı Umûmiyye vâridâtının müzâyedesine dâir memurîn-i hükûmet taraflarından çekilecek telgrâfnâmelerden ücret talep olunmaması gösterildiği cihetle müzâyedenin gayrı husûsât-ı idare hakkında memurîn-i hükûmet tarafından keşide edilen telgrâfnâmeler için idareden ücret istenilmekte olduğu bazı taraftan vukû'-bulan iş'ârâtın anlaşılacak Duyûn-ı Umûmiyye Komiserliği makâm-ı vâlâsına bi'l-mürâca'a bu kerre alınan cevâb me'âline nazaran idaremiz vâridâtına dâir hükûmât-ı mahalliyece yazılacak telgrâfnâmelerin bilâ-ücret kabûl ve keşidesi Duyûn-ı Umûmiyye memurlarının keşide edecekleri her nev' telgrâfnâmelerden kemakân ücret istifâsı hakkında iş'âr-ı mesbûku tashîhen nezâret-i müşârûn-ileyhâdan umum baş müdürlere teblîgât icrâ olduğu anlaşıldığından ma'a mülhakât nezâret-i behiyyelerince de bu sûret ma'lûm olarak ona göre ifâ-yı mu'âmeleye itinâ ve işbu tahrîrât-ı umûmiyyemizin başkaca postaya teslîmen gönderilen _____ kıt'a nûsah-ı matbû'asının mülhakâtlara da isrâ buyurulması fi 5 Receb sene 1309 ve fi 5 Kânûnisânî sene 1307

Değerlendirme: Osmanlı Devleti'nde telgraf ücretleri, kelime sayısına ve mesafeye göre hesaplanmaktaydı. Telgraf Komisyonu, 1855'te yaklaşık on yıl geçerli olacak ilk telgraf tarifesini hazırladı. Buna göre, İstanbul-Edirne arasında 25 kelimelik bir telgraf 33 ve İstanbul-Şumnu ise 52; 1862-1863'te İstanbul'dan Ankara'ya gönderilecek 20 kelimelik bir telgrafın ücreti 40 ve İstanbul-Avlonya ise, 90 kuruştı. İhtiyaç üzerine hazırlanan 1864 tarifesine göre özellikle Rumeli yönündeki telgraf ücretleri düşürüldü ve İstanbul-Avlonya ücreti 45 kuruşa indirildi. Yani 1855'ten 1876'ya kadar telgraf ücretleri oldukça yüksekti. Resmi telgraflardan ücret alınmamaktaydı (Hut, 2015, s. 555). Yukardaki karar da Duyûn-ı Umûmiyye İdaresi resmi bir kurum niteliğinde olduğundan gelirlerine dair hükûmetlerden gönderilecek telgrafların ücretsiz kabul edilmesi gerektiğinin Telgraf ve Posta Nezareti'nden baş müdürlüklere bildirilmesi için düzenlenmiştir.

Madde No: 1087

Konu: Posta ücreti

Tarih: 18 Ağustos 1894

Muamelat fihristindeki özeti: Memurîn-i teftîşiyenin muhâberât-ı resmiye husûsunda vukû'bulacak masraflarının icmâlâta idhâlen tesviye kılınacağı fi 16 Safer sene 1312 ve fi 6 Ağustos sene 1310

Muharrerat-ı umûmiyye fihristindeki aslı: Nezâretler dâhilinde bulunan memurîn-i teftîşiyenin muhâberât-ı resmîyelerinden dolayı vukû'bulan posta masraflarının bi't-tesviye masraf kaydedilmesi hakkında müfettiş-i umûmilik makamından vukû'bulan teklîf nezâret-i umûmiyyece kabûl olunmuştur. Binaenaleyh memurîn-i icrâiyenin muhâberât-ı resmiye için vukû'bulan posta masrafı hakkında câri olan kâ'ideye tevfikân memurîn-i teftîşiyenin dahi muhâberât-ı resmiye için vukû'bulacak posta masraflarının icmâlâta idhâliye tesvîye ve ifâ olunması lüzûmu muhâsebe ifâdesiyle ta'mîmen iş'âr ve işbu tahrîrât-ı umûmiyyenin nûsah-ı vâfiyyesi ale'l-usûl tesyâr kılınmağla mücebince icabının icrâsı tavsiye olunur fi 16 Safer sene 1312 ve fi 6 Ağustos sene 1310

Değerlendirme: Osmanlı haberleşme düzeni içerisinde, mektup ve evrak ücretleri, mesafeye, ağırlığa ve taşıma vasıtasına göre değişmekteydi. İlk zamanlarda 3 dirhem ağırlığındaki bir mektup bir saatlik mesafeye 1; 4 dirhemlik 1,5 ve 5 dirhemlik de 2 paraya taşınır; taahhütlü mektuplardan da iki katı ücret alınırdı. Bu ücretler muntazam postahaneler için geçerliydi; diğer postahanelerden gönderilenler alıcıdan tahsil edilirdi (Hut, 2015, s.548). Bu karar ise Duyûn-ı Umûmiyye'nin nezaretlerde görev yapan teftiş memurlarının yaptıkları resmi yazışmaların posta masraflarının kurum masraflarının genel toplama dahil edileceği yönündedir.

İkinci Kısım

Muharrerât ve masraf pusulaları ve tuz ihbârnâmeleriyle emânât ve evrâkı masrûf tezâkir koçanı denkleriyle evrâk-ı sâirenin sûret-i irsâli mu'âmelâtı Muharrerat, masraf pusulaları, tuz ihbarnameleriyle eşya, masraf koçanı paketleri ve diğer evrakın gönderilme usulü]

Madde No: 1088

Konu: Telgraf ücreti

Tarih: 9 Eylül 1893

Muamalat fihristindeki özeti: Duyûn-ı Umûmiye idarelerinde çekilen telgrâfnâmelerin ucûrâtını mübeyyin telgrafhânelerden idarelerimize verilen makbuz ilmühaberleri yerine her ay nihayetinde müfredâtlı ilmühaber verileceğinden bunların icmâlâtına rabten idare-i merkeziyeye gönderilmesi fi 28 Safer sene 1311 ve fi 28 Ağustos sene 1309

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Mesâlih-i idareye müte'allik Duyûn-ı Umûmiye idarelerinden keşide ettirilen telgrâfnâmelerin ucûrâtı için talep olunan makbuz ilmühaberlerinin bazı mahaller telgrafnamelerince bilâ-harc verilmemekte olduğu bazı taraftan vukû'bulan iş'ârdan anlaşılmaktan nâşî bu bâbda Telgraf ve Posta Nezâret-i Aliyyesiyle cereyân eden muhabereden Duyûn-ı Umûmiye idarelerinden keşide ettirilen telgrâflar ücrete tâbî' olduğu cihetle mezkûr harcın istifâsı muvâfık-ı nizâm bulunduğundan bunların yerine telgrâfnâmelerin ucûrâtını mübeyyin her ay nihayetinde bâlâsı müfredâtlı adı bir ilmühaber verilmesi sûreti teklîf olunmuş ve bu yolda mu'âmele icrâsı idare-i merkeziyeye bi't-tasvîb nezâret-i müşârûn-ileyhâdan tebligât-ı umûmiye îfâ ettirilmiş olduğundan bâ'demâ bir mâh zarfında idarelerimizden keşide olunacak telgrâfnâmeler için mezkûr ilmühaberler yerine telgrafhânelerden bilâ-ücret verilecek olan bâlâsı müfredâtlı ilmühaberlerin bi't-tatbîk muvâfık zuhûr eder ise ale'l-usûl icmâlâtına rabten isrâsı usûl ittihâz olunarak keyfiyet sâir Duyûn-ı Umûmiye idarelerine bildirildiği misillü işbu tahrîrât-ı umûmiyenin _____ kıt'a nûsah-ı matbû'ası açıktan postaya teslîmen firistâde kılınmağla bunların bâ müceb-i mülhakât idarelerine tesyârıyla her tarafta mücebince mu'âmeleye dikkat buyurulması fi 28 Safer sene 1311 ve fi 28 Ağustos sene 1309

Değerlendirme: Düyûn-ı Umûmiyye idarelerinde çekilen telgraf ücretine dair telgrafhanelerden idareye verilen makbuz ilmühaberleri yerine her ay sonunda müfredatlı ilmühaber verileceği bunların icmalatına ilave olunarak idare merkezinden gönderilmesi

Madde No: 1089

Konu: Defter tutulması ve onaylanması

Tarih: 18 Nisan 1894

Muamalat fihristindeki özeti: Düyûn-ı Umûmiye İdârelerinden postahânelere teslîm olunan muharrerât için mahreç ve mevrid postahânelerinde birer defter tutularak her ay nihayetinde bunların memurlarımıza tahtîm ve tasdik ettirilmesi usûl ittihâz kılındığı fi 10 Şevval sene 1311 ve fi 4 Nisan sene 1310

Muharrerat-ı umûmiye fihristindeki aslı: Midilli Duyûn-ı Umûmiye Nezâreti'nden mülhakât idarelerine liecli'l-îsâl postahâneye teslîm olunan muharrerâtın bir hayli müddet sonra mahallerine vâsıl olmakta bulunmasından dolayı te'ehhürât-ı vâk'anın önü alınmak üzere devâir-i sâire misüllü idarelerimizden postahânelere teslîm olunan muharrerât için dahi mahrec ve mevrid postahânelerinde birer kayıt tutularak ay nihayetlerinde bunların memurlarımıza tahtîm ve tasdik ettirilmesi hususunun usûl ittihâz nezâret-i mûmâ-ileyhânın iş'ârı üzerine Telgraf ve Posta Nezâret-i Aliyyesine yazılmıştı. Bu kerre alınan tezkire-i cevâbiyede sûret-i mebsûta bi't-tensîb olbâbda iktizâ edenlere ta'mimen tebligât icrâ kılındığı bildirilmiş ve keyfiyet taraf-ı muhlisiden dahi Duyûn-ı Umûmiye Nezâret ve merkez müdüriyetlerine yazıldığı misillü tahrîrât-ı muhlisînin mülhakât idarelerine nisbetle _____ kıt'ası postaya teslîmen tesyâr kılınmış olmağla ba'demâ her tarafta usûl-i mezkûre dâiresinde mu'âmle ve harekete itinâ ve dikkat edilmesi siyâkında terkim-i rakîme-i umûmiye ibtidâr kılındı fi 10 Şevval sene 1311 ve fi 4 Nisan sene 1310

Değerlendirme: Nezaretlerden postaneye verilecek evrak, imza veya mühür karşılığında verilir; gelen cevap yazısının bilgileri postanede defterlerde kayıt atında tutulurdu. Yukarıdaki kararda da benzer uygulamaya yönelik bilgiler mevcuttur (BOA DH.MUL., 147: 69; Yılmaz Şentürk, 2018, s. 28). Bununla birlikte, Midilli Düyûn-ı Umûmiyye Nezâreti'nden bağlı idarelerine postayla gönderilen muharreratın gecikmesinin engellenmesi için çıkış ve varış postanelerinde birer defter tutularak her ay sonu bunların memurlara onaylatılması yönünde karar alınmıştır.

Madde No: 1090

Konu: Defter tutulması ve onaylanması

Tarih: 19 Kasım 1894

Muamelat fihristindeki özeti: Düyûn-ı Umûmiyye İdârelerinden postahânelere teslim olunan muharrerât için mahreç ve mevrîd postahânelerinde birer kayıt tutularak her ay nihayetinde bunların memurlarımıza tahtîm ve tasdik ettirilmesi Telgrâf ve Posta Nezâret-i Aliyyesiden başmüdirâna te'kîden iş'âr buyurulduğu fi Fi 20 Cemâziye'l-ulâ sene 1312 ve 7 Teşrinisâni sene 1310

Muharrerat-ı umûmiyye fihristindeki aslı: İdârelerimizden postahânelere teslim olunan muharrerât için mahrec ve mevrîd postahânelerinde birer kayıt tutularak ay nihayetlerinde bunların memurlarımıza tahtîm ve tasdik ettirilmesi Telgraf ve Posta Nezaret-i Aliyyesiyle bi'l-muhâbere usûl ittihâz kılınmış olduğundan usûl-i mezkûre dairesinde mu'âmele olunması lüzûmu (1089) numaralı ve fi 4 Nisan sene 1310 tarihli tahrîrât-ı umûmiyye muhlisî ile tebliğ ve iş'âr olunmuştu. Bazı nezâretleden vukû'bulan iş'âra nazaran mahalli posta memurlarınca bu babda merci'lerinden emrolmadığından mu'âmele-i sâbika dâiresinde mu'âmele edilmekte olduğu anlaşılması üzerine nezâret-i müşârün-ileyhâya mürâca'at olunarak alınan tezkire-i cevâbiyede bu bâbda baş başmüdirâna te'kîden tebliğât-ı lâzime icrâ buyurulduğu bildirilmiş olmağla ba'demâ her tarafça usûl-i mezkûrenin muhâfaza ve idâmesine dikkat ve itinâ olunması ta'mîmen tavsiye ve ihtâr olunur. İşbu tahrîrât-ı muhlisînin nüsah-ı kâfiyesi postaya teslimen tesyâr kılınmıştır. Fi 20 Cemâziyelülâ sene 1312 ve 7 Teşrinisâni sene 1310

Değerlendirme: Düyûn-ı Umûmiyye Nezareti'nden bağlı idarelerine postayla gönderilen muharreratın çıkış ve varış postanelerinde birer defter tutularak her ay sonu memurlara onaylatılması kararının Telgraf ve Posta Nezareti baş müdürlüğüne yazıldığı

Madde No: 1091

Konu: Belgelerin Düzenlenmesi

Tarih: 25 Aralık 1894

Muamelat fihristindeki özeti: Tezâkir-i müterâkime ve evrâkı masrûf koçanlarla bunlara mahsus icmâllerin umum icmâlâta karıştırılmayarak ayrıca bir denge konulması ve dengin icâb eden mahallerine mühür urulmağla beraber üzerine hangi ayın tezâkir-i müterâkime ve evrâkı masrûf koçanları idüğünün yazılması fi 27 Cemâziyelâhire sene 1312 ve fi 13 Kânûnevvel sene 1310

Muharrerat-ı umûmiyye fihristindeki aslı: Şehrî gönderilmekte olan tezâkir-i müterâkime ve evrâkı masrûf koçanlar ile bunlara mahsûs icmâllerin umum icmâlâta karıştırılmayarak ayrıca bir denge konulması ve dengin icâb eden mahallerine mühür urulmağla beraber üzerine hangi ayın tezâkir-i müterâkime ve evrâkı masrûf koçanları idüğünün yazılması lüzûmu muhâsebe ifâdesiyle tavsiye ve beyân olunur fi 27 Cemâziyelâhire sene 1312 ve fi 13 Kânûnevvel sene 1310

Değerlendirme: Söz konusu karar, biriken tezkire ve evrakı, masraf koçanlarıyla bunlara mahsus icmallerin genel icmale karıştırılmaması farklı bir pakete konulması ve paketin bazı yerlerinin mühürlenerek üzerine hangi ayın biriken tezkire ve evrakın masraf koçanı olduğunun yazılması yönündedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti, ilk dış borcunu aldığı 1854 yılından sonra dış borçlanmayı ekonomik olarak ayakta kalmanın kolay bir yolu olarak benimsemişti. Daha çok geçmeden art arda alınan bu iç ve dış borçlar ödenemez hale gelince 1875 yılında borçlunun, ödeme gücünü kaybetmesi nedeniyle borçlarının tümünü veya bir kısmını ödeyemeyeceğini açıklaması anlamına gelen moratoryum ilan etti. Bu borçların ödenmesi için 1879 yılında Rûsum-ı Sitte, 1881'de ise Düyûn-ı Umumiyye idareleri kuruldu.

Bu çalışma kapsamına, Düyûn-ı Umumiyye'ye ile alakalı mevzuat ve iç yazışmalardan belge yönetimi ile ilgili olanlar alınmıştır. Söz konusu mevzuat ve yazışmalar Rehber-i Muamelat ve Rehber-i Muamelat Zeyli isimli iki

ayrı kitapta toplanmıştır. Rehber-i Muamelat'ın tamamının transkripsiyonu daha önce başka bir çalışmada yayınlandığından bu çalışma kapsamına alınmamıştır. Her iki kitap da Devlet Arşivlerinde Düyûn-ı Umumiyye belgelerini içeren müstakil bir fon bulunmaması ve kurum evraklarının başka fonlar altında az sayıda ve dağınık bir biçimde bulunmaları sebebiyle Osmanlı'nın borç serüvenini araştıranlar için çok büyük önem taşımaktadır. Bu kitapları Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve Atatürk Kitaplığı gibi kurumların açık erişimdeki veri tabanlarından online olarak indirmek mümkündür. Ancak kataloglardaki ayrıntıların eksik olması bu kaynaklara araştırmacıların erişmesini engellemektedir. Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren ister kamu isterse özel kurumların belge yönetim süreçleri ile ilgili bilgi sahibi olmak için teşkilat kanunlarını, faaliyetlerini sürdürürken tabi oldukları kanun, nizam, talimatname gibi mevzuat ve kurumun iç yazışmaları incelemek gerekir. Araştırma merkezlerinin, kütüphanelerin bu kaynakların varlığından araştırmacıları özel olarak haberdar etmesi bu tür kaynakların yeni oluşacak literatürde daha fazla kullanılmasının önünü açacaktır.

Düyûn-ı Umumiyye-i Osmaniye İdâre-i Merkeziye Matbaası'nda basılan Rehber-i Muamelat Zeyli, Düyûn-ı Umumiyye'nin 6 Mart 1891-12 Mart 1895 [22 Şubat 1306-Mart 1310] tarihleri arasındaki muharrerat ile idareye tahsis edilen gelirlerden tuz, içki, damga vergisi, tütün ve ipek aşarı, av vergileriyle kara-deniz avcılığı tezkire gelirleri ve tömbeki alımı gibi işlemlere dair kanun, nizam, talimat, şartname, kararname, tarifname ve mukavelenameyi içermektedir. Kitabın dokuzuncu babı, Rehber-i Muamelat'ta da olduğu gibi kurumun belge yönetimi politikalarına yönelik maddeleri kapsamaktadır.

Düyûn-ı Umumiyye İdaresi, Osmanlı Devleti'nde kurulmuş olsa da yönetiminde Avrupa Devletlerinin ve yabancı kurumların söz sahibi olması nedeniyle yönetsel açıdan yüzü batıya dönük bir kurumdur. Belge yönetim süreçlerini standart uygulamalarla yürütmek istemesi modern yapısının getirisi olmalıdır. Kurumun, işleyişiyle alakalı mevzuat ve yazışmaları derlerken bugünün "belge yönetimi" olarak anılan maddelerini özellikle toplaması ve bunlara müstakil bir bölüm tahsis etmesi, bu konuya verdiği özel önemin bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA

- Aydın, B. (1996). *Osmanlı Yenileşme Döneminde Bab-ı Meşihat'ın Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Aydın, B. (2003). *Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Aydın, B. ve Günalan R. (2008). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*. Yeditepe Yayınevi: İstanbul
- Birdal, M. (2010). *The Political Economy of Ottoman Public Dept.* Tauris Academic Studies: London.
- BOA DH.MUI Dosya No: 147, Gömlek No: 69
- Candemir, M. (2002). *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirbaş, U., Çınar, A.O., Demirel, M., Dilber, S., Karacakaya, R., Koltuk, N. ve Ünemlioğlu, Ü. (Ed.). (2000). *Belgelerle arşivcilik tarihimiz (Osmanlı Dönemi) I*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Derman, U. (2006). *Mürekkep*. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 32, 46-47. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Göyünç, N. (1994). *Defter*. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 88-90. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Güvemli O., Güvemli B. (2015). *Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi*. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9, 18-42.
- Hut, D. (2015). *İstanbul Haberleşme Tarihi*. *Büyük İstanbul Tarihi*, 536-559. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kartopu, S. (2012). *Duyun-u Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler*. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları*

Dergisi, 1 (2), 32-40.

- Keskin, İ. ve Sümbül, S. (2020). Celal Esad'a [Celal Esat Arseven] göre Osmanlı dönemi belediyelerinde arşiv çalışmaları: İstanbul Şehremaneti (belediyesi) örneği. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 14, 1-41. <http://doi.org/10.26650/bba.2020.14.01>
- Küçük, C. ve Ertüzün T. (1994). Düyûn-ı Umûmiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10, 58-62. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kütükoğlu, M. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Kubbealtı Neşriyatı: İstanbul.
- Masal, D. (2017). *Osmanlı Bürokrasisi'nde evrak yönetimi: Defter-i Hâkânî Örneği*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Memiş Kartal, P. (2019). Türk Ceza Kanununda Resmi Belgeyi Bozmak, Yok Etmek veya Gizlemek Suçu: Tck. m. 205. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68 (3), 551-564
- Narin, R. (2009). Düyûn-ı Umumiye İdaresi ve Adapazarı, *Karadeniz Araştırmaları*, 6 (21), 49-59.
- Oğuz, Z. (1994). *Düyûn-ı Umumiye İdaresi, Teşkilat Kanunu ve Uygulama Usulleri*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Osmanlı Bankası Müzesi. (2023, 23 Mart). Toparlanma: Düyûn-ı Umumiye İdaresi. Erişim Adresi: <http://www.obmuze.com/#duyun-u-umumiye-idaresi/toparlanma>
- Osmanlı Bankası Müzesi. (2023, 23 Mart). İkinci İmtiyazname ve Devletin Kısmi İflası. Erişim Adresi: <http://www.obmuze.com/#rusum-u-sitte-idaresi/zor-yillar>
- Osmanlı Bankası Müzesi. (2023, 23 Mart). Zor Yıllar: Rûsum-ı Sitte İdaresi. Erişim Adresi: <http://www.obmuze.com/#rusum-u-sitte-idaresi/zor-yillar>
- Rehber-i Muamelât: İdâre-i Düyûn-ı Umumiyye-i Osmaniye*. (t.y). İstanbul: Düyûn-ı Umumiyye-i Osmaniye İdâre-i Merkeziye Matbaası. Erişim Adresi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/3170>
- Rehber-i Muamelât Zeyli: İdâre-i Düyûn-ı Umumiyye-i Osmaniye*. (t.y). İstanbul: Düyûn-ı Umumiyye-i Osmaniye İdâre-i Merkeziye Matbaası. Erişim Adresi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/3170>
- Sağlam, M. H. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881: Rûsum-ı Sitte'den Düyûn-ı Umûmiyye'ye*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sağlam, M. H. (2014). *Osmanlı Borç Yönetimi: Düyûn-ı Umûmiyye 1879-1891 (Cilt 4)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Salt Araştırma. (2023, 24 Mart). Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi. Erişim Adresi: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/1671>
- Sümbül, S. ve Keskin, İ. (2017). 'Belediyelerde Evrâkın Kayıd ve Tasnîfi Nasıl Olmalıdır' adlı eser ve Türk arşivciliği için önemi. *Arşiv Dünyası Dergisi*, 20, 21-47.
- Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ (No: 2020/4). (2020, Şubat 21). Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/02/20200221M1-2.html>
- Yılmaz Şentürk, E. (2023). Düyûn-ı Umumiye Mevzuatı'da Bulunan Belge Yönetimi Konulu Maddelerin Değerlendirilmesi: Rehber-i Muamelat. II. Ankara İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı (s.39) içinde. Ankara: Ankara Bilim Üniversitesi.
- Yılmaz Şentürk, E. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi memuriyet sınavları: Evrak yöneticilerinde aranan özellikler. *Bilgi Dünyası*, 19 (1), 5-31. <https://doi.org/10.15612/BD.2018.653>

Modern Kitapların Onarım ve Cilt Yenileme Nedenleri Üzerine Bir Araştırma

A Study on the Reasons for Repair and Binding Renewal of Modern Books

Mehmet KONUKLAR *

ÖZET

Kütüphanelerdeki materyaller çeşitli etkenlerce zamanla tahribata uğrayarak kullanılamaz hale gelmektedir. Metin-cilt bütünlüğü bozulup yaprakları dağılan kitaplar ciltlenmeye gönderilmekte veya kayıttan düşülmektedir. Kitaplarda yapısal deformasyona sebep olan etkenlerin belirlenerek gerekli tedbirlerin alınması, özellikle arşiv kütüphanelerindeki eserlerin tahribata uğramalarının engellenmesi ve eserlerin özgün yapılarının korunarak uzun yıllar saklanması açısından önemlidir. Tahrip olmuş kitapların yapısal özelliklerinin belirlenmesi, tahribat durumunun analizi ve tahribat sebeplerinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan bu çalışma ile modern kitaplarda görülen tahribatların engellenmesi, azaltılması ve önleyici koruma çalışmalarının etkinliğinin artırılması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada Ankara Milli Kütüphane koleksiyonundan onarıma gönderilen 856 kitabın yapısal özellikleri ve tahribat durumu değerlendirilerek kitaplardaki tahribatın oluşma etkenleri irdelenmiştir. Araştırma kapsamında incelenen kitapların tahribata uğramalarına neden olan ana etkenlerin kullanım hatası, malzeme kalitesizliği ve depolama hatası olduğu belirlenmiştir. Sert kapak kitaplarda tahribata en fazla neden olan etmen, sırt bezi yokluğu veya sırt bezi yerine kâğıt kullanılması iken karton kapak kitapların ciltlemeye gönderilmesinin ana nedeni bu kitaplarda kullanılan yapıştırıcının zamanla işlevini yitirir hale gelmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Kitap Ciltleme, Önleyici Koruma, Sert Kapak Kitap, Karton Kapak Kitap.*

ABSTRACT

The materials in the libraries are destroyed over time by various factors and become unusable. Books whose text-volume integrity is broken and whose leaves are scattered are sent to be bound or dropped from the register. It is important to determine the factors that cause structural deformation in books and to take the necessary precautions, especially in order to prevent the destruction of the works in archive libraries and to preserve the original structures of the works for many years. With this study, which was carried out to determine the structural features of destroyed books, to analyse the damage situation and to reveal the causes of destruction, it is aimed to prevent and reduce the damage seen in modern books and to increase the effectiveness of preventive conservation studies.

In this study, the structural features and damage status of 856 books were evaluated while sending them for repair from collection of the National Library of Turkey, and the factors of destruction in the books were examined. It has been determined that the main factors causing the destruction of the books examined within the scope of the research are misuse, poor material quality and incorrect storage. While the most damaging factor in hard cover books is the absence of backing cloth or the use of paper instead of backing cloth, the main reason for sending paperback books to binding is that the glue used in these books becomes ineffective over time.

Keywords: *Bookbinding, Preventive Conservation, Hard Cover Book, Paperback Book.*

*Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, konuklar@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7399-4948

Giriş

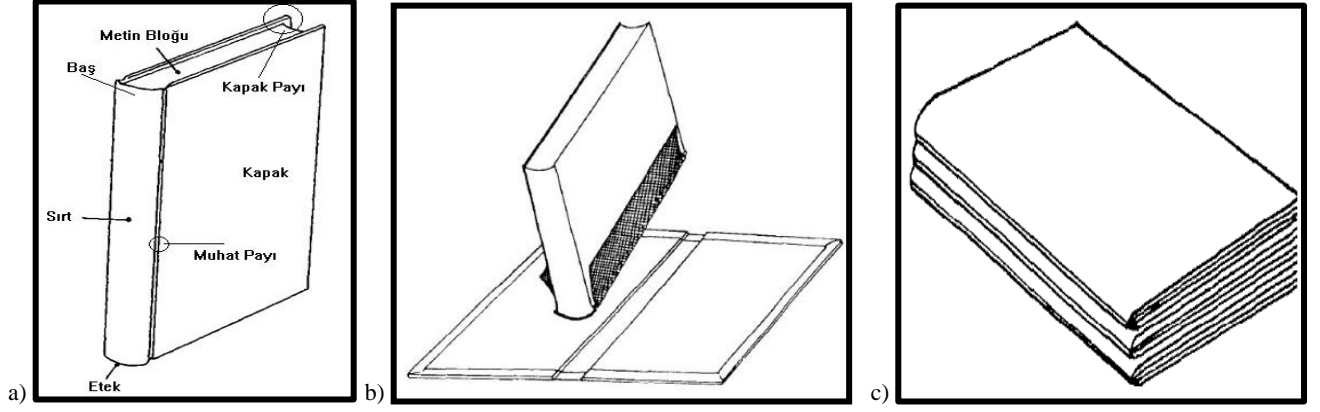
Gözlemleyen, düşünen ve tasarlayan bir canlı olan insan, yaşadığı sürece bilgi üretmiş ve varoluşsal duygularla edindiği bilgiyi gelecek nesillere aktarma gayretinde olmuştur. Bu gayretle yazı sistemleri geliştirmiş, resimlerden harfler oluşturmuş ve değişik yazı materyalleri üretmiştir. Gelecek nesillere aktarılan her bilgi yeni keşiflerin önünü açarak geleceğe daha fazla bilgi aktarımı sağlamış ve böylece insanlık hızla gelişmiştir. Günümüz bilgi çağı teknolojisiyle çok farklı görsel işitsel araçlarla bilgi aktarımı (Anameriç, 2011) gerçekleştirebiliyor olsa da kitaplar, bilgi taşıyıcıları arasındaki itibarlı konumunu sürdürmektedir (Dalkıran, 2013, s. 213).

Yazı sistematığının geliştirilmesi aşamasında yazı zemini olarak kullanılan duvar, taş, kil tablet gibi sert zeminler yerini papirüs (Atılğan, 2006), parşömen (Yıldız, 2000, s. 159) ve kâğıt (Bloom, 2003; Jean, 2006) gibi yumuşak zeminlere bırakmıştır. Önceleri rulolar halinde kullanılan (Öcal, 1971, s. 68) bu yumuşak yazı zeminleri kullanım kolaylığı sağlaması nedeniyle (Öcal, 1971, s. 70) katlanarak zamanla kodeks formunu almıştır. Akordiyona benzer şekilde katlanmış halde uzun bir yazı zemininin veya birbirine ipe bağlanmış yazı tabakalarının 2 sert malzeme arasına (Yılmaz, 2022, s. 113) sabitlenmesiyle oluşturulan kodeksler, günümüz kitaplarının atası olarak kabul edilmektedir (Dahl, 1999, s. 17). Farklı coğrafyalarda farklı malzemeler kullanılarak oluşturulan kodeksler; İslam (Doğu) ve Avrupa (Batı) cilt türlerinin oluşmasını sağlamıştır. Ağaç kabukları, palmiye yaprakları ve kâğıtların kenarlarından ipe bağlanıp iki tahta veya murakka arasında sabitlenmesiyle oluşturulan Asya kodeksleri zamanla geliştirilerek 8. yüzyıldan itibaren İslam kitap cildinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Roma ve Mısır Kıpti kodeksleri ise papirüs veya parşömen yazı zeminleri kullanılarak yapılmış olup (Tomalak, 2023) 9. yüzyıldan itibaren Avrupa cildi olarak geliştirilmiştir. Birbirinden çok farklı özelliklerde olan İslam ve Avrupa cilt tarzlarında matbaanın icadına kadar el yazması kitap tarzında gelişimlerini sürdürmüştür. Avrupa'da 1450 sonrasında matbaanın getirdiği hızlanmayla (Akkaya, 2008) 18. yüzyıla kadar on binlerce nadir matbu kitap üretilmiştir (Johnson, 1973, s. 73; Barutçugil, 2002, s. 20).

Sanayi devriminden sonra kitaplar, mutlak arşiv materyali olmaktan çıkıp bir tüketim malzemesi olan modern kitap formuna dönüşmüştür. Kâğıtlar, pamuk yerine odundan üretilmeye başlanmış, doğal yapıştırıcılar yerini sentetiklere bırakmış ve kitabın yapısında olumsuz değişiklikler yapılmıştır. Diğer yandan el yazması eserlere estetik ve değer katan ebru, tezhip, cilt, katı' ve minyatür sanatları modern kitaplarda uygulanmamıştır. Bu nedenle modern kitaplar görece daha kısa ömürlü, sanatsal nitelikleri düşük ve arşiv kalitesinde olmayan materyallerdir. Günümüz kütüphane koleksiyonlarının büyük bölümünü oluşturan modern kitaplar, tahrip olduklarında genellikle geri dönüşüme gönderilmektedir. Ancak diğer kütüphanelerden farklı olarak Milli Kütüphaneler, buldukları ülkelerde üretilen tüm bilginin derlenerek gelecek nesillere aktarma görevleri dolayısıyla koleksiyonlarındaki modern kitapları da süresiz saklamaktadır. Bu nedenle Milli Kütüphanelerdeki tahrip olmuş modern kitaplar da sürdürülebilir onarıma tabi tutulmaktadır. Tahrip olmuş kitapların yapısal özelliklerinin belirlenmesi, tahribat durumunun analizi ve tahribat sebeplerinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan bu çalışma ile modern kitaplarda görülen tahribatların engellenmesi, azaltılması ve önleyici koruma çalışmalarının etkinliğinin artırılması amaçlanmaktadır.

Modern Kitapların Yapısal Özellikleri

Modern kitaplar sert kapak ve karton kapak şeklinde adlandırılan iki ana cilt yapısında bulunmaktadır. Sert kapak kitaplar (Hayta, 2022), birbirine iplikle dikilmiş formların oluşturduğu metin bloğu ile cilt bezi ile kaplanmış mukavvalardan oluşan cilt bloğu birleşiminden oluşmaktadır (Şekil 1a). Karton kapaklı kitaplarda ise yapraklar halindeki metin bloğu sırt kısmından plastik tutkalla yapıştırılmakta ve bir karton parçasından oluşan cilt bölümü ise doğrudan metin bloğunun sırtına yapıştırılmaktadır. Sert ve karton kapak türlerinin haricinde her iki cildin özelliklerinden bir kısmını barındıran ara türler de bulunmaktadır.

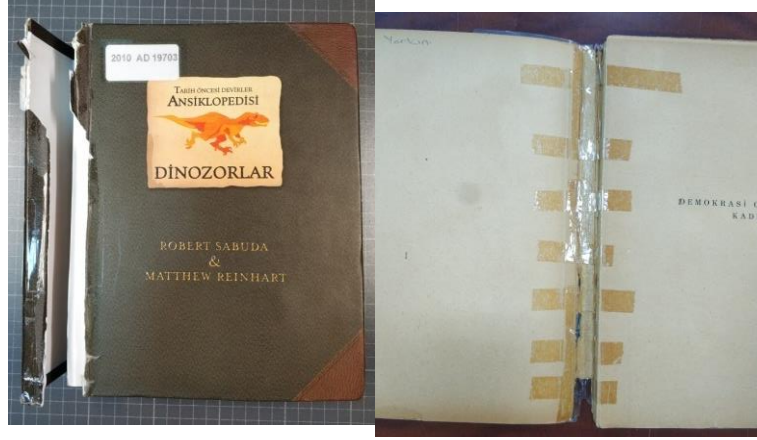
Şekil 1. Sert kapak kitabın oluşturulması ve yapısal bölümleri: a) Sert kapak kitabın yapısal bölümlerinin gösterimi b) Metin ve cilt bloklarının birleştirme öncesi görünümü c) Kitabın metin bloğunu oluşturulan formalar (Bonadea, 1995)

Sert kapak kitaplar, sağlam yapıda olup uzun ömürlüdür. Ansiklopediler, prestij eserler, Kur'an-ı Kerimler ve ciltli kitaplar genellikle sert kapaklı kitap formatında basılmaktadır. Sert kapaklı kitapların üretiminde metin ve cilt blokları ayrı ayrı hazırlanıp sonrasında birleştirilmektedir (Şekil 1b). İlk işlem olarak kitabın metni belirli bir mizanpajda düzenlenerek büyük tabaka kağıtlara basılmaktadır. Basım sonrası her bir tabaka kâğıt üçe katlanarak 8 yaprak 16 sayfadan oluşan formalar oluşturulmaktadır (Şekil 1c). Formalar, sırttan birbirine dikildikten sonra yaprakların kitap formunda açılabilmesi için kenarlarından tıraşlanmaktadır. Dikilmiş formaların baş ve son kısımlarına yan kâğıtları, sırt kısmına ise sırt bezi ve şiraze yapıştırılarak metin bloğunun hazırlanması tamamlanmaktadır. Cilt bloğunun hazırlanması için metnin en, boy ve kalınlık ölçülerine uygun kapak ve sırt mukavvaları kesilmekte ve kumaş, deri, sefonlu karton vb. malzemelerden cilt bezi hazırlanmaktadır. Hazırlanan mukavvalar iç kısmından birbirine sabitlenirken dış yüzeyi ise cilt bezi ile kaplanmaktadır. Son aşamada yan kâğıtlar üzerine tutkal sürülerek metin bloğu ile cilt bloğu birbirine yapıştırılarak kitabın üretimi tamamlanmaktadır.

Şekil 2. Onarım aşamasındaki bir karton kapak kitabın yaprakları, sırt yapıştırıcısı tabakası ve karton kapağının içten görünümü

Görece kısa süreli kullanılması düşünülen roman, hikâye, ders kitapları vb. kitaplar (Kızıldağ, 2017) karton kapak formunda üretilmektedir. Karton kapakların metin bloğu oluşturulurken sert kapaklardan farklı olarak üst üste konulan formalar birbirine dikilmek yerine dört tarafından tıraşlanmaktadır. Tekli yapraklar haline gelen metin bloğu, sırt kenarından kalınca bir yapıştırıcı tabakası ile birbirine yapıştırılmaktadır. Kitabın cildini oluşturacak karton da yine sırt kısmından metne yapıştırılarak üretim tamamlanmaktadır. Onarım aşamasında yaprakları dağıtılmış bir karton kapak kitapta yaprakları ve karton kapağı bir arada tutan sırt yapıştırıcısı tabakası Şekil 2'de gösterilmektedir. Sırt tutkalına daha sağlam yapılabilmesi için yaprakların kenarları tırtıklı hale getirilmektedir. Tek bir prosesle seri halde üretilen karton kapak kitaplar (Güleç, 2011), sert kapaklara göre daha düşük maliyetlidir.

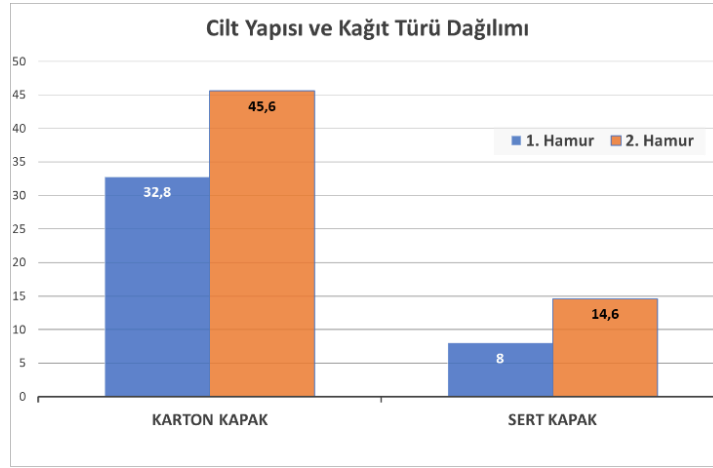
Şekil 3. Sert kapak bir kitabın kopmuş haldeki ön kapağı (solda) ve karton kapaklı bir kitapta yapışkan bant kullanımı (sağda)

Standartlarda belirtilen şartlara uygun olmayan koşullarda muhafaza edilen veya hatalı kullanılan kitaplarda tahribat öncelikle eserin cildinde oluşmaktadır. Cilt bölümünde yaygın görülen tahribatlar; kapak kopmaları (Şekil 3), yırtılma, parçalanma, kirlenme, kenarlarda aşınmalar, metin-cilt bütünlüğünün bozulması, dikişlerin dağılması, kirlenme, deformasyon ve yan kâğıt parçalanması şeklinde sıralanmaktadır. Ciltteki fiziksel tahribat belirli bir düzeyi aştıktan sonra metin bloğunda da tahribatlar oluşmaya başlamaktadır. Metin bloğunda dağılma, yapraklarda yırtılma, kenar saçaklanması, parça kayıpları, yapışkan bant kullanımı (Şekil 3), karalamalar ve kirlenme yaygın metin bölümü tahribatlarıdır.

Kitaplarda karşılaşılan tahribatların nedenleri yanlış kullanım, yapım hataları ve olumsuz depolama koşulları şeklinde üç ana grupta irdelenmiştir. Muhat payının kısalığı, sırt bezi yokluğu, sırt bezi yerine kâğıt kullanımı, ölçüm hataları, yapıştırma hataları ve malzeme kalitesizliği yaygın yapım hatalarıdır. Kullanım hataları; kitapları gereğinden fazla açmaya zorlama, raftan alma hatası, ataş, yapışkan kâğıt veya bant kullanımı, yırtma, kirlenme ve köşe katlama şeklinde sıralanabilmektedir. Rafta gereğinden sıkı veya gevşek duran, eğik halde veya kenardan sarkan kitaplarda yoğun depolama tahribatları oluşmaktadır. Işık, su, nem, toz, kimyasallar, zararlı gazlar, böcek ve kemirgene maruz kalma durumları ise kitaplarda tahribata neden olan diğer depolama hatalarıdır.

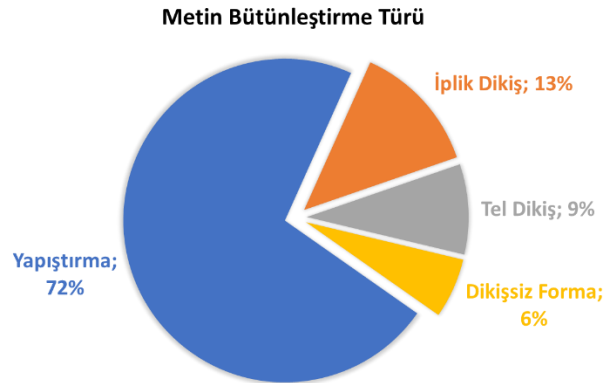
BULGULAR

Araştırma çalışması yaklaşık 1,5 milyon kitaba sahip Ankara Milli Kütüphane Koleksiyonunda tahrip olduğu tespit edilip 2 yıllık bir süreçte gruplar halinde onarıma gönderilen, 1903 ile 2013 yılları arasında basılmış 856 kitap üzerinde yapılmıştır. Çalışma kapsamında kitapların yapısal özellikleri, cilt tahribatları, metin tahribatları ve tahribatların nedenleri kayıt altına alınmıştır. Kitapların yapısal özelliklerinin belirlenmesi amacıyla cilt türü kâğıt hamuru türü ve metin bütünleştirme türü verileri toplanmıştır. Araştırma kapsamında incelenen kitapların cilt yapısı ve metnin basıldığı kâğıdın hamur türünün oransal dağılımı Şekil 4'te gösterilmektedir. Onarıma gönderilen kitapların %78'i karton kapak yapısındadır. Hem karton kapak hem de sert kapak kitapların 2. hamur olanlarının sayısı 1. hamur olanlardan daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Ancak karton kapak kitaplarda 1. hamur kâğıtlı kitapların sayısının 2. hamur kâğıtlı kitaplara oranı %70 iken sert kapaklı kitaplarda bu oran %55'e düşmüştür.

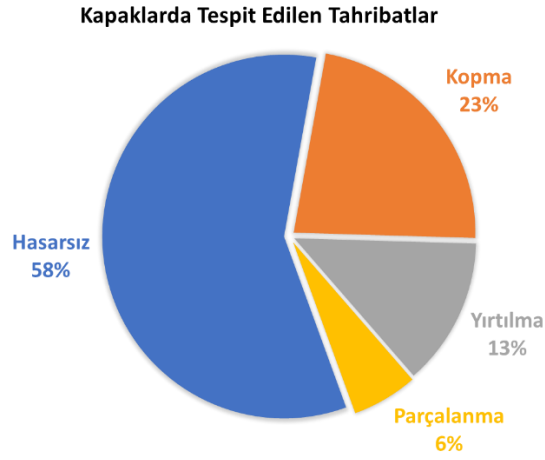
Şekil 4. Kitapların cilt yapısı ve metnin basıldığı kâğıdın hamur türü oransal dağılımı.

Ciltlemeye gönderilen kitapların metin bütünleştirme türünün oransal dağılımı Şekil 5'teki grafikte gösterilmektedir. Kitapların çoğunluğunun karton kapaklı olması nedeniyle metin bütünleştirme türünün %72'si karton kapak kitaplarda kullanılan yapıştırma türündedir. Karton kapak sayısı ile yapıştırma sırtlı kitap sayısının farklılığı, forma dikişli karton kapaklı kitaplar ile yapıştırma sırtlı ancak sert kapaklı yapıdaki ara formlarda olan kitapların varlığından kaynaklanmaktadır. Genellikle sert kapak kitaplarda kullanılan iplik dikişli kitap oranı %13 olarak belirlenmiştir. Forma ortalarından tel dikişli kitaplar ile kenarları kesilmemiş formaların birbirine yapıştırılmasıyla oluşturulan dikişsiz formalı kitaplar genellikle 1950 öncesi basımlı kitaplar olup onarıma gönderilen kitaplar arasında toplam %15 oranında bulunmaktadır. Kahraman ve Bayram (2022), Nilüfer Belediyesi Şiir Kütüphanesi ve Misi Çocuk Kütüphanesinde bulunan bir grup şiir kitabında yaptıkları fiziksel özellik incelemesinde kitapların %61,2'sinin dikişli ciltleme, %36,7'sinin yapışkanlı ve %2,04'ünün zımbalı olduğunu tespit etmişlerdir. Büyük çoğunluğu 2000 yılından sonra basıldığı belirlenen kitap grubunun 61,2'sinin dikişli cilde sahip olması çocuk kullanımı öngörülerek sağlam bir kitap yapısı tercih edildiğini düşündürmektedir.

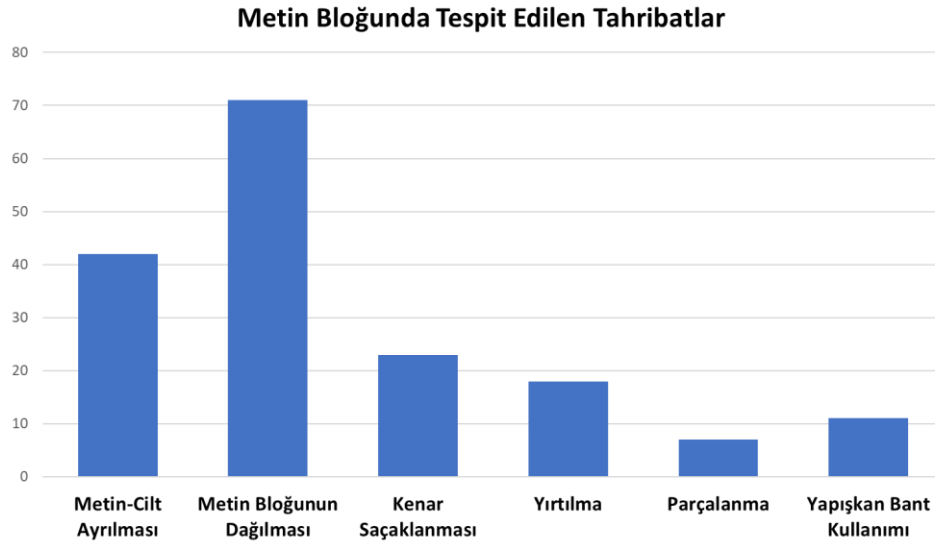
Şekil 5. Kitapların metin bütünleştirme türünün oransal dağılımı.

Ciltlemeye gönderilen kitaplarda var olan tahribatlar, cilt ve metin bloklarında ayrı ayrı incelenmiştir. Kitapların kapak ve sırt kısmında oluşan tahribatlar; kopma, yırtılma ve parçalanma türünde kayıt altına alınmıştır. Kitapların kapaklarında oluşan tahribatların türü ve toplam kitap sayısı içerisindeki oransal dağılımı Şekil 6'da gösterilmektedir. Kitapların %58'inin kapaklarında tahribat olmadığı tespit edilmiştir. Kitapların %23'ünün 1 veya 2 kapağının kopmuş olduğu gözlemlenmiştir. Kapakların %13'ünde yırtılma tespit edilirken az bir bölümünde ise parçalanmalar kayıt altına alınmıştır. Diğer yandan kitap sırtlarının %28'inin yırtıldığı, %24'ünün ise parçalandığı tespit edilmiştir.

Şekil 6. Kitapların kapaklarında oluşan tahrifatların türü ve toplam eser sayısı içerisindeki oransal dağılımı.

Metin bloğundaki tahrifatlar metin-cilt ayrılması, metin bloğunun dağılması, yapraklarda saçaklanma, yırtılma, parçalanma ve yapışkan bant kullanımı başlıkları altına irdelenmiştir. Çalışma kapsamında yapısı ve hasar durumu dikkate alınarak değerlendirilen kitapların metin bloğunda ve yapraklarında tespit edilen tahrifatların oransal dağılımı Şekil 7'deki grafikte gösterilmektedir. Kitapların yaklaşık %40'ının ciltlerinin metinlerinden ayrı durumda olduğu kayıt altına alınmıştır. Metin bloğunda yaprakları dağınık halde olan kitapların oranı ise %70 civarındadır. Tamamına yakını metin bloğu dağılmış kitaplarda olmak kaydıyla yaprakları saçaklanmış kitap oranı %20, yırtık yapraklı kitap oranı %18 ve sayfalarında parçalanma tespit edilen kitap oranı ise %8 civarındadır. %10 civarında kitabın metin bloğunda yapışkan bant ile onarım yapıldığı tespit edilmiştir.

Şekil 7. Metin bloğunda ve yapraklarda tespit edilen tahrifatların oransal dağılımı oransal dağılımı.

SONUÇ

Ciltlemeye gönderilen kitapların büyük bir bölümünün karton kapaklı kitaplardan oluşması bu kitapların daha zayıf yapıda kısa ömürlü kitaplar olduğunu göstermektedir. 2. hamur kâğıtlar asidik yapıda olduklarından 1. hamur

kâğıtlara göre dayanıksızdır. Hem karton kapak kitaplarda hem de sert kapak kitaplarda 2. hamur kâğıtlı kitap sayısının fazla olması bu kâğıtların mukavemetlerinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

Metin bütünlüğü dikiş yerine yapıştırma yoluyla sağlanmış karton kapak kitaplarda cilt bütünlüğü tamamen sırttaki yapıştırıcı tabakasına bağlıdır (Şekil 2). Karton kapak kitaplar açılmaya zorlanma, rafta eğik depolama ve zamanla yapıştırıcılarının işlevini kaybetmesi gibi nedenlerle bütünlüklerini kaybedebilmektedir. Bu kitapların bütünlüğünü sağlayan en önemli faktör sırttaki yapıştırıcı tabakadır. Rafta eğik halde bırakılan karton kapaklı bir kitabın sırtındaki plastik yapıştırıcı tabakası zamanla kalıcı olarak eğilmektedir. Kitap tekrar dik konuma getirildiğinde yapıştırıcı tabakası üzerinde eski forma dönme doğrultusunda bir baskı oluşturulmaktadır. Bu baskı sonucunda elastikiyeti azalmış sırt yapıştırıcı tabakaları parçalanmakta, yapraklar sırttan kopmakta veya cilt bölümü sırttan ayrılmaktadır. Şekil 9'da eğik depolanması nedeniyle tahrip olmuş yapıştırma sırtlı bir kitabın onarımına ilişkin görüntüler bulunmaktadır. Kitabın sırt yapıştırıcı tabakası metin bloğu ile beraber ortadan ikiye bölünmüş ve cilt bölümünden ayrılmıştır (Şekil 8a-b). Bu kitapların onarımında tüm yapraklar işlevini yitiren sırt yapıştırıcısından tek tek ayrılmaktadır (Şekil 8c). Sırt telası destekli olarak yeniden yapıştırılan kitap (Şekil 8d), tekrar orijinal yapısına dönmektedir.

a.

b.

c.

d.

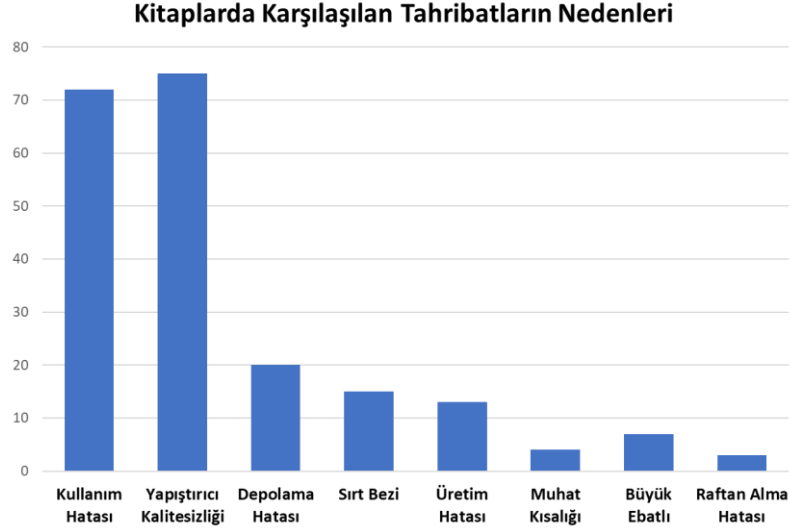

Şekil 8. Sırt yapıştırıcı tabakası tahrip olmuş karton kapak bir kitabın etek kenarı görüntüleri: a) Onarım öncesi kitabın açılı formdaki durumu b) Onarım öncesi kitabın dik hale getirilmeye çalışılmış formu c) Cilt ve tüm yaprakların yapıştırıcıdan ayrılmış hali d) Onarım sonrası kitabın son durumu.

Araştırma kapsamında incelenen kitaplarda tespit edilen tahribatlar ağırlıklı olarak karton kapak kitaplarda gözlemlenen tahribat türleridir. Kitap kapaklarının büyük bölümünün hasarsız olması (Şekil 6) hem sert hem de karton kapaklı kitapların cilt bölümünün metin bloğundan bütün olarak ayrılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Sırt yapıştırıcısının işlevini yitirmesi nedeniyle cilt bölümü tahribata neden olabilecek bir dirençle karşılaşmadan bütün halde metin bloğundan ayrılmıştır. Kapaklarda gözlemlenen yırtılma, parçalanma ve kopmaların büyük bölümünün karton kapaklı kitaplarda olduğu düşünülmektedir.

Kitapların %40'ında metin-cilt ayrılması gözlemlenmesine rağmen %70 oranında metin bloğu dağılmasının oluşması (Şekil 7) sırt yapıştırıcısının hem yaprakları hem de kapakları tutamayı işlevini tamamen yitirdiğini göstermektedir. Karton kapaklarda kullanılan yapıştırıcılar belirli bir süre geçtikten sonra esnekliklerini yitirmekte

ve parçalanarak dağılmaktadır. Kitapların yapraklarında gözlemlenen saçaklanma metin bütünlüğü kısmen dağılmış kitaplarda dışarı sarkan yaprakların hatalı kullanım sonucu zarar görmesinden kaynaklanmaktadır.

Şekil 9. Araştırma kapsamında incelenen kitaplarda karşılaşılan tahrifatların nedenlerinin oransal dağılımı.

Araştırma kapsamında incelenen kitapların tahribata uğramalarına neden olan etkenler; kullanım hatası, yapıştırıcı kalitesizliği, depolama hatası, sırt bezi eksikliği veya bez yerine kâğıt kullanımı, üretim hatası, muhat kısallığı, kitapların büyük ebatlı olması ve raftan alma hatası olduğu tespit edilmiştir (Şekil 9). Kitap hangi tahribat etkeni nedeniyle tahrip olursa olsun kitaptaki tahribatı arttırıp kitabı ciltlemeye gönderen ana neden kullanım hatasıdır. Yapıştırıcı kalitesizliği sonucu dağılmış bir kitabın yaprakları ancak kullanım hatası nedeniyle parçalanmaktadır. Benzer şekilde sırt bezi olmayan, muhat payı kısa veya büyük ebatlı bir kitap da kullanıcı hatası olmadan tahribata uğramaz. Kitaptaki söz konusu yapım hataları kullanım hatası sonucu oluşacak tahribatın büyüklüğünü arttırmaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen kitaplarda yapıştırıcı kalitesizliğinin yüksek oranda çıkması cilde gönderilen kitapların büyük oranda karton kapaklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle uzun süre saklanması düşünülen kitapların sert kapaklı ve iplik dikişli yapılması gerekmektedir. Yapıştırıcı kalitesi nedeniyle onarılan kitaplarda sırt yapıştırıcısı üzerine tela gibi uzun ömürlü bir malzemenin konulması kitabın ömrünün uzatılması açısından önemlidir.

Günümüzde üretilen sert kapaklı kitaplarda karşılaşılan en önemli tahribat kaynağı bu kitapların sırtlarında sırt bezinin olmaması veya sırt bezi yerine kâğıt kullanılmasıdır. Sırt bezi olmayan sert kapak kitaplarda kapakların açılıp kapanmasında tüm yük yan kâğıdına ve cilt kaplamasına kalmaktadır. Dokuma bez kadar katlama dayanımı olmayan bu malzemeler belirli bir kullanım sonucunda parçalanmaktadır. Kapakların rahat açılıp kapanmasını sağlayan muhat payının gereğinden az bırakıldığı kitaplarda kapakların açılıp kapanmasıyla oluşan sürtünme muhat bölgesinin zamanla dıştan içe doğru parçalanmasına sonuçta da kapakların kopmasına neden olmaktadır.

Kitapların %10 kadarının üretim hatası nedeniyle tahribata uğramış olmalarının ana nedeni bu kitapların 1950'li yıllardan önce ekonomik nedenlerle kullanıma uygun olmayan bir şekilde üretilmelerinden kaynaklanmaktadır. Yakın tarihli karton kapak kitaplar üretimlerinde ise yapıştırıcı tabakasının düzgün sürülmemesi, ciltleme makinalarının anlık hataları veya metin bloğunun sırt yapıştırıcısının taşıyabileceğinden ağır olması gibi üretim hataları gözlemlenmektedir. Büyük ebatlı kitaplarda kitap ağırlığının dengesiz bir şekilde yan kâğıda, dikişlere veya sırt yapıştırıcısına binmesi bu noktaların tahrip olmasına neden olmaktadır.

Kâğıt onarımlarda yaygın olarak kullanılan yapışkan bantlar, birkaç yıl içerisinde yapışma özelliğini yitirmekte, maksimum 10 yıl sonunda işlevini yitirerek yapıştırıldığı bölgeden kendiliğinden ayrılmaktadır. Böylece

yapıştırıldığı bölgede asidik özellikte yapıştırıcı artığı kalmakta ve yapıştırılan parçalar dağılıp kaybolmaktadır. Bu nedenle uzun süre saklanması düşünülen kâğıt eserlere yapışkan bant uygulamaktan kaçınılmalı onarımlarda arşiv kalitesinde malzemeler kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, M.A. (2008). Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşikdevri. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 55-75.
- Anameriç, H. (2011). VEKAM Geçmişten Geleceğe Kitabın Serüveni: E- Kitap. 44. Kütüphane Haftası Ankara, Bildiriler (T. Berkes, Ed.). Ankara.
- Atılğan, M. (2006). Antik Çağın En Önemli Yazı Malzemesi: Papirüs. *Bilgi Dünyası*, 7 (2), 293-312. <https://doi.org/10.15612/bd.2006.378>
- Barutçugil, İ. (2002). Bilgi yönetimi. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Bloom, J. M. (2003). Kâğıda İşlenen Uygarlık: Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi. (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bonadea, A. (1995). Conservation Book Repair: A Training Manual. Alaska State Library, Alaska Department of Education, Oregon.
- Dahl, S. (1999). Antikçağ'dan Günümüze Her Yönüyle Kitabın Tarihi (M. Dündar, Çev.). Ankara: Millî Kütüphane Başkanlığı.
- Dalkıran, Ö. (2013). Kitabın Tarihi History of the Book. *Türk Kütüphaneciliği*, 27 (1), 201-213.
- Güleç, E. (2011). Endüstriyel Ciltleme Sistemlerindeki Teknolojik Gelişmelerin İncelenmesi. Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Matbaa Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans tezi.
- Hayta, P. (2022). Sert Mukavva Kapaklı Kitap Ciltleme Terimleri ve Tanımlamaları. *Avrasya Terim Dergisi*, 10 (2) 28-33. <https://doi.org/10.31451/ejatd.1119431>
- Jean, G. (2006). Yazı: İnsanlığın Belleği. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Johnson, E. D. (1973). Communication: An Introduction to the History of Writing, Printing, Books and Libraries. New Jersey: Scarecrow Press.
- Kahraman, P.G. ve Bayram, E.İ. (2022). 0-10 Yaş Grubu Çocuklara Yönelik Çocuk Şiir Kitaplarına İlişkin Fiziksel ve İçerik Özelliklerin İncelenmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 36 (2), 227-247. <https://doi.org/10.24146/tk.1048791>
- Kızılsafak, E. (2017). Kitabın Gelişiminden Ciltlemeye. *Aydın Sanat*, 3 (5), 13-21.
- Öcal, O. (1971). Kitabın evrimi. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Tomalak, A. (2023). British Library; <https://www.bl.uk/greek-manuscripts/articles/byzantine-bookbindings>. 21.05.2023.
- Yıldız, N. (2000). Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, S.S. (2022). Sinop Balatlar Kilisesi Kazılarında Ortaya Çıkarılan Kitap Pimleri, *Seleucia (XII)*, 111-121.

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi

Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2 (2023), 163-174
<https://dx.doi.org/10.59116/lamre.1320243>

Araştırma Makalesi – Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26.06.2023 Kabul Tarihi Accepted: 24.07.2023

Osmanlı Ahidnâme Geleneğinin Doğuşu: Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Ahidnâmeleri Hakkında Bir Araştırma

The Origins of the Ottoman Ahdname Tradition: A Research on the Ahdnames of Seljuk and Principalities Period

Büşra AKTAŞ KÜTÜKÇÜ *

ÖZET

Bu makale, Osmanlı Devleti tarafından yüzyıllar boyunca Batılılarla yapılmış olan siyasi ve ticari antlaşmaların kökenlerini araştırmaktadır. Ahidnâme geleneği, kökenleri bakımından bütün İslam ve Türk devletlerinde benzer tarihi şartlar içerisinde ortaya çıkmış ve gelişme olanağı bulmuştur. Bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nde gerek mahiyeti gerekse diplomatik hususiyetleri bakımından oldukça farklılaşarak gelişmiş bir form kazanmış olan ahidnâmelerin Anadolu toprakları üzerinde, Osmanlı öncesi dönemdeki uygulanma biçimi incelenmektedir. Yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda Selçuklular ve onlara halef olan irili ufaklı bütün Anadolu beyliklerinde ticari amaçların ön planda tutulduğu siyasi antlaşmaların yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı öncesi dönemde Anadolu devletlerinde Batılılarla yapılan antlaşmaların mütekabiliyet esasına dayalı olarak muahede özelliği taşıdığı ve iki tarafı da bağlayıcı maddeler içerdiği görülmektedir. Bu pratik Osmanlı Devleti'nde erken devirlerden itibaren terk edilerek karşılıklı antlaşma hüviyetinden çıkarılmış ve zaman içerisinde tek taraflı bir ihsan etme biçimine dönüşmüştür. Fakat yapılan incelemeler sonucunda hem içerik hem de fiziksel özellikler bakımından Selçuklu ve beylikler dönemi antlaşmalarının bir belge türü olarak Osmanlı ahidnâmelerine temel oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitel araştırma yöntemi ile durum çalışmasından yararlanılmış olan bu çalışmada veriler doküman analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahidnâme, Muahede, Antlaşma, Anadolu Selçuklu, Beylikler.

ABSTRACT

This article investigates the origins of the Ottoman Empire's political and economic agreements with the West over the centuries. In terms of its origins, the tradition of Ahdname emerged under similar historical circumstances in all Islamic and Turkish states, where it had the chance to development. The use of ahdnames, which took on a more sophisticated form in Ottoman Empire in terms of both their content and diplomatic characteristics in the Anatolian regions during the pre-Ottoman period is examined in this study. It is understood that political agreements have been made by the Seljuks and with all Anatolian principalities, large and small, that succeeded them in which economic interests are prioritized. It is seen that the pre-Ottoman agreements formed with Westerners by Seljuks and Anatolian principalities had a treaty aspect based on reciprocity and contained binding clauses for both parties. This practice was abandoned in the Ottoman Empire from the early times, removed from the identity of mutual agreement and turned into a unilateral grant in time. As a result of the examinations, it is understood that the treaties of the Seljuk and principalities period, both in terms of content and physical characteristics, formed the basis for the Ottoman ahdnames as a type of document. The data were studied using the document analysis technique in this study, which combined a case study with qualitative research methodology.

Keywords: Ahdname, Treaty, Agreement, Anatolian Seljuks, Anatolian Principalities.

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, busra.aktas@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9934-3908

Giriş

Osmanlı padişahlarının ilk devirlerinden itibaren gayrimüslim devlet veya milletlere ticari ya da siyasi mahiyette çeşitli imtiyazlar verdikleri bilinmektedir. İslam fihhına göre düzenlenen bu imtiyazlar, önceden belirlenmiş şartları iki devletin karşılıklı olarak onaylaması şeklinde zuhur eden muahede geleneğinin aksine, Osmanlı uygulamasında tek taraflı bir ihsan ve bağışlamayı ifade etmekte ve ahidnâme düzenlenmek suretiyle garanti altına alınmaktadır (İnalçık, 1979: 1178-1193).

Hız. Peygamber döneminden itibaren (Fayda, 1988: 535-536) ortaya çıkan ahidnâme geleneğinin Türk-İslam devletlerindeki uygulamalarına yalnız Osmanlılarda değil, Anadolu'da Osmanlı öncesi varlık göstermiş olan devlet ve beyliklerde de tesadüf edilmektedir. Selçuklular ve onları takip eden beylikler önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Anadolu'da ticareti teşvik etmek ve siyasi ittifaklar oluşturabilmek amacıyla XIII. yüzyıldan itibaren Batılı devletlere ahidnâmeler vermeye başlamıştır.

Bu çalışmada Osmanlı ahidnâmelerinin Anadolu Türk devletlerindeki ahidnâme sisteminden ne derece etkilendikleri ve bu etki sonucunda bu devlet ve beyliklerin ürettikleri ahidnâmeler ile Osmanlı ahidnâmeleri arasında muhteviyat ve biçim açısından hangi benzerliklerin bulunduğu sorularına cevap aranmıştır. Bu amaç için nitel araştırma yöntemi benimsenerek durum çalışması esas alınmıştır. Literatür taramasına dayanan bu çalışmanın deseni açıklayıcı/tanımlayıcı durum çalışması olarak uygulanmıştır. Kütüphane ve açık erişimli veritabanları aracılığıyla yapılan araştırmalarla Selçuklu ve Beylikler dönemi ahidnâmeleri ile Osmanlı ahidnâmeleri arasındaki ilişkinin izi sürülmüş ve elde edilen verilerin değerlendirilmesinde doküman analizi tekniğinden faydalanılmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde Ahidnâmeler (1075-1308)

Selçuklu tarihinde bilinen ilk ahidnâme I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) zamanında Antalya'nın fethini müteakip Kıbrıslılara verilmiştir (Turan, 1958: 110; Delilbaşı, 1980: 21-22). Antalya'nın fethi ile açık denizlere inme fırsatı yakalayan Selçuklular dış politikalarını bu çerçevede şekillendirmiş ve kısa bir süre içerisinde uluslararası ticarete merkezi bir konuma erişmiştir. Antalya, bu tarihte doğu ile batı arasındaki ticarete Anadolu'ya açılan kapı işlevini gören önemli bir ticaret merkezi idi. Kıbrıs krallığı bu limanı kullanarak Anadolu'dan bilhassa gıda maddeleri ithal etmekteydi. Bu sebeple bu ticaretin sürmesi hem Türk hükümdarlar hem de Kıbrıslı krallar tarafından tercih edilmekteydi. Dolayısıyla ilk ticaret antlaşmalarının bu dönemde yapılması tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde tutarlı ve Türk sultanlarının ilk dönemlerinden itibaren Batı ile ticarete vermiş oldukları önemi göstermesi açısından dikkate değerdir.

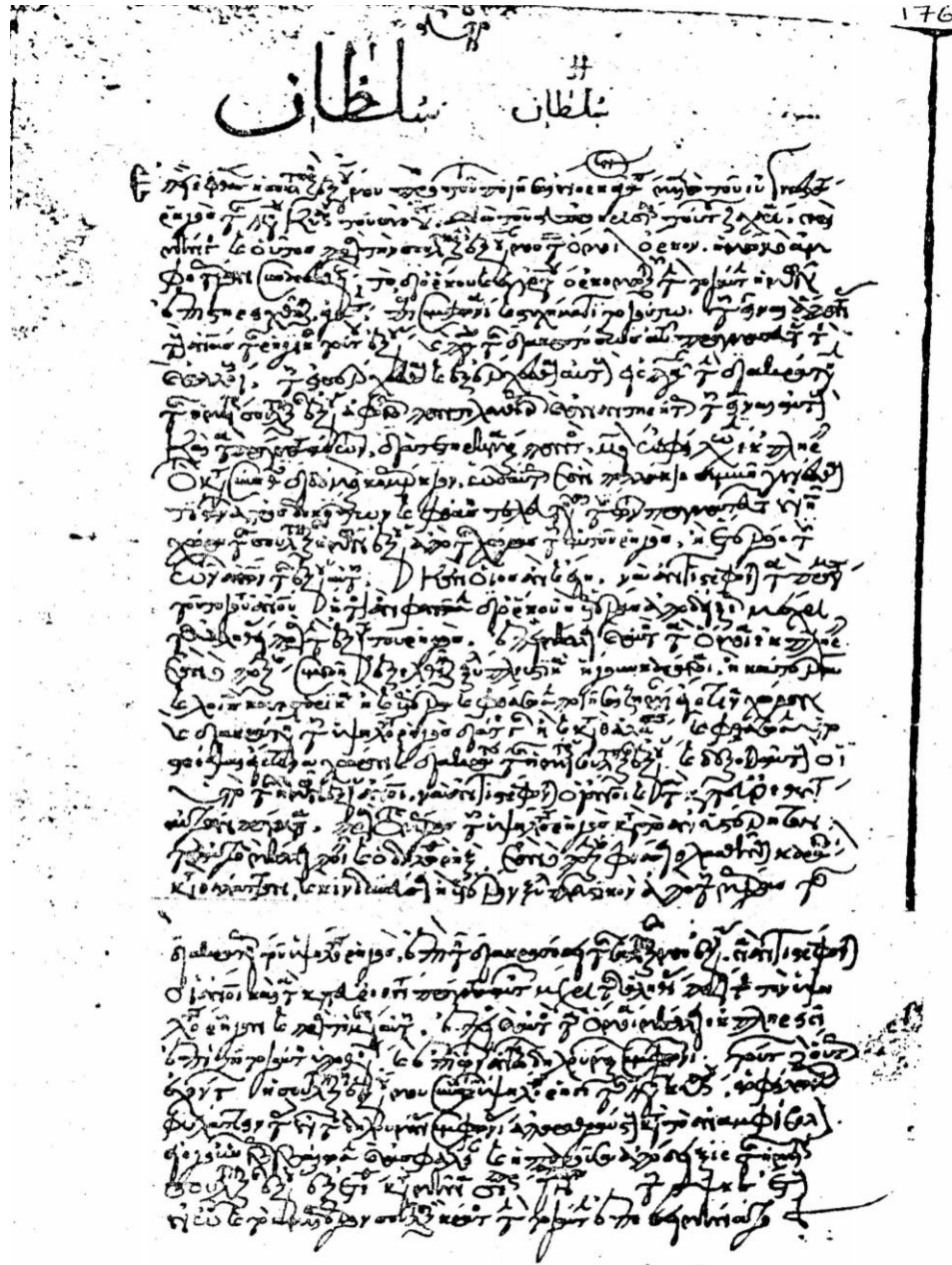
Selçuklular dönemine ait ilk ahidnâmenin varlığını Kıbrıs kralı I. Hugues de Lusignan (sal. 1205-1218) tarafından Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavus (1211-1220)'a gönderilen mektuplar vasıtasıyla öğrenmekteyiz. Kıbrıs Kralı I. Hugues de Lusignan, 1205 yılında henüz küçük bir yaşta iken tahta çıkmış ve saltanatının ilk yıllarını Walter de Montbéliard niyabetinde geçirmiştir. 1210 tarihinden itibaren Kıbrıs tahtının idaresini ele alan Kral, Anadolu ile olan dostluk ve ticaretini devam ettirmek amacıyla Selçuklu sultanına bugün elimizde bulunan dört adet mektup göndermiştir. Literatürde mevcut bilgilere göre bu mektuplar bugün Vatikan arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Fakat bu mektupların asıl veya kopya mı olduğu ve neden bu arşivde bulunduğu ile ilgili kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Bu mektuplar bilim dünyasında ilk kez Spyridōn Paulou Lampros tarafından gündeme getirildikten sonra Şerif Baştav bu metinlerin Türkçe tercümesini yapmış, Osman Turan ise bunları değerlendirerek yayımlamıştır.

Kıbrıs Kralı I. Hugues idaresi tarafından düzenlenen mektuplardan ilki Ocak 1214 tarihlidir ve -bugün elimizde bulunmayan- başka bir mektuba Kıbrıs Kralı I. Hugues de Lusignan tarafından verilen cevap olma niteliği taşımaktadır. Mektupta Selçuklu Sultanı ile aralarında altı yıldan beri bir dostluk antlaşması bulunduğu ve bu belgenin de yeminli ve altın mühürlü olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra mektupta, altı yıldır süregelen dostluğa dair belgenin de Sultanın elçisine ibraz edildiği kayıtlıdır. Bu ifadelerden bu antlaşmanın 1206-1207 tarihlerinde Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Antalya'nın fethi sonrasında Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kıbrıslılara vermiş olduğu bu ilk ahidnâme bugün elimizde mevcut olmamasına karşın bu ahidnâmenin mevcudiyetini ortaya koyan çok önemli delil ve bilgilere sahibiz (Turan, 1958: 110; Delilbaşı, 1980: 28).

Kral I. Hugues de Lusignan'ın I. İzzeddin Keykavus'a göndermiş olduğu tarihsiz ikinci mektupta (Turan, 1958: 140) sultana övgü dolu hitaplar sonrasında sultanın katına aralarındaki ticari konuları görüşmek ve düzenlemek adına bir elçi gönderildiği ifade edilmiştir (Delilbaşı, 1980: 28).

Kıbrıs kralı I. Hugues de Lusignan tarafından Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus'a gönderilen üçüncü mektup (Turan, 1958: 140-141) 19 Temmuz 1216 tarihlidir ve Sinop'un fethinden bir yıl ve Antalya'nın ikinci kez fethinden altı ay sonra yazılmıştır. İzzeddin Keykavus'un kardeşi Alaeddin Keykubad ile arasındaki taht mücadelesi ve Sinop'un fethi ile meşgul olduğu sırada Kıbrıslıların Antalya'yı işgali sonrası böyle bir gelişmenin yaşanması Kıbrıslıların Anadolu ile olan ticaretlerinin ve Selçukluların da Avrupa ile ticaretlerinde Kıbrıs'ın önemini kavradığını ve siyasal sorunların ticari meseleleri etkilemediğini göstermesi açısından dikkate değerdir (Turan, 1964: 215). Kral bu mektubunda iki devlet arasındaki iyi niyet ve dostluğu vurgulamakta ve buna ek olarak ticari konulardaki taahhütleri daha kapsamlı açıklayacak biçimde antlaşmayı yenilemektedir. Ayrıca 'yeminli nâme' ile bu dostluğu pekiştirdiklerini ve kendisinin, Sultan'ın elçisi huzurunda yemin ettiğini kaydetmektedir. Bu mektubun başka bir hususiyeti ise antlaşma metnini üç yıllık bir zaman ile sınırlamasıdır (Delilbaşı, 1980: 29).

Selçuklu sultanına Kıbrıs kralı tarafından gönderilen tarihsiz dördüncü mektupta (Turan, 1958: 142) Kral sadece dostluk ve iyi niyetini ifade etmektedir. Elimizde bulunan mektupların sonuncusu (Turan, 1958: 142-143)¹ Eylül 1216 tarihlidir ve bu kez İzzeddin Keykavus tarafından Kral I. Hugues de Lusignan'a 1216 Temmuz tarihli mektubuna cevaben gönderilmiştir. Bu belge Selçuklu tarihi açısından günümüze ulaşan ahidnâme özelliği gösteren ilk belgedir. Ayrıca Türk sultanlarına ait en eski Grekçe (Yunanca veya Rumca) diplomatik belge olması bakımından da ayrı bir kıymete sahiptir. (Delilbaşı, 1980: 31).

Belge: İzzeddin Keykavus'un Kıbrıs kralı I. Hugues de Lusignan'a 1216 tarihli mektubu. (Delilbaşı, 1980: 176.)

¹ Bu mektubun orijinali önce Lampros ve daha sonra Turan tarafından yayımlandıktan sonra fotokopisi Delilbaşı tarafından Vatikan'dan getirilerek tam tercümesi ile birlikte yayımlanmıştır.

Mektubun en üstünde Osmanlı belgelerinin vazgeçilmez bir unsuru olan davet formülü olarak “Hüve” ifadesi bulunmaktadır. Bunun ardından klasik bir ahidnâme hususiyeti olan tuğra mahallinde Arap alfabesi ile yazılı bir “Sultan” ibaresi bulunmaktadır. Ardından daha önce Kıbrıs Kralı I. Hugues de Lusignan ile elçisi Zaharias vasıtasıyla yeminli dostluk antlaşması yapıldığı belirtilmektedir. “Her iki taraf yeminle anlaşıldıktan sonra” ibaresi ile yemin kısmı diğer ahidnâmelere göre oldukça kısa tutulmuştur. Ardından antlaşmanın maddeleri sıralanmış ve ticari taahhütler kayıt altına alınmıştır. Bu ticari taahhütler arasında bulunan “Kralın iktidarı altındaki bütün insanlar ve bütün hükmettiği yerlerdeki tüccarların ve diğerlerinin, bizim Sultanlık iktidarımız altındaki ülkelere girip çıkmaları tamamen serbest, korkusuz ve itirazsız olsun. Onlar ve onların eşyaları her şeyden korunmuş olsun ve sadece ödenmesi alışlagelmiş gümrük resmini ödemek zorunda olsunlar.” ifadeleri Kralın İzzeddin Keykavus’a gönderdiği mektuplarla birlikte değerlendirildiğinde antlaşmanın mütekabiliyet esasına dayandığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum uluslararası ticaret faaliyetine yeni başlamış olan Anadolu Selçuklu Devleti’nin siyasi ve iktisadi gücünü göstermesi bakımından da dikkat çekicidir (Delilbaşı, 1980: 35).

Belgenin devamında bulunan “Kral’ın ülkesinden bir tüccar veya iktidarı altındaki adamlardan bir diğeri, her kim olursa olsun, Sultanlık Devleti içinde ölür ve yemin veya başka bir kanıt ile Kral tarafından olduğu anlaşılırsa bu insanın eşyaları geri verilsin.” kaydı, Ortaçağ hukuki anlayışını yansıtmaktadır ve devrin diğer ticari antlaşmalarında da mevcuttur (Turan, 1958: 115). Ayrıca “Eğer çok defa olduğu gibi, yüzebilen bir tahta parçası, yani gemi, kadirga ve diğer korsan gemileri Yüce Kral’ın iktidarı altındaki bir ülkeye karada ve denizde zarar verir, bizim Sultanlık Devleti’nin hükmettiği ülkelerden birine döner ve bizim adamlarımız tarafından kabul edilirse, içindeki insanlar ve bulunan eşyaları geciktirilmeden Kral tarafına geri verilsin. Eğer, çoğu zaman olduğu gibi, Yüce Kral’ın iktidarı altındaki ülkelerden Sultanlığımız ülkesine gelen bir gemi veya yüzebilen bir tahta parçası denizde bir hasara uğrar veya bir tehlikeye maruz kalırsa, Yüce Kral ve onun tarafına ait olduğu gerçeği anlaşıldığında içindeki insanlar ve bulunan eşyalar iade edilsin.” maddeleri ile de Ortaçağ hukuki anlayışında var olan, bir memleketin kara sularında batan yabancı gemilerin o memleket hükümdarına ait olması kaidesinin dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır (Turan, 1964: 215-216). Mektubun son kısmında, Sultan ile Kral’ın antlaşmayı sarsılmaz ve şüphesiz bir şekilde korumak zorunda olacakları belirtilmekte ve mektup, tarih verilerek son bulmaktadır.

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev Kıbrıslılara imtiyazlar vermek suretiyle ülkesinin güneyi ile olan ilişkilerinde iktisadi ve siyasi bir dostluk ortamı tesis ederken eş zamanlı olarak Batı’daki İtalyanlarla da antlaşmalar yoluyla ülkesinde uluslararası ticareti teşvik ve teşmil etmekteydi. Kıbrıs ahidnâmesinde olduğu gibi, ilk Venedik ahidnâmesinin varlığını ne yazık ki başka bir belge vasıtasıyla öğrenmekteyiz. İzzeddin Keykavus’un ölümü üzerine tahta çıkan kardeşi I. Alâaddin Keykubad (1220-1237) vakit kaybetmeksizin 8 Mart 1220’de Venediklilerle Latin dilinde bir ticaret antlaşması yapmıştır. Bu antlaşma ilk defa Tafel ve Thomas tarafından

yayımlanmıştır (Tafel ve Thomas, 1856: 221-225).² Antlaşmada geçen “Merhum babasının, kardeşinin ve kendisinin fermanları hükümlerine göre” ibaresi Gıyaseddin Keyhüsrev ve İzzeddin Keykavus dönemlerinde Venediklilere verilen ahidnâmelerin mevcudiyetini ortaya koymaktadır ancak bugün her ikisi de ele geçmemiştir (Turan, 1958: 125; Heyd, 2000: 333).

Anadolu Selçuklularına ait günümüze ulaşmış olan 1220 tarihli son antlaşmanın müzakereleri Venedik devleti adına uzun süre İstanbul *podestalı*ğı (Şakiroğlu, 1992: 44-47) yapmış olan Jacobus Teopulo ve Selçuklu devleti adına ise Sipehsalar Şemseddin Emirü'l-Gazi tarafından yapılmıştır. Şartlar karşılıklı olarak tartışılıp mütekabiliyet ve müsavat ilkelerine göre hazırlanmıştır. Ancak uygulamada Venedikliler lehine tek yanlı işlemiştir (Turan, 2003: 146). Latin dilindeki bu kapsamlı antlaşma iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde Alâaddin Keykubad'ın fermanı ile Venediklilere verilen haklar ve imtiyazlar, ikinci bölümde ise Teopulo'nun ağzından Selçuklulara tanınan serbestlikler kayıtlıdır (Çavuşdere, 2009: 62).

Antlaşmanın hükümleri incelendiğinde mallar üzerinden %10 olan gümrük vergisinin Venediklilere %2 gibi sembolik bir oranla uygulanacağı taahhüt edildiği görülmektedir. Hatta tahıl, değerli madenler ve değerli taşlar gibi ürünlere vergi muafiyeti uygulanacağı kayıtlıdır. Kıbrıs ahidnâmesinde de olduğu gibi, devrin hukukî anlayışının aksine ilgili devletlerin kara sularında batan yabancı gemilerin ve mallarının o devlet hükümdarına ait sayılması kaidesi kaldırılmıştır. Ayrıca bu iki devlete mensup gemilerin bir düşman takibine maruz kalması durumunda bu gemilerin kurtarılacağı ve âkit ülkelerin limanlarına sığınmalarına yardım edileceği hükmü kayıtlıdır (Turan, 1958: 126; Kayaoğlu, 1981: 363).

1220 tarihli Selçuklu-Venedik antlaşması, ticari hükümlerin yanı sıra Selçuklu ülkesine iltica edecek olan Venediklilere kendi ölçülerini kullanma hakkı ile birlikte yargı özgürlüğü de tanınmaktaydı. Selçuklu ülkesinde Venediklilerden başka ticaret yapan Pizalı, Provanslı ve diğer Latinler arasında ortaya çıkan hukukî anlaşmazlıklar - hırsızlık ve cinayet davaları hariç tutulmak üzere - Venedikliler tarafından özel bir mahkeme veya onların Konya, Sivas gibi şehirlerde bulunan konsolosluklarında görülecekti. Ayrıca mütekabiliyet ilkesinin tüm maddelerde uygulanmayışının bir tezahürü olarak Selçuklu tebaasından olanların kendileri veya gemileri Venedik limanlarına yaklaştıkları sırada Venedikliler tarafından selamlanacağı maddesi yer almaktadır. (Turan, 1958: 124; Kayaoğlu, 1981: 364; Heyd, 2000: 334).

Antlaşmanın geçerlilik süresi iki yıl ile sınırlandırılmıştır. Dikkat çekici bir detay olarak antlaşmanın sonunda Teopulo “Bunları hükümdarım kendi eliyle yazdı ve ağzı ile Tanrı ve mukaddes havariler üzerine yemin etti.” ifadesini kullanırken, Şemseddin Emirü'l-Gazi “Bu fermanı efendim kırmızı harflerle yazdı ve altına kendi altın mührünü koyarak kırmızı mühür mumuyla mühürledi.” cümlelerini kayda geçmektedir. Alâaddin Keykubad'ın Venedik hükümdarı gibi yemin etmemiş olması uluslararası ticarete yeni bir aktör olarak ortaya çıkan Selçukluların kısa süre içerisinde önemli bir güç halini almasının bir ifadesi olarak değerlendirilebilir (Turan,

² Türkçe tercümesi Hamit Dereli tarafından yapılan antlaşma metnini Turan, değerlendirerek yayınlamıştır. Heyd de eserinde farklı bir açıdan yorumlamıştır.

1958: 146; Kayaoğlu, 1981: 364).

Menteşeoğulları Beyliği'nde Ahidnâmeler (1256-1474)

Menteşeoğulları Beyliği ilk devirlerinden itibaren Venediklilerin en önemli ticari üssü olan Girit kanalı ile Batılılarla ticarete başlamışlardır. (Çavuşdere, 2009: 283). Bu ticari faaliyetlerin büyük bir bölümü Anadolu'da imal edilen ürünlerin ihraç limanı niteliğinde olan ve günümüzde Söke'ye bağlı bir köy durumundaki Balat (Batı kaynaklarında Palatia)'ta gerçekleşmiştir. Mentşeoğlu Orhan Bey (1320-1341) zamanına tarihlenen Latince yazılı sikkelerin varlığı bu ilişkileri kanıtlar nitelikindedir (Delilbaşı, 1980: 41). Anadolu'nun birçok yerinden getirilen malların ticaretinin yapıldığı Balat pazarı bu tarih itibari ile yalnızca Venediklilerin değil bilhassa Mısır ticaretinde önemli rol oynayan Cenevizlilerin ve ayrıca Rodos, Barselona, Floransa, Ragusa ve Messina'dan gelen tacirlerin de bulunduğu uluslararası bir pazardı (Heyd, 2000: 608). Mentşeoğullarının Balat pazarı gibi bir pazara sahip olmaları ve jeopolitik konumlarının sağladığı avantaj ile uluslararası ticarete hızla öne çıkmalarının doğal bir sonucu olarak bugün Venedik ile 1331, 1337, 1353, 1375, 1403, 1407 ve 1414 tarihlerinde antlaşmalar yaptıkları bilinmektedir (Çavuşdere, 2009: 262).

Menteşeoğlu Orhan Bey ile Kandiye Dükü Marino Morosini arasında imzalanan 1331 antlaşması uyarınca Orhan Bey Venedikli tacirlerin karada ve denizde salahiyeti için güvence vermekte ve ithalat ile ihracatı düzenleyen bazı hükümler ortaya koymaktaydı. Bununla beraber Venediklilere bir kilise inşası ile kendileri için depo ve ev inşa etmek üzere mülkiyet hakkı tanımaktaydı.

Haçlı seferleri sebebiyle kesintiye uğrayan ticari ilişkiler, 1337 yılında Mentşeoğlu İbrahim Bey ve Kandiya Dükü Giovanni Sanudo arasında yapılan antlaşma ile devam etti. Bu antlaşma içeriği itibari ile 1331 antlaşmasının tecdidi ve taahhütlerin yinelenmesi mahiyetindeydi (Delilbaşı, 1980: 41-42).

1344 yılında Aydınoğullarının İzmir'i kaybetmesi üzerine Mentşeoğlu İbrahim Bey Balat'ta Girit üzerine harekete geçmeye hazırlanırken Venedikliler Balat limanına soktukları donanma ile İbrahim Bey'i anlaşmaya icbar ettiler. Bu durumun bir sonucu olarak 1352 yılında başlayan müzakerelerle 1353 yılında Venediklilerle bir antlaşma daha imzalanmıştır (Delilbaşı, 1980: 42; Merçil, 2004: 152-153).

Muhtemelen 1355 yılında İbrahim Bey'in ölümü üzerine siyasi bütünlüğü bozulan ve Musa Bey yönetiminde Peçin, Balat ve Milas; Mehmed Bey idaresinde Muğla ve Çine ile Ahmed Gazi Bey hükümdarlığında Makri ve Marmaris dolaylarında olmak üzere üç ayrı yönetim bölgesine ayrılan Mentşe beyliği ile Girit arasındaki ilişkilerin devamı adına 1358'den itibaren elçiler gidip gelmeye başlamıştır. Bu sırada Mentşeoğlu Musa ile Kandiye Dükü Petro Badoer arasında 1337 yılındaki antlaşmayı tecdid eden bir antlaşma imzalanmıştır. 1375 yılında tekrar aynı mahiyette bir antlaşma da Mentşeoğlu Ahmed ile Kandiya Dükü Giovanni Gradenigo tarafından imzalanmıştır (Delilbaşı, 1980: 44).

Osmanlı Devleti'nin 1390 yılında son verdiği beylikler arasında Mentşeoğulları da yer almaktaydı. 1402'deki

Ankara savaşı sonrasında Timur, diğer beyliklerde olduğu gibi Menteşeoğullarına da ülkelerini iade etti. Böylece Menteşeoğullarının Batı ile ticaretleri de kaldığı yerden devam etti ve 1403 yılında Menteşeoğlu İlyas Bey ve Venedik arasında bir antlaşma daha imzalandı (Delilbaşı, 1980: 44).

Orijinal metni günümüze ulaşmayan antlaşma metninin başında “Rumcadan Latinceye tercüme edilmiştir” ibaresi kayıtlıdır. Bu antlaşma 24 Temmuz 1403’te Balat’ta Girit Dükası Marc Faledro’nun elçisi Leonard de la Porta ve ikinci noter M. Schillo aracılığı ile imzalanmıştır.

Metnin orijinalinin başında bir Sultan unvanı bulunduğunu “bunun onayı ve delili olarak benim kutsal tuğramı da basıyorum” ifadeleri ortaya koymaktadır. Bu ifadelerin ardından antlaşmanın hükümlerine geçilmekte ve karşılıklı ticareti düzenleyen maddeler sıralanmaktadır. Bunun yanında Venediklilere kara ve denizde can ve mal güvencesi, işlerini konsolosları vasıtasıyla görme yetkisi, 1331 antlaşmasında olduğu gibi depo ve ev inşa etmek üzere mülkiyet hakkı gibi imtiyazlar tanınmıştır. Selçuklu döneminde olduğu gibi gümrük resminin %2 olarak tespiti, bu kaidenin beylikler döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Deniz kazaları, borçlular ve kölelerle ilgili maddeler ise devrin diğer antlaşmalarıyla paralel olmasının yanında onları teşmil ve takviye edici mahiyettedir. Metnin sonunda bir ahidnâme hususiyeti olan yemin kısmı yer almaktadır. Ancak antlaşmaya rağmen korsanlık faaliyetleri engellenememiştir. Bu sebeple İlyas Bey bu antlaşmayı 1407 ve Ekim 1414’te Peçin’de yenilemek zorunda kalmıştır. Mütakabiliyet esasına göre düzenlenen bu antlaşmaya göre Venedik ve Türk tüccarlarının karşılıklı olarak mal ve can güvenliğinin sağlanması ve önceki antlaşmalar gereğince alışlagelmiş gümrük resmini ödemek şartıyla serbestçe ticaret yapabilecekleri tekrarlanmaktadır (Delilbaşı, 1980: 45-48).

Aydınoğulları Beyliği’nde Ahidnâmeler (1308-1426)

Aydınoğulları Beyliği 1308 yılında kuruluşunun ardından 1328-29 yıllarında İzmir limanını ele geçirerek uluslararası ticari faaliyetlere etkin bir şekilde katılma fırsatı bulmuştur. Menteşe hâkimiyeti altındaki Balat ve Aydın hâkimiyeti altındaki Ayasuluğ bu beyliklerin Batı ile ticaretinde önemli limanları idi. Balat’taki Venedikli tacir yoğunluğuna mukabil, Ayasuluğ’un Foça ve Sakız adasına yakınlığı sebebiyle burada Cenevizli tacirlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca Venedik ile yaşanan ihtilaflar ve karşılıklı katı tutumdan dolayı da Aydınoğulları Batı ile ticaretlerinde Cenevizlileri tercih etmişlerdir (Çavuşdere, 2009: 283).

1334’teki Haçlı seferinin ardından Venedik ile Umur ve Hızır Beyler bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma ile Venedikliler Aydın ilinde can ve mal güvenliğini sağlamış, bir kilise inşa etme ve konsolos bulundurma imtiyazlarını elde etmişlerdir (Delilbaşı, 1980: 52). 1340’lı yıllardan itibaren Umur Bey hâkimiyetindeki Aydınoğulları Batı Anadolu’daki en güçlü Türk beyliklerinden biri haline gelmiştir. Bu güçlü durumlarının da etkisi ile Aydınoğulları Venedik ile yapmış oldukları antlaşmaya aykırı olarak gümrük vergilerini artırmış ve ihracatı kısıtlamışlardı. Bu durum Venedik, Ceneviz, Kıbrıs Krallığı, Rodos şövalyeleri ve Naksos Dükünün içinde bulunduğu yeni bir Haçlı ittifakının oluşmasına ve İzmir’in kaybedilmesine sebep olmuştur (Merçil, 1991: 240).

1348 yılında İzmir'in düşüşü ve Umur Bey'in şehadetinin ardından ağabeyi Hızır Bey beyliğine başına geçmiş ve söz konusu olaylara ilaveten ticari sorunların da etkisi ile 18 Ağustos 1348 tarihinde Latinlerle ağır şartlarla bir antlaşma imzalamaya mecbur kalmıştır. Bu antlaşma Papa'nın hükümlerde eklemeye çıkarma yahut değişiklik yapma inisiyatifinin bulunduğu bir ön antlaşma mahiyetindeydi (Delilbaşı, 1980: 69). Bu antlaşmaya göre Aydınogulları beyliği bütün iskelelerinden aldığı gümrük vergisinin yarısını âkit devletlere bırakmayı kabul ediyordu. Bunun yanında Hristiyan gemileri serbestçe Aydınogulları limanlarına girebilecek ve Aydınogullarının donanması silahsızlandırılacaktı. Ayrıca Latinler bu antlaşma ile konsolos bulundurma hakkını da elde etmişlerdi (Merçil, 1991: 240; Heyd, 2000: 606). Latin dilinde yapılmış olan bu antlaşma metninin sonunda, Hızır Bey'e atıfla "Noter George Calloguiri'nin huzurunda kendi eliyle Latince ve Rumca olarak aşağıya imzasını atmıştır" cümlesi, antlaşma metninin hem Latince hem Grekçe olarak iki dilde yazılmış olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Ancak Grekçe yazılmış metin ele geçmemiştir (Delilbaşı, 1980: 69-70).

Bu antlaşmaya rağmen Aydınogulları beyliği kısa sürede yeniden toparlanma fırsatı buldu. Papa VI. Clement'in ölümü ve İzmir'in müdafaasına gereken ilginin gösterilmemesi sayesinde Hızır Bey önce Rodos şövalyeleri ile bir antlaşma imzaladı. Ardından Venedik-Ceneviz rekabetini bir avantaja çevirebilmek için Cenevizlilerle de bir antlaşma imzalandı. 1344'ten itibaren durma noktasına gelen ticari ilişkileri canlandırmak amacıyla hemen akabinde Venedik ile müzakereler başladı ve Nisan 1353 tarihinde bir antlaşma metni kaleme alındı. Temmuz 1353'te Girit tarafından onaylanan antlaşma ile Aydınogulları 1337'de yaptıkları antlaşmada hububat için belirlemiş oldukları %6'lık gümrük vergisini %4'e indirmişlerdir (Çavuşdere, 2009: 284). Ayrıca Hızır Bey kendi topraklarında güvenle ticaret yapılacağını taahhüt ediyor ve denizde de Venedik gemilerini koruma garantisi veriyordu. Bu antlaşmadan sonra Aydınogulları-Venedik ilişkilerindeki gerginlik büyük ölçüde bertaraf edilmiştir. 1360'lı yıllarda Hızır Bey'in ölümünün ardından İsa Bey beyliğine başına geçti. 1371 yılında İsa Bey bu antlaşmayı tecdid etmiştir (Merçil, 1991: 240-241).

Aydınoglu Hızır Bey'in 1348 yılına ait ahidnâmesinin dışında, Hristiyan bir devletle yapılmış tarihsiz Grekçe bir antlaşma metni daha günümüze ulaşmıştır. Aydınogulları tarihi çalışmalarında göz ardı edilen bu metnin orijinali British Museum, Harleian Kataloğu, No. 5624, 421a-422a'da bulunmaktadır.

Bu metin önce Lampros tarafından 1921'de ve ardından Zachariadou tarafından 1955'te yayımlanmış ve antlaşmanın ikinci indiksiyonda Rodos şövalyeleri ya da Sakız Cenevizlileri ile yapılmış olduğu ileri sürülmüştür (Delilbaşı, 2013: 73). Bu metnin fotokopisi Delilbaşı tarafından Türkçe tercümesi ile birlikte yayımlanmıştır. Delilbaşı bu metnin geniş bir tahlilini yaparak metnin bir ahidnâme taslağı olduğunu, ikinci indiksiyon olan 1346-1347 yılında Sakız Cenevizlileri ile imzalanmak üzere kaleme alındığını öne sürmektedir (Delilbaşı, 2013: 78-79).

"Müslümanların Hristiyanlar İçin Yemini" başlığını taşıyan bu ahidnâme Besmele ile ve yemin edilerek başlamaktadır. Ardından kendisini tanıtan Hızır Bey, Tanrı'nın huzurunda o kalenin çok mutlu başı ve

yöneticilerine söz vererek yemin etmekte ve antlaşmanın maddelerini sıralamaktadır. Bu maddeler uyarınca Hızır Bey mütekabiliyet esasına dayalı olarak ülkesinin topraklarında ve limanlarında âkid devlete can ve mal güvenliği ile ticaret serbestisini taahhüt etmekteydi. Ayrıca korsanlık faaliyetlerine karşı himaye ve suçluların cezalandırılması konusunda da söz vermekteydi. Selçuklu ahidnâmelerinde de karşılaştığımız devrin hukukî anlayışını göz ardı eden yabancı gemilerin ilgili devlet kara sularında batması halinde ganimetinin karşı tarafa iadesi hükmü de dikkat çekicidir. Bunlara ek olarak âkid devletin Hızır Bey'e yıllık olarak vergi ödemesi hükmü de kayıt altına alınmıştır. Hükümlerin sıralanmasının ardından Hızır Bey antlaşmayı bozmamak hususunda yemin ederek kelime-i şehadet getirmiştir. Antlaşma, metnin 1 yıl süreyle geçerli olacağı belirtilmek suretiyle son bulmaktadır (Delilbaşı, 1980: 55-58).

SONUÇ

Bugünkü bilgilerimize göre Anadolu Selçuklu Devleti ve beylikler döneminde Anadolu'da deniz aşırı Hristiyan devletlerle toplam 16 adet antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaların çok büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşanlardan bazıları ise tarihsiz olmakla birlikte çeşitli araştırmacılar bu belgeleri tarihlendirmek amacıyla geniş incelemeler yapmıştır. Buna göre Selçuklu Devleti ve Kıbrıs Krallığı arasında bilinen ilk ticaret antlaşması 1208 yılında yapılmıştır. Günümüze orijinali veya metni ulaşmayan bu antlaşmanın tarihi, Kıbrıs kralı I. Hugues de Lusignan'ın 1214 tarihli mektubunda geçen "Selçuklu sultanı ile aralarında 6 yıldır süregelen barış" ifadelerinden anlaşılmıştır. Bu antlaşma Selçuklu tarihinin ilk ahidnâmesi olarak değerlendirilmektedir.

Selçuklu Devleti'nden günümüze ulaşan en eski tarihli antlaşma metni ve Selçuklulara ait ikinci antlaşma 1216 tarihlidir. Bu belge Selçuklu tarihi açısından ahidnâme özelliği gösteren ilk belge olması dolayısıyla oldukça önemlidir. Belge, bu özelliğine ek olarak Türk sultanlarına ait en eski Grekçe diplomatik belge sıfatını taşımasıyla da ayrı bir değer taşımaktadır.

Selçuklu Devleti'nin Batılılarla yapmış olduğu üçüncü ve son antlaşma Alâaddin Keykubad döneminde Venedik ile yapılmış olan 8 Mart 1220 tarihli Latince antlaşmadır. Günümüze ulaşmış olan bu antlaşma içeriğinden Gıyaseddin Keyhüsrev ve İzzeddin Keykavus dönemlerinde de Venedik'e verilmiş ahidnâmelerin olduğu anlaşılmaktaysa da bunlara ait bir belge ya da metin henüz bulunamamıştır.

Menteşeoğulları döneminde ise Venediklilerle ilki 1331'de olmak üzere 1337, 1353, 1375, 1403, 1407, 1414 tarihlerinde toplam 7 antlaşma yapıldığı bilinmektedir. Bu 7 antlaşmadan yalnızca 1403 tarihli antlaşmanın metni günümüze ulaşmış olup bu ahidnâmenin Grekçe olarak yazıldığı bilgisi mevcuttur.

Aydınöğulları tarafından Batılı devletlerle yapılan antlaşmalar ise 1334, 1348, 1353 ve 1371 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu antlaşmalardan ise yalnızca Venedik, Ceneviz, Kıbrıs krallığı, Rodos şövalyeleri ve Naksos dükünün de içinde bulunduğu bir Haçlı ittifakı ile yapılmış 1348 tarihli Latince antlaşma günümüze ulaşmıştır. Antlaşma metninin sonunda bulunan "Noter George Calloguiri'nin huzurunda kendi eliyle Latince ve Rumca

olarak aşağıya imzasını atmıştır” ifadeleri metnin Grekçe ve Latince olarak iki dilde hazırlandığını göstermekte ise de Grekçe metin günümüze ulaşmamıştır.

Ayrıca yine Aydınogulları dönemine ait tarihsiz başka bir Grekçe antlaşmaya ait bir belge de günümüzde mevcut olup Delilbaşı'nın yapmış olduğu çalışmalar neticesinde bu belgenin 1346-1347 tarihlerine ait Sakız Cenevizlileri ile imzalanmak üzere kaleme alınmış bir ahidnâme taslağı olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç itibariyle, Selçuklu ve Beylikler döneminde Osmanlıların ahidnâme geleneğinin temellerini oluşturan 16 belgeden toplam 5 adet belge günümüze ulaşmıştır. Bu belgelerin 3'ü Grekçe, 2'si ise Latince metinlerdir. Bu belgeler ilk devir Osmanlı ahidnâmeleri ile mukayese edildiğinde 3 temel noktada benzerlik gösterdikleri tespit edilmiştir. Buna göre,

- Bu metinler içerikleri bakımından analiz edildiğinde ilk devir Osmanlı ahidnâmelerine olan benzerlikleri dikkat çekmektedir. Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminde Batılılara verilmiş olan ahidnâmelerin içerdikleri hükümlerin birçoğu Osmanlı ahidnâmelerinde de aynı şekilde yer almaktadır.
- Ayrıca 1216 tarihli belgenin baş kısmında taşıdığı tuğra motifi ve davet formülü bu belgelerin form özellikleri açısından da Osmanlı ahidnâmeleri ile benzer özellik gösterdiğinin bir ifadesidir.
- Son olarak XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı ahidnâmelerinin Grekçe ve Latince olarak kaleme alınıyor olması da bu dönem belgeleri ile Osmanlı ahidnâmelerinin ortak özelliklerinden biridir.

Bu bilgiler ışığında içerik, fiziksel özellikler ve dil bakımından ortak özellikler taşıması dolayısıyla bir belge türü olarak Osmanlı ahidnâme formuna Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi ahidnâmelerinin kaynaklık ettiği ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

- Çavuşdere, S. (2009). “Ege’de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13.-14. yüzyıllar)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII (46), 275-303.
- Çavuşdere, S. (2009). “Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”. *Tarih Okulu Dergisi*, (IV), 53-75.
- Delilbaşı, M. (1980). *Türk Hükümdarlarına Ait Yunanca Ahidnameler ve Nameler (XIII-XV. yy.)* [Doçentlik Tezi]. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Kürsüsü.
- Delilbaşı, M. (2013). “Aydınoglu Hızır Bey’e Ait Bir Ahidname Taslağı”. *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri* içinde 73-85.
- Fayda, M. (1988). “Ahidname (İslam Tarihi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (1. cilt 535-536). İstanbul.
- Heyd, W. (2000). *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* [çev. E. Z. Karal]. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- İnalçık, H. (1979). “İmtiyazat”. *Encyclopedia of Islam Second Edition*, içinde (3. cilt 1178-1193). Leiden.
- Kayaoğlu, İ. (1981). “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 359-373.
- Merçil, E. (1994). “Aydınoğulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (4. cilt 239-24). İstanbul.
- Merçil, E. (2004). “Menteşeoğulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (29. Cilt 152-153). Ankara.
- Şakiroğlu, M. (1992). “Balyos”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (5. cilt 43-47). İstanbul.
- Tafel, F.-Thomas, G. M. (1856). *Urkunden zur Älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig*. Wien.
- Turan, O. (1964). “Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”. *Bellekten XXVIII* (110), 209-227.
- Turan, O. (1958). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara.
- Turan, Ş. (2003). “Levant”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (27. cilt 145-147). Ankara.

Kütüphanelerde Yapay Zekâ'nın Geleceği: Farklı Alanlardaki Potansiyel Uygulamalar ve Yeni Kullanım Alanları Oluşturma

The Future of Artificial Intelligence in Libraries: Creating Potential Applications and New Usage Areas in Different Fields

Enes SİVRİ *

ÖZET

Kütüphanelerin, bilgi kaynaklarının düzenlenmesi, korunması, erişime açılması ve geleceğe aktarılması yönünde önemli bir görevi vardır. Bu görev geçmişten günümüze kadar devam etmiştir. İnsanlığın gelişim süreci boyunca kütüphaneler, bilginin korunmasında ve aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Eski zamanlarda kütüphaneler, tıpkı günümüzde olduğu gibi eski yazıların, kitapların, haritaların, el yazmalarının ve diğer belgelerin korunmasından sorumluydu. Günümüzde teknolojinin ilerlemesi ile kütüphaneler daha işlevsel hale gelmiş ve artık dijital bilgi kaynaklarını depolamak, düzenlemek ve bunlara erişmek için kullanılmaya başlanmıştır. Gelişen teknoloji sayesinde, yapay zekâ teknolojileri, kütüphaneleri daha verimli hale getirmek için kullanılabilir olacak bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Gelecekte kütüphanelerde yapay zekâ kullanım alanları, bilgi ihtiyacını hızlı ve doğru bir şekilde gidermek, kütüphane kaynaklarını tanımlamak, kaynak arama süresini hızlandırmak olacaktır. Yapay zekâ teknolojileri, yukarıda belirtilen amaçlara ek olarak, kütüphane çalışmalarının verimliliğini artırmak, dermelerin sayısallaştırılmasını kolaylaştırmak, kütüphane hizmetlerini iyileştirmek için kullanılabilir olacaktır. Ayrıca kullanıcı davranışlarını analiz edilebilecek ve kütüphanelerin dijital güvenliğini sağlayabilecektir. Yapay zekâ kullanımı sayesinde kütüphaneler daha güncel ve modern hizmetler sunabilecek ve kullanıcı deneyimi iyileştirebilir hale gelecektir. Bu çalışma, mevcut olan yapay zekâ araçlarının kütüphanelere, kütüphane personellerine ve kütüphane kullanıcılarına hizmet sunmadaki potansiyelini inceler. Bunun yanı sıra dünyada kütüphanelerde kullanılan yapay zekâ teknolojilerinden bahseder.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Kütüphane Kurumları, Kütüphanelerde Yapay Zekâ Kullanımı

ABSTRACT

Libraries have an important task of storing, protecting, making available and transferring information to the future. This task has continued from the past to the present. Libraries have played an important role in the preservation and transmission of humanity throughout the development process. Ancient libraries are responsible for preserving ancient writings, books, maps, manuscripts and other preservation of their publications as they are today. As they grow, libraries have become more functional and can now be taken to store, organize and access digital resources. Thanks to the developing technology, artificial intelligence technologies have emerged as a possible tool to make libraries more efficient. Artificial intelligence usage areas in future libraries will be to meet the information needs quickly and accurately, to accelerate the library contents and resource search costs. Artificial intelligence technologies, in addition to the aforementioned purposes, are to expand library services, alleviate the digitization of collections, use to house library offices. Users will also be able to analyze and provide digital libraries of libraries. Thanks to the use of artificial intelligence, libraries will be able to offer more up-to-date and modern services and improve the user experience. This study examines the capabilities of existing artificial intelligence tools in providing services to libraries, library staff and library users. In addition, he talks about artificial intelligence technologies used in libraries around the world.

Keywords: Artificial Intelligence, Library Institutions, Use of Artificial Intelligence in Libraries

*Kütüphaneci, İnegöl Belediyesi, Bursa. enes.sivri@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1298-4866

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca, bilgi ve bilginin elde edilmesi insanlar için bir öncelik olmuştur. Bu öncelik sebebiyle, insanlar farklı yöntemler kullanarak bilgiyi biriktirme, geliştirme ve paylaşma çabası göstermişlerdir. Günümüze kadar uzanan zaman diliminde, bilgiye olan ihtiyaç artarak devam etmiştir. Gelişen teknoloji sayesinde bilgiye erişim kolaylaşmış, insanlar bilgiye erişme konusunda daha önce mümkün olmayan seviyelere gelmiştir. İnsanlar hayatın her alanında teknolojiyi kullanarak bilgiyi daha verimli ve etkili kullanmaya başlamış ve bu sayede hayatlarını kolaylaştıracak şekilde bilgiyi kullanmıştır. Geçmişten günümüze bilgi insanlığı geliştiren en büyük unsur haline gelmiştir. Nitekim tekerleğin icadı, ateşin bulunuşu, 18. yüzyılda buharlı makinenin icadıyla sanayi devrimi, bilgisayar, internetin yaygınlaşması, yapay zekâ, endüstri 4.0, robotlar ve buna benzer buluşlarla beraber gelen süreçlerin hepsi insanlığın tarihi boyunca gelişimin birer ürünüdür (Öztürk ve Özel, 2021, s. 354).

İnsanlar sahip oldukları birikimleri kültür haline getirip gelecek nesillere aktarmak için, kimi zaman mağara duvarlarına, hayvan derilerine, parşömenlere yazarak gelecek nesillere bu bilgiyi aktarmıştır (Topkaraoğlu ve Çetintaş, 2021, s. 111). Günümüzde ise bilginin aktarılmasının farklılaştığı görülmektedir. Bilginin aktarımı için günümüzde, bulut sistemler, fiziksel sunucular vb. birçok farklı yöntem ve araç kullanılmaktadır. Geçmişten geleceğe farklılık gösteren bu araçların ortak özelliği bilgi ve kültürü gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamaktır. Bu sayede kültür, insanların bilgi birikimleri ve sürekliliği içinde önemli bir rol oynar. Bu aktarımın toplumlar da değiştirici, dönüştürücü, bilgilendirici ve bütünleştirici etkisi vardır. Kültür, insan odaklıdır ve insanların bilgisel üretimleriyle şekillenir. Kültür ise, anlam, bağlam, kazanım ve varlık açısından bilgiye bağlıdır. İnsanların evrimi ve niteliği kültürü üretirken, kültür de bilgiyi dönüştürür (Yalçınkaya, 2016, s. 597).

Yazılı kültürün ortaya çıkması ve yaygınlaşması ile birlikte, yazılı eserlerin saklanması ve korunması da bir ihtiyaç haline gelmiş ve bu ihtiyaç kütüphanelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kültürü geçmişten günümüze ve oradan geleceğe taşıyan kütüphane kurumları bilgi kaynaklarının korunması, düzenlenmesi, aktarılması ve korunması alanında önemli bir etkiye sahiptir. Günümüzde ise kütüphaneler, geleneksel materyallerin yanı sıra dijital kaynakları da barındırmakta ve teknolojik gelişmeleri takip ederek bilgiye erişimi kolaylaştırmak için çeşitli dijital hizmetler sunmaktadır. Dijital hizmetlerin yanında yapay zekâ teknolojileri, kütüphaneleri daha verimli hale getirmek için kullanılabilir olacak bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

Teknolojinin hızlı gelişim gösterdiği günümüzde, yapay zekâ; elektrik, baskı, internet vb. daha önce ortaya çıkmış bilgi teknolojilerinde olduğu gibi kütüphane kurumu ve kütüphane hizmetlerinde değişikliğe neden olacaktır. Bu değişiklikler hem kütüphaneleri, kütüphane kullanıcılarını, hem de kütüphane teması bulunan bilgi çevrelerini ve kültürel ortamı kapsamaktadır (Öztürk ve Özel, 2021, s. 357).

Yapay zekânın kütüphanelerde kullanımı, hem kütüphane personelinin hem de kullanıcıların işlerini kolaylaştırabilir ve kütüphane hizmetlerini daha da geliştirebilir. Kullanıcıların bilgi ihtiyaçlarını hızlı ve doğru bir şekilde karşılamak, kütüphane kaynaklarını tanımlamak, kaynak arama süresini hızlandırmak ve hatta kütüphane koleksiyonlarının daha etkili şekilde geliştirilmesi, yapay zekâ teknolojileri sayesinde mümkün hale gelebilir.

Yapay zekâ teknolojileri, kütüphanelerde kullanıcıyı doğru sonuca ulaştıran arama yöntemleri, aranan bilgiye daha hızlı ulaştıracak altyapının oluşması, daha doğru sınıflandırma yaparak zaman ve emekten tasarruf edebilecek hale gelecek şekilde kullanılabilir duruma gelebilir. Yapay zekâ, kullanıcılarının arama geçmişine yönelik, okuma geçmişi vb. davranışları analiz ederek kullanıcılara uygun kitapları bulma konusunda yardımcı olabilecek hale gelmektedir. Bu nedenle, kütüphanelerde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı, kütüphane hizmetleri için yeni olanaklar sunar ve kullanıcılara daha iyi bir deneyim sağlayabilir.

YAPAY ZEKÂ

Yapay zekânın tarihsel geçmişine baktığımızda ise 1950 yılında Alan Mathison Turing “Bilgi İşlem Makineleri ve Zekâ” adlı makalesinde yer alan makineler düşünebilir mi? Adlı sorusu yapay zekâ tartışmalarını ortaya çıkarmıştır (Gökkaya, 2022, s. 5). “Yapay Zekâ” kavramı tarihte ilk olarak 1955 yılında Dartmouth konferansında kullanılmıştır. Bu konferans da yapay zekâ kavramını ilk kullanan Prof. John McCarthy “*insan gibi düşünebilen ve kendi kendine kararlar alabilen, bunun yanında insanların odaklandıkları işleri yapma ve çözmeye çalıştıkları problemleri sonuca kavuşturma yeteneğine sahip olan makinelerdir*” adlı şeklindeki tanımlamasıyla yapay zekânın literatüre girmesi sağlanmıştır (İpçi, 2021, s. 4). 1974 – 1980 yıllarında ise “Yapay Zekâ Kışı” olarak adlandırılan bir dönem yaşanmıştır. Tam anlamıyla tüm dünyada büyük bir ses getiren olay ise IBM’in yapmış olduğu Deep Blue adlı makinanın dünya satranç şampiyonu Kasparov’u yenmesi ile olmuştur. 2011’de Apple Siri’yi, 2016’da Google Asistan geliştirilmiştir (Gökkaya, 2022, s. 6). Bir diğer yapay zekâ aracı AlphaGo ise yapay zekâ aracının ise satranç oyunundan daha karışık ve dikkat gerektiren “Go” adlı oyunda, Go dünya şampiyonunu karşı galip gelmesi olmuştur. Ayrıca 2017 uzay keşiflerinde de yapay zekâ teknolojileri kullanılmıştır (Yıldız ve Yıldırım, 2018, s. 28).

Genel anlamda tarihçesine baktığımız yapay zekânın kısa sürede hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu gelişim günümüzde daha da hızlı hale gelmiştir. Yapay zekâ birçok kurumda aktif olarak kullanılmaktadır. Bu kurumlara kütüphaneleri dâhil edebiliriz. Kütüphanelerde, kitap sayımlarında, danışma hizmetlerinde, kullanıcı istatistiklerinde vb. alanlarda yapay zekâ teknolojilerinden faydalanılmaktadır. Genel anlamda faydalanılan yapay zekâ teknolojilerini ve çalışma prensiplerini öğrenmek kütüphaneler de kullanmanın avantaj ve dezavantajlarını anlamamızı sağlayacaktır.

Yapay Zekâ Teknolojileri

Endüstri4.0 en önemli yapılarından olan yapay zekâ, doğal sistemlerin yapabildiği her şeyi daha hızlı yapabilir. İnsan zekâsına özgü algılama, karar verme, düşünme becerileri olan dijital bir yetenektir (Çiçek, 2022, s. 22). Teknolojinin gelişmesini geçmişle karşılaştıracak olursak geçmişte yıllar alan süreçler günümüzde aylar almaktadır. Yapay zekâ teknolojileri sayesinde insanlar aylar alan bu süreçleri artık daha hızlı şekilde çözüme kavuşturacak hale gelmiştir.

Yapay zekâ ile yapılan işlemler kendi içinde birçok bölüme ayrılarak işlevselliği artırılmıştır. Bu teknolojiler; uzman sistemler, yapay sinir ağları, doğal dil işleme, makine öğrenmesi ve derin öğrenmesi olarak adlandırılır. Teknolojiler kullanım alanlarına bağlı olarak ayrı ayrı ya da bir arada kullanılabilir. Örneğin otomatik dil çeviri sistemleri alt yapı olarak yapay sinir ağları ve doğal dil işleme tekniklerini kullanır. Öneri sistemlerinde ise makine öğrenmesi ve derin öğrenme teknikleri kullanılır. Kullanıcı geçmişini analiz ederek film, kitap vb. öneriler sunar.

Yapay zekâ teknolojilerine değinecek olursak;

- Uzman Sistemler

Uzman sistemler, belirli bir uzmanlık alanında yer alan bilgiyi, taklit etmeyi amaçlayan bir bilgi sistemidir. Belli bir alanda uzman olan insanın gerçekleştirdiği, akıl yürütme ve karar verme becerisi gibi eylemleri modellemek ve kullanıcıya bu alanda hizmet vermek ve rehberlik etmek için tasarlanan yapay zekâ teknolojileridir. Uzman sistemlerde yapılan ilk iş görevin sisteme tanımlanması, sisteme tanımlanan bilginin kavramlaştırılması ve en son aşamada ise bu kavramlaşan bilginin yazılım diline dönüştürülmesidir (Aktaş, 2021, s. 37). Kısaca bu teknoloji insanların uzman olduğu alanların otomatikleştirilmesini sağlar. Bu işlem, yapay zekâya işin yapılması sağlanacak temel referans bilgilerinin girilmesi ile sağlanır. Temel referans bilgisini kullanarak karar verecek yeteneğe sahip olacak hale gelir.

- Yapay Sinir Ağları

Yapay sinir ağları, insan beyninden ilham alınarak tasarlanmış ve modellenmiş bir yapay zekâ türüdür. Yapay sinir ağları, birbirleri ile bağlantılı bir dizi yapay sinir ağlarından oluşur. Yapay sinir ağı bağlantılı hiyerarşik organizasyonlar bütünüdür. Sinir ağları, sınıflandırma, kategorilendirme, işlemleri kontrol etme, gürültü giderme, optimizasyon ve buna benzer işlevlerde kullanılan sistemlerdir. Günümüzde birçok sektörde aktif olarak kullanılmaktadır (Çoban, 2018, s. 13). Yapay sinir ağları birçok özelliği ile büyük veri setlerini analiz eder ve karmaşık problemleri çözme yeteneği yüksektir.

Lakin bu süreçte yapay zekânın karmaşık sorunları çözebilmesi için büyük veri setlerine ihtiyacı vardır. Veri setlerini öğrenme süresi ise donanımına bağlı olmakla beraber uzun sürebilir. Doğru ve etkili sonuçlara ulaşabilmek için doğru ve güvenilir veri setlerini öğrenme aşamasında yapay zekâyâ tanımlanmalıdır.

- Doğal Dil İşleme

Dil insanların birbirleri ile olan iletişimi mümkün kılan doğal bir unsurdur. İnsanların birbirleri ile olan bu etkileşimine doğal dil denir. Yapay dil ise bilgisayarların birbirleri ile uyum içinde çalışması için tasarlanmış programlama dilleridir. Bilgisayarların insanlarla anlaşabilmesi için doğal dil işleme kavramı ortaya çıkmıştır. “Doğal dil işleme, konuşma ve metin dâhil olmak üzere insandilini analiz edebilen, anlayabilen ve üretebilen sistemlerin yeteneği olarak tanımlanır” (Gültekin, 2021, s. 357). Doğal dil işleme, bilgisayar yazılımlarının, insan dilini anlama, üretme, kavrama ve yorumlama yeteneklerini analiz eden bir yapay zekâ dalıdır. Bilgisayara metinsel olarak verilen girdiyi, analiz etmek, çevirmek, yanıtlamak ve buna benzer işlemleri gerçekleştirir (Fırat, 2018, s. 29).

İnsanların kullandığı sözcüklerin farklı anlamlar taşıması, bilgisayarların bu dili anlaşılmasını oldukça güç bir hale getirmiştir. Bu noktada devreye giren doğal dil işleme, bu farklılığın önüne geçmeyi sağlayıp bilgisayarların insanları kolay anlamasını sağlayacak teknolojidir (Akköz, 2021, s. 47).

- Makine Öğrenmesi

Makine ve derin öğrenme veriye dayanılan öğrenme türleridir. Bir bilgisayar sistemi tarafından tanımlanan verilerin analizinin yapılması, konu ile ilişkili bilgilerin analiz edilmesi, değerlendirilmesi, rapor edilmesine makine öğrenmesi denir. Makine öğrenmesi sayesinde bilgisayarlar, kendi kendine programlama becerileri kazanır ve kazanılan bu beceriler ile hızlı sonuçlar üretilir.

Makine öğrenmesinin aktif bir şekilde çalışabilmesi için bir amaç doğrultusunda hareket etmesi gerekir. Bu amaç sayesinde bilgisayarlar, algoritmalar üretmeye başlar. Bu algoritmalar doğrultusunda çıktı verirler. Algoritmalara tanımlanan değişkenler ne kadar net olursa algoritmanın doğruluk oranı o kadar artar.

Makine öğrenmesi tam anlamı ile kurallara bağlı bir yapı değil, kendi kendine öğrenen sistemlerdir (Bahtiyar, 2021, s. 10). Makine öğrenme, programlanmış emirler yerine veriye dayalı istatistiksel çıkarımları kullanarak öğrenme sürecini geliştirir. Makine öğrenmenin iki farklı adımı vardır. İlk adım var olan veriye en uygun parametreleri tespit edip öğrenme aşaması, ikinci adım ise öğrenilen parametreleri girdi olarak alıp buna göre işlem gerçekleştirmektedir (Karaboğa, 2020, s. 38). Bu adımları örneklendirecek olursak e-posta istenmeyen maillerin algılanması için makine öğrenmesinden yararlanır.

- Derin Öğrenme

Derin öğrenme, yapay zekâyâ bağlı alanda yer alan makine öğrenmesinin bir alt alanıdır. Derin öğrenmenin, yapay sinir ağlarına bağlı olarak giriş ve çıkış olmak üzere en az iki katmanı vardır (Gümüşdağ, 2023, s. 7). Derin öğrenme, makine öğrenmesi işlevlerinden farklı bir yol izler. Bu yol makineye kodlanmış kurallar ile öğrenmek yerine, tanımlanan nesnelere görsellerin veya videolar üzerinde yer alan sesleri ve metinleri daha uygun veri oluşturma işlemi yaparak otomatik olarak öğrenme yoludur. Kısaca sisteme tanımlanan örnekler üzerinden tecrübe ile öğrenmesi amaçlanmaktadır (Çekiç, 2022, s. 3). Girdi yapılan veri setlerini, yapay zekâ anlamlandırarak hale getirir. Örneğin, herhangi bir görselde yer alan kişileri daha önceden üst verisi verilmiş ise, derin öğrenme bu görselden yola çıkarak, başka görsellerde aynı kişileri tespit ettiğinde otomatik üst verisini verebilir.

Yapay zekâ teknolojileri sayesinde bilgisayar sistemleri büyük ilerlemeler sağlamıştır. Bu alanlardaki gelişmeler ile karmaşık gözükten veri setleri analiz edilebilir hale gelmiştir. Derin öğrenme algoritmaları, çok katmanlı sinir ağlarını kullanarak büyük veri setlerini öğrenerek, bu öğrenme ile veri setlerini anlamlandırarak hale gelebilir. Makine öğrenme sayesinde, tanımlama ve sınıflama işlemlerinden başarılı sonuçlar üretir. Uzman sistemler bilgisayar programlarına dönüştürülerek çözüm üreten teknolojidir. Bu teknolojileri, farklı sektörlerde problemlere çözümler sunabilme açısından önemli bir etkiye sahiptir.

YAPAY ZEKÂNIN KÜTÜPHANE KURUMU VE BİLİMİNE ETKİSİ

İnsanlık tarihi boyunca, bilgi kaynaklarının toplanması, korunması, erişme açılması, düzenlenmesine büyük önem verilmiştir. Toplanan bu kaynakları muhafaza eden kütüphane kurumları ortaya çıkmıştır. Kütüphane kurumunun tarihsel geçmişi antik çağlara kadar uzanır. Türkiye’de ise kütüphane hizmeti 1869’da kütüphane yönetiminin Maarif Nezaretine verilmesi ile ortaya çıkmıştır (Şahin, 2019, s. 23).

Geçmişte kütüphaneler genel olarak fiziksel koleksiyonun yer aldığı mekânlar olarak bilinirken, günümüzün dijitalleşme çağının olması vesilesi ile fiziksel koleksiyonun yanında, elektronik kaynakları ve çevrimiçi veri tabanları ortaya çıkmıştır. Bu sayede kullanıcılar, zaman ve mekân fark etmeksizin kütüphane aracılığı ile istedikleri bilgiye kolayca ulaşır hale geldiler. Fiziksel kütüphane koleksiyonları, dijitalleşmenin artması, teknolojinin ilerlemesi ile birlikte elektronik kaynaklara doğru bir yönelme başlamıştır. Elektronik koleksiyonlar, kitap, dergi, gazete vb. dijitalle aktarılması mümkün olan tüm türleri kapsamaktadır.

Dijitalleşme çağının vermiş olduğu ivme ile kütüphane bilimi yeni teknolojiler ve yaklaşımlarla birlikte dönüşmeye başlamıştır. Bu teknolojiler kütüphanelerde akıllı bina olarak başlamıştır. Burada amaç kütüphane binalarını, modern yapısı, otomasyon sistemleri, giriş kontrolleri, iklimlendirme gibi çoklu sistemleri bulunan kurum binalarıdır.

Akıllı bina teknolojisini ortaya çıkaran ise bilgisayar teknolojilerinde ki gelişimdir. Merkezi otomasyon tarafından kontrol edilen bu sistemler yerini yapay zekâ teknolojilerine bırakacaktır (Ay, 2019, s. 24). Yapay zekâ teknolojisinin merkezi bildirim sistemlerine entegrasyonu ile; deprem anında yapay zekânın kütüphane ses sistemine bağlanarak uyarı yapması ve bu sayede acil durumlarda hızla devreye girmesi sağlanabilecektir. Giriş kontrollerini RFID kart teknolojisi yerine TensorFlow yapay zekâ teknolojisini kullanarak, yüz tanıma ile giriş kontrollerinin sağlanması ve bu sayede kullanıcılar arası kart değişikliği gibi durumlara, kart kaybolmaları vb. sorunların önüne geçilmiş olacaktır. Yine TensorFlow ile kullanıcı davranışları analiz edilerek kullanıcının kütüphane içinde ne kadar zaman geçirdiği, hangi materyalleri kullandığı tespit edilip gerçek zamanlı ve doğru istatistikler alınabilecektir.

TensorFlow Google tarafından geliştirilen, açık kaynak kodlu makine öğrenme teknolojisidir. Yapay zekâ, veri bilimi, veri istatistikleri alanında çok güçlü bir araçtır. TensorFlow ile derin öğrenme modelleri oluşturulur. Kısaca bir tensör üzerinde işlev tanıma ve otomatik hesaplama için ilkeler sağlar (Nokour, 2022, s. 25).

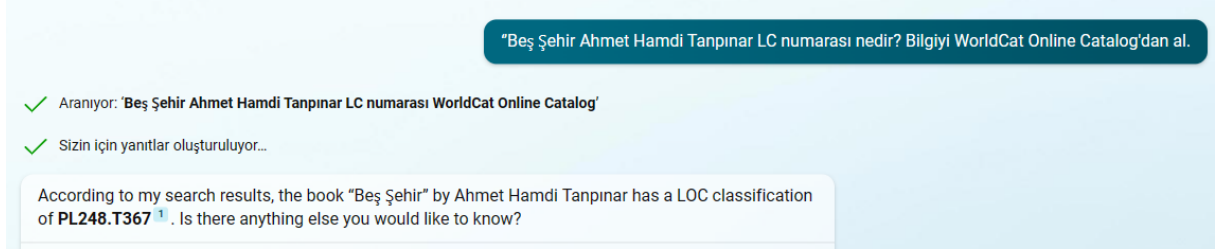
Yapay zekâ kullanımında, akıllı kütüphane binalarında kütüphane hizmetlerine yönelik bir yaklaşım sergileyecektir. Kütüphane kullanıcıları yapay zekâ ile tasarlanmış araçlar ve hizmetleri kullanarak, kütüphaneyi daha aktif kullanabilir hale gelecektir. Kütüphane kullanıcıları, aradıkları materyallere erişmek için günümüz yöntemleri ile kütüphane OPAC sayfasından, materyal ile ilgili bilgiyi yazıp, yer bilgisini aldıktan sonra materyalin yer aldığı konuma doğru hareket eder. Ancak yapay zekânın kütüphane otomasyonunun veri tabanı entegrasyonu ile kişiselleştirilmiş arama sistemleri yapılabilecektir (Gasparini ve Kautonen, 2022, s. 13). Bu arama sistemi sayesinde kullanıcı, otomasyon sistemine giriş yaptığında yapay zekâ, kullanıcının arama geçmişini, okuduğu kitapları analiz ederek, kullanıcıya kitap önerileri sunabilir. Sunduğu kitapların özetleri otomasyona kayıtlı değilse bu bilgileri internet üzerinde bulunan başka kaynaklardan çekerek kitap hakkında bilgi sahibi olmasını sağlayabilir.

Kullanıcı, “2005 yılından sonra Türk yazarları tarafından yazılan psikoloji ve kişisel gelişim alanında kitapları

listele” diye bir arama yaptığında yapay zekâ, koleksiyonda yer alan kitap bilgilerini daha önce bünyesinde bulundurduğu için hızlı bir tarama yaparak, kullanıcının istediği kitapları listeleyecektir. Ayrıca her kitap için, webden bulunduğu kitap hakkında özetleri gösterecek, yazar hakkında bilgi verecek, kitabın kütüphanedeki konumunu, kat, dolap ve raf olarak analiz edip kullanıcıya bildirecektir. Eğer kitap açık erişim bir kitapsa, kütüphane kataloğunda olmasa bile elektronik kaynak adresini kullanıcıya verecektir. Eğer kullanıcının aradığı türde bir eser mevcut değilse, yapay zekâ çevrede bulunan kütüphaneleri önererek yönlendirme yapacaktır. Bu sayede kullanıcı birçok yayına erişebileceği gibi zamandan ve emekten ciddi oranda tasarruf etmiş, kütüphane personelinin ise iş yükü hafiflemiş olacaktır.

Kütüphanenin en önemli ve en ciddi hizmetlerinden biri olan sınıflama hizmetidir. Sınıflama, kütüphane de yer alan koleksiyonu belli bir kurallar çerçevesinde raftaki yerini belirlemek amaçlı kullanılan sistemdir. Bir materyale sınıflama numarası verilebilmesi için ilk olarak konusunun ne olduğunun bilinmesi gerekir. Materyalin konusu işin uzmanları tarafından yapılması gerekmektedir (Özgür, 2018, s. 28). Eğer kütüphanenin kullandığı sınıflama sistemine yapay zekâyâ tanımlanır ve örnek veri girişleri yapılırsa materyalin belli başlı künye bilgilerinin yazılması ile sonucu, yazar adı, kitap adı, yıl, tür vb. sınıflama numarasını tanımlanan veriler ışığında analiz edip hızlı bir şekilde oluşturabilir.

Nitekim Şekil 1’de yer aldığı gibi Bing tarafından sunulan ChatGPT aracına sorulan “Beş Şehir Ahmet Hamdi Tanpınar LC numarası nedir? Bilgiyi WorldCat Online Catalog’dan al.” Şeklindeki soruya karşılık eserin sınıflama numarasını kaynaklarıyla birlikte hızlı bir şekilde bulmuştur.

Şekil 1: ChatGPT Soru Ekranı

Ancak şu anki teknolojide yapay zekânın verdiği sınıflama numarası her zaman doğru olmayabilir. Bunun en büyük sebebi tanımlanmış veri setleridir. Uzman sistemler teknolojisi sayesinde sınıflama işlemi ise, insan – makine etkileşimi ile kütüphaneciler, koleksiyonunda yer alan materyali hızlıca sınıflama işlemi yapabilir hale gelecektir (Vecera, 2020, s. 50).

Yapay zekânın kütüphane hizmetlerinde kullanılabilecek bir diğer alan ise elektronik danışma hizmeti alanıdır. Danışma hizmeti, ilk olarak 19. Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri’nde halk eğitiminin harekete geçmesi ile birlikte, önce halk kütüphaneleri daha sonra üniversite kütüphanelerinde kullanılmaya başlandı (Uçak, 2004, s. 408).

Elektronik danışma hizmeti ise, kütüphane kullanıcılarının, kütüphaneciler ile elektronik ortamda iletişime geçip sorularına yanıt alabildikleri kütüphane hizmetidir. Elektronik danışma hizmetinin geleneksel danışma hizmetinden ayıran en belirleyici özellik mekân fark etmeksizin kütüphane personeli ile iletişim kurmasıdır (Üstüner, 2009, s. 34). Yapay zekânın bağlı olduğu bir elektronik danışma hizmeti ise, web sitesine eklenecek mesaj kutusu aracılığı ile web sitesini ziyaret edecek kullanıcı, bu mesaj kutusuna tıpkı karşısında çalışan personel varmış gibi soru sorup tanımlanan veriler ışığında doğru cevap alabilir hale gelecektir.

Kütüphaneler için bir başka yapay zekâ uygulama alanı ise, kelimeleri, renkleri, şekilleri veya görselleri ve ses kayıtlarını tanıyabilen, yorumlayabilen ve sınıflandırabilen yapay zekâ sistemleridir (Vecera, 2020, s. 51).

DÜNYADA YAPAY ZEKÂ VE ROBOT SİSTEMLER KULLANAN KÜTÜPHANELER

Dünyanın birçok yerinde kütüphaneler geleneksel yöntemler ile birlikte, yeni nesil teknolojileri de kütüphane hizmetlerinde kullanmaktadır. Bu yenilikçi yaklaşımlar kütüphane kullanım oranını artırmakla beraber kullanıcı memnuniyetini olumlu oranda etkilemiştir.

Örneğin, Lüksemburg'da yer alan Max Planck Institute ait bir kütüphanede Tory ismini verdikleri robot, envanter sayımında kütüphane personeline destek vermektedir. Öğrencilerin yanlış raflara yerleştirdikleri kitapları, Tory'in dolaplar arası gezintisi sırasında hızlıca tespit etmektedir. Ayrıca Tory ziyaretçi yoğunluğu ve oda sıcaklığı gibi etkenleri de kütüphane personeline bildirmektedir (Current Ideas, 2023). Bu sayede düzenli olarak yapılması gereken işlemleri Taory'nin yapmasıyla, kütüphaneciler zaman ve emek kaybının önüne geçmiş olacaklardır.

Köln Şehir Kütüphanesi 2016 yılından beri NAO adlı robotu kullanmaktadır. Robotun konuşma, nesne ve ses tanıma özelliği vardır. Kütüphanede belirli bir kitabı bulma konusunda yardımcı olmaktadır (Nao-Roboter - Stadt Köln, 2023). Kütüphane kullanıcısı istediği materyale NAO sayesinde hızlı bir şekilde erişim sağlamış olacaktır.

Yine yapay zekâ teknolojisini kullanarak kütüphaneler için yapılmış bir sistem olan Quadcopter, raflara yerleştirilen karekod etiketleri okuyarak kitap tanıma, sınıflandırma, envanter sayımı ve kitap üzerinde yer alan etiketi optik karakter tanıma (OCR) ile tarayıp raf düzeni, hasarlı etiket tespiti gibi işleri yapılması sağlamak üzere tasarlanmıştır (Martinez-Martin, Ferrer, Iliia, ve Pobil, 2021, s. 5). Yapılan bu işlem sayesinde kitap düzenleme işlemleri hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirilmiş olacaktır.

Singapur Teknoloji Araştırma Ajansı, akşam saatlerinde raflardan kaybolan kitaplar için raflar arasında gezip rafları tarayan iki adet robot geliştirilmiştir. AuRoSS (Otonom Robotik Raf Tarama Sistemi) adı verdikleri bu robot, kitaplarda yer alan RfID (Radyo Frekansı ile Tanımlama) etiketlerini tarayarak raf düzenini sağlamaktadır. Yanlış yerleştirilmiş ya da kayıp kitapları %99 doğruluk oranında tespit etmektedir. (Lewis, 2023).

Günlük 10.000 civarı kullanıcısı olan Oodi kütüphanesinde ise, çocuklara okumayı öğretme, birçok dilde kütüphane hakkında bilgi vermek, kullanıcıların kütüphanede yollarını bulmaları için yine bir robot kullanmaktadır. Bu robot aracılığı ile kullanıcılar, kitap arama işlemlerini yapılabilmektedir (Axelsson, 2023). Oodi sayesinde, kütüphaneye gelen kullanıcılar kendi dillerinde istediği kitabı sorarak koleksiyonda olup olmadığını rahat bir şekilde öğrenecek hale gelir. Bu sayede farklı ülke vatandaşları kütüphaneyi aktif bir şekilde kullanabilecektir.

SONUÇ

Makalede birçok kütüphanelerin, teknik ve idari süreçlerine katkıda bulunması için yapay zekâ teknolojilerinin uygulanması ve kullanılması gerçeği ele alınmıştır. Teknoloji yoluyla iletişim ve bilgi paylaşımına, hayatımızın çeşitli alanlarında tanık olurken, bu hızlı değişime kütüphanelerin ve bilgi merkezlerinin de ayak uydurması gerekmektedir. Bununla birlikte görev ve hizmetlerin hızlı ve etkin bir şekilde yerine getirilmesinde yapay zekâ teknolojilerinden yararlanmayı zorunlu hale getirecektir (Al-Aamri ve Osman, 2021, s. 3).

Günümüz teknolojisi geleneksel kütüphanecilik anlayışını geride bırakmıştır. Kütüphanelerin ilk amacı kullanıcısına kütüphanenin tüm imkânlarından en üst düzeyde yarar sağlamaktır. Kütüphane kurumları yapay zekânın sağladığı yeni teknolojiler ile varlığını devam ettirecek ve bu sayesinde zaman ve emekten tasarruf edeceklerdir. Ayrıca yapay zekâ ve makine öğrenme teknolojileri sayesinde kütüphaneciler, koleksiyon sayımı gibi saatler alan işlere zaman ayırmak zorunda kalmayacaktır.

Yapay zekâ ve makine öğrenmesi gibi yeni teknolojiler, kütüphanelerin daha etkili ve verimli kullanılması haline gelmesine yardımcı olur. Örneğin bir kullanıcının okuma alışkanlığı analiz edilerek, ilgi alanlarına yönelik kitap önerileri sunulabilir. Yapay zekânın avantajları olduğu gibi dezavantajları da mevcuttur. Maliyetleri yüksektir, kütüphane kurumları bütçe ayırmakta zorlanabilir. İnsanlar gibi duygusal davranma özellikleri yoktur. Bu sebeple küçük yaştaki kütüphane kullanıcılarına tam hitap etmeyebilir. Ayrıca personel deneyimi gibi bir deneyime sahip olmayacağı için çok yönlü analiz yapamaz.

Robotik sistemler sayesinde, kullanıcının aradığı kitaba erişim sağlamak işi de kütüphanecilerin görevi olmaktan

çıkacaktır. Gelecekte kütüphaneler, yapay zekâ teknolojileri sayesinde kullanıcılarına etkin ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunabilir hale gelecektir. Robotik sistemler, kütüphane kullanımıyla ilgili birçok görevi yerine getirebilir. Bu sayede kütüphane personelinin üzerindeki iş yükünü hafifletir. Örneğin, bir rehber robotu sayesinde, kütüphane kullanıcılarına, kütüphane hizmetleri hakkında bilgi verebilir, aradıkları kaynakları bulma konusunda yardımcı olabilir, kullanıcının sorularına cevap verebilir. Ayrıca robotlar, konuşma yeteneği ile donatıldığında, kullanıcılarına kişiselleştirilmiş öneriler yapabilir ve bilgi ihtiyaçlarını daha iyi anlayacak hale gelir. Ayrıca birçok kütüphane de kullanıldığı gibi robotik sistemler, kütüphane sayımlarında, kütüphane materyalinin bulmada kullanılabilir. Aynı zamanda robotlara giydirilen kameralar sayesinde güvenlik görevlerini de yerine getirebilir hale gelebilir. Lakin bu kadar avantajının yanında robotik sistemlerin kullanılması kütüphaneci-kullanıcı ilişkisinin tamamen ortadan kalkmasına sebep olabilir veya kısıtlayabilir. Robotlarda meydana gelecek olan hatalar ve işlevsellik kayıpları kullanıcı deneyimi açısından olumsuzluğa neden olabilir. Bunların yanı sıra her kullanıcının teknolojiyi kullanma becerisi aynı olmayacağı için robot kullanımı ile ilgili sorunlar yaşanabilir.

Yapay zekâ teknolojisi günümüzde birçok alanda istihdam sorununa sebep olabilir. Ama aynı durum kütüphaneciler için yüksek oranda geçerli olmayacaktır. Zira kütüphaneler yaşayan kurumlardır. Yapay zekâ teknolojileri işleri ne denli kolaylaştırırsa da kütüphaneciler, etkin problem çözme beceresine sahip bilgi profesyonelleridir. Kütüphanecilere düşen görev, gelişen ve her daim değişen günümüz teknolojisine ayak uydurmak ve çıkan teknolojileri kütüphanelerde uygulanabilir hale getirmektir. Kütüphanecilerin teknolojik yenilikleri takip ederek, kullanıcı deneyimini iyileştirmek ve hizmet kalitesini artırmak için yeni teknolojileri öğrenmeleri gerekecektir.

Yeni nesil kütüphanecilik hizmetlerinin, yakın gelecekte pratik olarak uygulanması mümkün olduğunu göstermektedir. Bu sebeple kütüphaneciler yaşam boyu öğrenme kavramını tam anlamıyla benimseyip, bu yeni teknolojilerinin alt yapılarını bilmeli, öğrenmeli ve bu teknolojileri kullanarak mesleklerine katkıda bulunmalıdır. Bu sayede kütüphanelerde oluşacak yeni istihdam alanlarında çalışma fırsatımız olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akköz, Ş. S. (2021). *Deneyimsel pazarlamada yapay zeka uygulamaları*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Aktaş, A. D. (2021). *Dijital platformlarda kullanılan yapay zeka teknolojilerinin kullanıcı motivasyonları üzerinden incelenmesi: Netflix örneği*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Al-Aamri, J. H., & Osman, N. E. (2021). Artificial intelligence abilities to support library services. *2021 22nd International Arab Conference on Information Technology (ACIT)*, 1-7. doi:10.1109/ACIT53391.2021.9677193
- Axelsson, M. (2023, Mayıs 13). *The Little Robot that Lived at the Library How we built an emotive social robot to guide library customers to books*. Towards Data Science: <https://towardsdatascience.com/the-little-robot-that-lived-at-the-library-90431f34ae2c> adresinden alındı
- Ay, S. (2019). *Akıllı bina teknolojilerinin kütüphane binalarına ve hizmetlerine yansımaları: Türkiye’de üniversite kütüphaneleri üzerine bir araştırma*. [Yüksek Lisans Tezi]. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Bahtiyar, K. (2021). *Türkiye’de farklı sektörlerdeki yapay zeka uygulamalarına ilişkin müşteri algılarının değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.

- Current Ideas*. (2023, Mayıs 13). Max Planck Institute Luxembourg: <https://www.mpi.lu/library/like-innovation-lab/current-ideas/> adresinden alındı
- Çekiç, E. (2022). *Yapay zeka derin öğrenme algoritmaları ile mr görüntüleri ve ameliyat sırasındaki mikroskop görüntüleri kullanılarak derin öğrenme tekniği ile tümör sınıflaması yapılması ve tümörün normal beyin dokusundan ayırt edilmesinin sağlanması*. [Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık]. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Çiçek, Ö. (2022). *Endüstri 4.0 ve yapay zeka teknolojisinin ören yerlerinde kullanımına yönelik keşifsel bir araştırma; Efes örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Çoban, T. (2018). *Sinemada yapay zeka*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ordu: Ordu Üniversitesi.
- Fırat, F. (2018). *İnternet haberciliğinde yapay zeka teknolojisi kullanımı: Robot gazetecilik*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Gasparini, A., & Kautonen, H. (2022). Understanding artificial intelligence in research libraries: an extensive literature review. *LIBER Quarterly: The Journal of the Association of European Research Libraries*(32), 1-36.
- Gökkaya, E. S. (2022). *Yapay zeka uygulamalarının çalışanlar üzerindeki etkisinin teknoloji kabul modeli ile ölçülmesi: Chatbot örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Gültekin, V. (2021). *Elektronik sağlık kayıtları ve yapay zeka uygulamaları*. Ö. Yalçınkaya ve K. Zayim Gedik (Ed.), *Tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik programı ve mesleki uygulamalar içinde* (ss. 349-382). Hiper Yayın.
- Gümüşdağ, T. (2023). *Derin öğrenme kullanarak Türkçe için bir kelime anlamı belirginleştirme uygulaması*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- İpçi, Ö. (2021). *Avukatlık mesleğinde yapay zeka kullanımı*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Karaboğa, U. (2020). *İşe alım süreçlerinde yapay zeka teknolojilerinin kullanımı*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: Medipol Üniversitesi.
- Lewis, D. (2023, 13 Mayıs). *This robot librarian locates haphazardly placed books it's the next best thing since the dewey decimal system*. *History, Travel, Arts, Science, People, Places Smithsonian Magazine*: <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/robot-librarian-locates-haphazardly-placed-books-180959381/> adresinden alındı
- Martinez-Martin, E., Ferrer, E., I. V., & Pobil, A. P. (2021). The UJI aerial librarian robot: a quadcopter for visual library inventory and book localisation. *Sensors*, 21(4), 2-16. <https://doi.org/10.3390/s21041079>
- Nao-Roboter - Stadt Köln*. (2023, Mayıs 13). Stadt Köln: <https://www.stadt-koeln.de/artikel/65294/index.html> adresinden alındı
- Nokour, M. A. (2022). *Derin öğrenme metodlarını kullanarak Arapça metin tabanlı duygu analizi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- Özgür, E. (2018). *Türkiye'deki üniversite ve halk kütüphanelerinde yaşanan kataloglama sorunları ve kataloglama birimlerinde çalışan personelin eğitim gereksinimleri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

- Öztürk, F., & Özel, N. (2021). Yapay zekâ ve kütüphaneler. *Bilgi Dünyası*, 22(2), 351-386. doi:<https://doi.org/10.15612/BD.2021.648>
- Şahin, S. (2019). *Belediyelerde kütüphane hizmetleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Topkaraoğlu, N. M., & Çetintaş, H. B. (2021). Dijital fotoğrafların kataloglanması: Bir standart önerisi. *Library Archive and Museum Research Journal*, 2(2), 111-129.
- Uçak, N. (2004). Değişen bilgi ortamının danışma hizmetine etkisi. *Türk Kütüphaneciliği*, 18(4), 407-417.
- Üstüner, A. (2009). *Kurum kütüphanelerinde elektronik danışma hizmetleri: DSİ kütüphanesi örneğinin değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Vecera, E. (2020). Künstliche intelligenz in bibliotheken. *Information. Wissenschaft & Praxis*, 71(1), 49-52.
- Yalçınkaya, Y. (2016). Dijital kültür ve dijital kütüphane. *Türk Kütüphaneciliği*, 30(4), 595-618.
- Yıldız, M., & Yıldırım, B. F. (2018). Yapay zekâ ve robotik sistemlerin kütüphanecilik mesleğine olan etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 32(1), 26-32.

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi

Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2 (2023), 185-200
<https://dx.doi.org/10.59116/lamre.1328838>

İnceleme Makalesi – Review Article

Geliş Tarihi / Received: 18.07.2023 Kabul Tarihi Accepted: 24.07.2023

Dijital Kütüphaneler ve Sosyal Medyanın Sentezi: Bilgi Paylaşımında Yenilikçi Güç

The Synthesis of Digital Libraries and Social Media: Innovative Power in Knowledge Sharing

Mustafa BAYTER* , Kübra YILDIRIM**

ÖZET

Dijital kütüphaneler ve sosyal medya bilgiye erişim ve paylaşımı kolaylaştıran güçlü bir sentez oluşturmaktadır. Geleneksel kütüphanelerin fiziksel sınırlamalarını aşarak çevrimiçi platformlarda geniş bir bilgi hazinesi sunar. Aynı şekilde, sosyal medya da kullanıcıların diyaloglarını, içerik paylaşımlarını ve etkileşimlerini artıran güçlü bir araçtır. Bu sentez, kullanıcıların bilgiye daha kolay ve hızlı bir şekilde ulaşmasını sağlarken, içerikleri çeşitlendirmeye ve güncelliğini korumaya yardımcı olur. Aynı zamanda bilgiye ulaşmak isteyenler ve bilgiyi paylaşmak isteyenler arasında güçlü bir köprü kurar, böylece bilgi toplumu daha da güçlenir. Dijital kütüphaneler ve sosyal medyanın önemi, günümüzde bilgi paylaşımı ve erişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, dijital kütüphanelerin sosyal medya platformlarını etkili bir şekilde kullanarak kullanıcılarla etkileşim kurma ve içerik paylaşma süreçlerini ele almaktadır. Bu etkileşim, kütüphanelerin pazarlama stratejilerini güçlendirmede önemli bir araçtır. Araştırmanın amacı, dijital kütüphaneler ile sosyal medya arasındaki etkileşimi inceleyerek bilgi paylaşımı ve erişiminde yeni yaklaşımların geliştirilmesine ve daha fazla araştırmanın teşvik edilmesine katkıda bulunmaktır. Çalışma, çeşitli dijital kütüphanelerden alınan örnekler üzerinden sosyal medyanın kütüphaneler üzerindeki etkisini ve iletişim aracı olarak nasıl kullanıldığını incelemektedir.

Anahtar Sözcükler: *Dijital Kütüphaneler, Sosyal medya, Bilgi Erişimi, İçerik Paylaşımı, Kullanıcı Etkileşimi.*

ABSTRACT

Digital libraries and social media form a powerful synthesis that facilitates information access and transmission. It offers a vast wealth of information on online platforms, bypassing the limitations of traditional libraries. Likewise, social media is a powerful tool that strengthens user dialogues, content sharing and interactions. While this synthesis enables users to access their information more easily and quickly, it helps to diversify and update the content. It also builds a strong bridge between those who seek to acquire knowledge and those who seek their way, thereby further strengthening the knowledge gateway. The importance of digital libraries and social media plays a critical role in information transfer and access today. This work includes hosts of interacting with users and sharing content with users who use social media platforms of digital libraries effectively. This interaction is an important tool in using the marketing strategies of libraries. The aim of the research is to examine the interaction between digital libraries and social media, to incorporate new approaches in knowledge transfer and access and to include further incentives. The study examines how social media works on libraries as businesses and communication tools through examples from various digital libraries.

Keywords: *Digital Libraries, Social media, Information Access, Content Sharing, User Interaction*

*Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
mbayter@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2906-2104

**Kütüphaneci, Özel Ankara Sanayi Odası Teknik Koleji Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, kubra.yildirim98@yandex.com, ORCID:
0009-0006-8178-4995

GİRİŞ

Günümüzde, dünya genelinde yaygın olarak kullanılan sosyal medya platformlarından yararlanmak, kütüphane hizmetlerini daha kaliteli hale getirmek için vazgeçilmez bir gereklilik haline gelmiştir. Kullanıcıların bilgi arama ve erişim süreçlerindeki değişen ihtiyaçları, kütüphaneleri sosyal medya kullanımına yönlendirmektedir (Koç, 2023, s.527).

Teknolojinin hızla ilerlediği bu dönemde, dünya bilgi ve ileri teknolojiye dayalı bir sürece girmekte ve bu gelişmelere paralel olarak, bilgi ve belge merkezleri olan kütüphaneler de seyirci kalmamaktadır (Bezirci ve Biçen Aras, 2022, s.2). Geleneksel anlamdaki sessiz kitaplık atmosferinden uzaklaşarak, kütüphaneler artık daha interaktif, erişilebilir ve sosyal mekânlar haline gelmiştir. Bu dönüşümde, sosyal medyanın önemi ve etkisi giderek artmaktadır. Sosyal medyanın yükselişiyle birlikte dijital kütüphaneler, kullanıcılarla daha etkili bir iletişim kurabilmek ve erişimlerini artırmak için bu platformları aktif bir şekilde kullanmaktadır. Sosyal medya, kütüphanelerin kullanıcılarla etkileşim kurma, içerik paylaşma ve pazarlama stratejilerini güçlendirmelerine olanak sağlamaktadır. Dijital kütüphaneler ve sosyal medya, bilgi paylaşımı ve erişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu iki alanın sentezi de bilgiye erişimi ve paylaşımını daha hızlı, kolay ve etkileşimli hale getirmektedir. Günümüz dünyasında her geçen gün hızla değişen teknolojik ve toplumsal yapı, kütüphanelerin de dönüşüm sürecine girmesine neden olmuştur. Bu dijital dönüşüm sürecinde kütüphaneler bilgi erişiminde ve hizmet sunumunda inovatif yaklaşımları benimsemek durumunda kalmıştır. Bu değişimde de sosyal medyanın rolü büyük bir öneme sahiptir. Sosyal medyanın kütüphaneler üzerindeki etkisi, daha geniş bir kitleye ulaşmanın yanı sıra, kullanıcıların kütüphane hizmetlerine daha kolay erişim sağlamasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin, sosyal medya aracılığıyla kütüphaneler, kullanıcıların dijital koleksiyonlara, e-kitaplara, dergilere ve diğer dijital kaynaklara kolayca erişmelerini sağlamaktadır. Ayrıca, kütüphaneler, sosyal medya platformlarında sanal kitap kulüpleri, çevrimiçi okuma etkinlikleri ve bilgi paylaşımı gibi inovatif yaklaşımlarla kullanıcı deneyimini zenginleştirmekte ve kütüphaneleri fiziksel mekânlardan bağımsız birer dijital topluluk haline getirmektedir. Bu da kütüphanelerin değişimine zemin hazırlamaktadır.

Kütüphaneler artık yeni nesil kullanıcılara, internet çağına uygun hizmetler sunma gerekliliğinin farkına varmıştır (Bezirci ve Biçen Aras, 2022, s.2). Dolayısıyla bu hizmetlerin sosyal medyada inovatif yaklaşımlar bağlamında ele alınması gerekli olacaktır.

Günümüz dünyasında internetin hızlı gelişimi ve yaygın kullanımı, yaşamımızın her alanında köklü değişimlere yol açmıştır. Bu değişim ve dönüşüm, herkesin kendisini internet çağına adapte etmelerini gerektirmektedir (Sarıtaş ve diğerleri, 2017, s.96).

Yenilikçi yaklaşımlar, kütüphanelerin dijital dönemdeki önemli bir unsuru haline gelmiştir. Kütüphaneler, geleneksel hizmet anlayışını korurken, yeni teknolojik olanakları da kullanarak kullanıcı deneyimini geliştirmekte ve hizmetlerini çeşitlendirmektedir. Dijital dönemde kütüphaneler, geleneksel kitaplık algısını aşarak, sosyal medyanın gücünden yararlanarak yeni bir kimlik kazanmıştır ve kazanmaya devam etmektedir. Bu kazanımlar, kütüphanelerin sadece fiziksel mekânlar olmanın ötesine geçerek, dijital dünyada da var olmalarını sağlamaktadır. Sosyal medyanın günlük hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, kütüphanelerin de bu platformları etkin bir şekilde kullanmasını gerektirmiştir.

DİJİTAL KÜTÜPHANELERİN DÖNÜŞÜMÜ: YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR

Dünya genelinde, kütüphanelerin koleksiyonlarını dijitalleştirerek ve bu dijital koleksiyonlara dünyanın her yerinden erişim sağlayarak bilgiye hızlı erişimin önem kazandığı dijital çağda,

kullanıcılar tarafından büyük bir ilgi görmektedir (Gökkurt ve diğerleri, 2023, s.334). Dijital çağ, teknolojinin hızla ilerlediği ve hayatın neredeyse her alanını etkilediği bir çağdır. Bu dönemde kütüphaneler de köklü bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Geleneksel kitapların yanı sıra dijital kaynaklar, sanal kütüphaneler ve sosyal medya gibi dijital araçlar kütüphanelerin işleyişini değiştirmekte ve yeni olanaklar sunmaktadır. Dijital kütüphanelerin dönüşümü, geleneksel kütüphanelerin fiziksel koleksiyonlarından dijital kaynaklara odaklanan bir geçiş sürecini ifade eder. Bu dönüşüm, teknolojik ilerlemelerin ve dijitalleşmenin etkisiyle hız kazanmıştır. Bu dönüşüm süreci, kütüphaneleri yeni teknolojilere adapte etmeyi ve kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılamayı hedefler. Böylece, bilginin dijital çağda erişilebilirliği ve paylaşılabirliği artar ve kütüphaneler, bilgi merkezi olarak dijital çağa uyum sağlar.

Dijital kütüphaneler, uzman personel ve dijital bilgi kaynaklarına sahip olan, bu kaynakları koruyarak kalıcılığını sağlayan ve sayısını artıran, belirli bir topluluğa veya topluluklara entelektüel bilgiye erişim imkânı sunan organizasyonlardır (Macgregor, 2008, s.173). Bu kütüphaneler, geleneksel kütüphanelerin fiziksel koleksiyonlarına ek olarak dijital yayınlar, dijital dergiler, veri tabanları ve diğer elektronik kaynakları da bünyesinde barındırır.

Kütüphanelere gitmeden kaynaklara ulaşım imkânı sağlayan bu kütüphaneler, buldukları yerin sınırlarını aşarak internet üzerinden tüm kullanıcılara hizmet verebilmektedir (Göçoğlu ve diğerleri, 2017, s.105). Teknolojik altyapıları ve dijital arşivleme yöntemleri sayesinde bilgi kaynaklarının uzun vadeli saklanması sağlar. Bu da kullanıcıların geçmişe erişimini ve araştırmalarını destekler. Ayrıca, dijital kütüphaneler, kullanıcılara zaman ve mekân bağımsızlığı sağlar, çünkü kullanıcılar internet erişimi olan herhangi bir yerden dijital kaynaklara erişebilirler. Kullanıcılar, dijital kütüphaneler aracılığıyla geniş bir konu yelpazesinde bilgiye erişerek öğrenme ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir.

Dijital kütüphanelerin ortaya çıkması ve hızla gelişmesindeki nedenleri arasında; ulusal ve kültürel mirasın kayıt altında tutulması, basılı şekilde üretilen bilgilerin yedeklenerek korunması, kâğıt, belge ve depolama maliyetinin azaltılması, kurumsal içerik çözümlerinin uygulanabilmesi sayılabilir. Dijital kütüphaneler ulusal ve kültürel mirası dijital olarak arşivleyerek koruma ve erişim sağlama imkânı sunar. Ayrıca, basılı olarak üretilen bilgilerin dijital ortamda yedeklenerek korunması sayesinde kalıcılık sağlanır. Ayrıca kâğıt, belge ve depolama maliyetlerini azaltır. Fiziksel koleksiyonların dijital ortamda saklanması, alan ihtiyacını azaltır ve maliyetleri düşürür. Kurumsal içerik çözümleri sayesinde de kurumlar kendi içeriklerini dijital ortamda yönetebilirler. Bu nedenlerle dijital kütüphaneler, bilgi yönetimi, koruma ve erişim konularında önemli bir rol oynarlar. Geleneksel kütüphanelere kıyasla daha geniş bir erişim imkânı, maliyet tasarrufu ve uzun vadeli koruma sağlamasıyla bilgi dünyasında önemli bir dönüşümü temsil ederler.

Dijital kütüphanelerin geleneksel kütüphaneye göre yarattığı fırsatlar şu şekilde değerlendirilebilir (Gençer ve diğerleri, 2007, s.2-3):

1. Arama ve tarama becerileri gelişmiştir, kullanıcılar içeriğe hızlı ve yapısal bir şekilde erişebilirler.
2. Eserlerin çoğaltılabilirlik ve korunabilirlik imkânları artmıştır, dijital kaynaklar kolayca kopyalanabilir ve uzun süre korunabilir.
3. Birden fazla kişi aynı anda belirli bir kaynağa erişebilir, dijital kütüphaneler çoklu kullanıcı erişimini sağlar.
4. Dijital kütüphaneler, günün her saati ve haftanın her günü kaynaklara erişim sağlama olanağı sunar.

5. Organizasyonlar, ağlar aracılığıyla kaynak entegrasyonunu sağlayabilir, farklı dijital kütüphaneler arasında kaynak paylaşımı gerçekleştirilebilir.
6. Dijital kütüphaneler, internetin sağladığı olanaklarla merkezi ve coğrafi kısıtlamalardan bağımsız bir şekilde erişim sağlarlar.

Tüm bu fırsatlara bakılarak dijital kütüphanelerin geleneksel kütüphaneye göre sağladığı fırsatlar oldukça çeşitlidir ve bu fırsatlar, bilgiye erişimi ve kullanımını önemli ölçüde kolaylaştırır. Ancak, dijital kütüphanelerle birlikte gelen yeni teknolojik zorlukları ve dijital okuryazarlık gereksinimlerini de göz önünde bulundurmamak önemlidir. Her ne kadar dijital kütüphaneler kullanıcılar için birçok avantaj sunsa da, bilgi güvenliği, veri gizliliği ve bilgiye erişim eşitliği gibi konular da dikkate alınmalı ve çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirilmelidir.

Dijital kütüphanelerin dönüşümü, yenilikçi yaklaşımların benimsenmesini ve yeni hizmet modellerinin geliştirilmesini gerektirir. Bu kütüphanelerde kullanılan bazı yenilikçi yaklaşımlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Çevrimiçi Kataloglar: Dijital kütüphaneler, kullanıcıların çevrimiçi kataloglar aracılığıyla dijital kaynaklara erişim sağlamasını mümkün kılar. Kullanıcılar, kitapların, dergilerin, tezlerin ve diğer dijital içeriklerin varlığını ve erişilebilirlik durumunu çevrimiçi olarak kontrol edebilirler.
2. E-Kitap ve E-Dergi Hizmetleri: Dijital kütüphaneler, kullanıcılara elektronik kitaplar ve dergiler gibi dijital yayınları sunar. Bu sayede, kullanıcılar istedikleri kitaplara veya dergilere çevrimiçi olarak erişebilirler. Ayrıca, bazı dijital kütüphaneler, kiralama veya ödünç alma gibi hizmetler sağlayarak kullanıcılara daha geniş bir koleksiyon erişimi sunarlar.
3. Dijital Arşivler: Dijital kütüphaneler, tarihî ve kültürel öneme sahip belgelerin dijital olarak arşivlenmesini sağlar. Bu sayede, kullanıcılar evlerinden veya herhangi bir yerden dijital arşivleri araştırabilir ve inceleyebilirler. Dijital arşivler, nadir koleksiyonlara, fotoğraflara, haritalara ve diğer önemli belgelere erişim sağlama konusunda büyük bir potansiyele sahiptir.
4. Veri Yönetimi ve Veri Paylaşımı: Dijital kütüphaneler, araştırmacılar ve bilim insanları için veri yönetimi ve paylaşımı konusunda destek sağlar. Büyük veri setleri, istatistikler, araştırma verileri ve diğer bilimsel veriler dijital kütüphanelerde depolanır ve paylaşılır. Bu da araştırmacıların işbirliği yapmasını ve verilere daha kolay erişim sağlamasını mümkün kılar.
5. Çevrimiçi Eğitim ve Eğitim Materyalleri: Dijital kütüphaneler, çevrimiçi eğitim materyalleri sunarak öğrenme ve eğitim süreçlerine destek olur. Elektronik kitaplar, ders notları, video dersler ve çevrimiçi öğrenme kaynakları gibi materyaller, kullanıcıların kendi kendine öğrenmelerini ve bilgiye erişimlerini artırır.
6. Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik: Dijital kütüphaneler, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerini kullanarak kullanıcılara interaktif deneyimler sunar. Kullanıcılar, sanal ortamda kitapların, eserlerin veya tarihi mekânların içinde gezinebilir, etkileşimli sergileri keşfedebilir ve daha etkileyici bir öğrenme deneyimi yaşayabilir.
7. Sosyal Medya ve İnteraktif Platformlar: Dijital kütüphaneler, sosyal medya ve interaktif platformları kullanarak kullanıcıların etkileşimde bulunmasını ve bilgi paylaşımını teşvik eder. Kullanıcılar, diğer okuyucularla kitap önerileri paylaşabilir, tartışmalara katılabilir ve yaratıcı içerikler oluşturabilirler.
8. Dijital İçerik Üretimi ve Paylaşımı: Dijital kütüphaneler, kullanıcıların kendi dijital içeriklerini oluşturmalarını ve paylaşmalarını destekler. Kullanıcılar, dijital kitaplar, blog yazıları, video dersler veya podcastler gibi içerikler oluşturarak diğer kullanıcılarla paylaşabilir ve bilgi paylaşımını artırabilir.

Bu yenilikçi yaklaşımlar, dijital kütüphaneleri daha etkileşimli, kullanıcı odaklı ve özgün hale getirir. Kullanıcıların bilgiye erişimi, katılımı ve deneyimi üzerinde olumlu etkiler sağlar. Ayrıca, yeni teknolojilerin ve trendlerin takip edilerek sürekli olarak yenilikçi hizmetlerin sunulmasını sağlar.

SOSYAL MEDYA VE DİJİTAL KÜTÜPHANELER: BİLGİ PAYLAŞIMINDA YENİ DÖNEM

Sosyal medya, günümüzün dijital çağında önemli bir fenomen haline gelmiştir. İnsanların iletişim kurmasını, bilgi paylaşmasını ve etkileşimde bulunmasını sağlayan bir dizi çevrimiçi platformu ifade eder. Sosyal medya, kütüphaneler için bilgi kaynaklarının tanıtımı ve bilgi hizmetlerinin pazarlanmasında etkin bir rol oynamakta, kütüphanecilerle kullanıcılar arasındaki etkileşimi yeni bir boyuta taşımakta, bilginin ve gelişmelerin duyurulmasında kullanılmakta ve kütüphaneden haberdar olmayan kullanıcılarla etkileşim kurma konusunda önemli bir değere sahiptir (Collins ve Quan-Haase, 2012, s.65).

Sosyal medya araçlarının kütüphanelerde yapılandırılmasında, kütüphanelerin aşağıdaki unsurları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir (Wright Joe, 2015, s.676):

1. Amaç Belirleme: Sosyal medya ile gerçekleştirilecek amaçları belirlemek önemlidir. Kütüphane hangi hedeflere ulaşmayı amaçlıyor? Bilgi paylaşımı, etkileşim sağlama, etkinlik tanıtımı gibi amaçlar belirlenmelidir.
2. Ön Çalışma: Hangi sosyal medya aracının veya platformunun kurum için en etkili olacağına karar vermek için ön çalışma yapılmalıdır. Kütüphane hedef kitlesi, kullanıcı alışkanlıkları ve diğer kütüphanelerin başarılı olduğu platformlar incelenmelidir.
3. Platform Seçimi ve Yapılandırma Planı: Kullanılacak sosyal medya platformu belirlenmeli ve yapılandırma planı oluşturulmalıdır. Hangi platformun hedeflere daha uygun olduğu ve nasıl kullanılacağı planlanmalıdır.
4. Değerlendirme Planı: Sosyal medya araçlarının kullanımıyla hedeflenen amaçlara ulaşılması için bir değerlendirme planı yapılmalıdır. Hangi metriklerin kullanılacağı, performansın nasıl ölçüleceği belirlenmelidir.
5. Analiz ve Yeniden Düzenleme: Elde edilen sonuçlar analiz edilmeli ve sosyal medya yapılandırma süreci gereksinimlere göre yeniden düzenlenmelidir. Başarılı stratejiler sürdürülmeli, zayıf noktalar geliştirilmeli ve yeni hedefler belirlenmelidir.

Bu unsurlar kütüphanelerin sosyal medya araçlarını etkili bir şekilde kullanmalarına yardımcı olacak ve kurumlarının hedeflerine ulaşmalarını destekleyecektir. Bu süreçler, dijital kütüphanelerde de bütünleşmiş bir şekilde uygulanarak, bilgi paylaşımı, etkileşim sağlama ve etkinlik tanıtımı gibi amaçlara dijital ortamda erişim sağlanmasını desteklemektedir. Dijital kütüphane kapsamında; bilgi paylaşımını artırmak, kullanıcılar arasında etkileşimi teşvik etmek ve kütüphane hizmetlerini duyurmak amacıyla sosyal medya araçlarını kullanmayı hedeflemektedir.

Kütüphaneler, sosyal medya hesapları aracılığıyla kitap önerileri, etkinlik duyuruları, bilgilendirici içerikler ve kaynaklar paylaşabilir. Ayrıca, kullanıcılara soru-cevap hizmeti sağlayabilir, kütüphane politikaları ve hizmetler hakkında bilgilendirme yapabilirler. Sosyal medya aynı zamanda kitap kulüpleri veya okuma etkinlikleri için bir platform olarak da kullanılabilir. Kütüphaneler, sosyal medyayı kütüphane kullanıcılarıyla daha fazla

etkileşimde bulunmak, kitap okuma alışkanlığını teşvik etmek ve kütüphane hizmetlerini geniş kitlelere tanıtmak için etkili bir araç olarak görmekteyiz. Geleneksel kütüphanelerin dijital kütüphanelere dönüşmesi, sosyal medyanın etkisiyle hızlanmıştır. Sosyal medyanın kütüphaneler üzerindeki önemi oldukça büyük ve kapsayıcı etkenler barındırır. Bu etkenler şu şekilde sıralanabilir:

1. Bilgi paylaşımı: Kütüphaneler, sosyal medya platformlarını kullanarak kendi dijital koleksiyonlarını tanıtabilir, yeni kaynakları duyurabilir ve bilgi paylaşımını teşvik edebilir. Bu, kütüphanelerin daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlar.
2. Kullanıcı etkileşimi: Sosyal medya, kütüphanelerin kullanıcılarla daha etkileşimli bir şekilde iletişim kurmasını sağlar. Kütüphaneler, sosyal medya platformları üzerinden kullanıcıların sorularını yanıtlayabilir, önerilerde bulunabilir ve etkinliklerini duyurabilir.
3. Topluluk oluşturma: Sosyal medya, kütüphanelerin kullanıcılar arasında bir topluluk oluşturmalarını sağlar. Kullanıcılar, ortak ilgi alanlarına sahip insanlarla bağlantı kurabilir, tartışmalara katılabilir ve bilgi paylaşımında bulunabilir.
4. Pazarlama ve tanıtım: Sosyal medya, kütüphanelerin etkinliklerini, yeni hizmetlerini ve kaynaklarını tanıtabileceği bir pazarlama platformu sunar. Kütüphaneler, sosyal medya üzerinden hedef kitlelerine ulaşarak kütüphane kullanımını artırabilir ve farkındalık yaratabilir.
5. Geri bildirim ve kullanıcı deneyimi: Sosyal medya, kütüphanelere kullanıcı geri bildirimini sağlar. Kullanıcılar, deneyimlerini paylaşabilir, önerilerde bulunabilir ve kütüphanelerin hizmet kalitesini iyileştirmek için geribildirim sağlayabilir.

Kütüphanelerin dijital dönüşümü ve sosyal medyanın etkisi, bilgiye erişimi kolaylaştırarak ve kullanıcılar arasında daha fazla etkileşim sağlayarak kütüphane hizmetlerini dönüştürmektedir. Bu sayede kütüphaneler, dijital çağda daha etkin ve erişilebilir bir rol oynamaktadır.

SOSYAL MEDYANIN GÜCÜ: KÜTÜPHANELERİN KULLANICILARLA BAĞLANTI KURMASINDA YARATICI YOLLAR

Sosyal medya platformları, kütüphanelerin kendilerini tanıtmaları ve hizmetlerini duyurması için etkili bir araçtır. Kütüphaneler, Instagram veya Twitter gibi platformlarda çekici içerikler paylaşarak koleksiyonlarından örnekler sunabilir, etkinlikleri duyurabilir ve hizmetlerini tanıtabilir. Örneğin kütüphaneler, Instagram hesabında her hafta popüler bir kitabı tanıtabilir, okuyuculara kitap önerileri sunabilir ve bu kitaplarla ilgili tartışmaları teşvik edebilir. Sosyal medyanın kütüphanelerin kullanıcılarla etkileşim halinde olmasını sağlayan gücü vardır. Canlı yayınlar düzenleyerek kullanıcıların sorularını yanıtlayabilir ve kütüphane hizmetleri hakkında daha fazla bilgi verebilir. Bir kütüphane, Twitter üzerinden belirli bir gün ve saatte bir soru-cevap etkinliği düzenleyebilir. Kullanıcılar, kütüphane hizmetleriyle ilgili sorularını etiketleyerek sorabilir ve kütüphane çalışanları canlı olarak yanıtlayabilir.

Kütüphanelerin kullanıcılarını içerik oluşturmaya teşvik etmesini sağlar. Kullanıcılar, fotoğraf, yazı veya video gibi içeriklerle kütüphane deneyimlerini paylaşabilir ve kütüphane ile etkileşimde bulunabilir. Kullanıcılarından kütüphane ziyaretlerini fotoğraflamalarını ve belirli bir etiket kullanarak paylaşmalarını isteyebilir. Bu sayede kullanıcılar, kütüphanenin sosyal medya hesabında paylaşılabilir ve diğer kullanıcılarla etkileşime geçebilir. Kütüphanelerin dijital koleksiyonlarını tanıtmak ve önerilerde bulunmak için kullanılabilir.

Kütüphaneler, kullanıcılara dijital kitap, film veya dergi önerileri sunabilir ve bu kaynaklar hakkında tartışmaları teşvik edebilir. YouTube kanalında kütüphanenin dijital koleksiyonundan bir kitap veya film önerisi yapabilir. Bu öneriyi destekleyen bir video hazırlayabilir ve kullanıcıların yorumlarını, deneyimlerini paylaşmasını teşvik edebilir. Bu platformlar, kütüphanelerin çevrimiçi etkinlikler düzenlemesine olanak tanır. Web seminerleri, çevrimiçi kitap kulüpleri veya sanal atölyeler gibi etkinlikler, kullanıcıların kütüphaneye etkileşimde bulunmasını sağlar. Instagram veya Facebook üzerinden bir çevrimiçi kitap kulübü oluşturabilir. Belirli bir kitabı seçer ve kullanıcıları bu kitapla ilgili tartışmalara ve etkinliklere katılmaya davet eder. Bu örnekler, dijital kütüphanelerin sosyal medya platformları üzerinden nasıl etkileşim sağlayabileceğini ve kullanıcılarla nasıl bağlantı kurabileceğini göstermektedir.

KÜTÜPHANELERİN DİJİTAL DÖNEMİ: TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR

Türkiye'de kütüphaneler, dijital döneme ayak uydurarak kullanıcılarına çeşitli dijital kütüphane uygulamaları sunmaktadır. Bu uygulamalar, bilgiye erişimi kolaylaştırarak kullanıcıların daha geniş bir kaynak yelpazesine ulaşmasını sağlamaktadır.

Türkiye'de Milli Kütüphane'nin "e-Kütüphane" projesi, dijital kütüphane uygulamalarının önde gelen örneklerinden biridir. E-Kütüphane, elektronik ortamda erişilebilir kaynakları bir araya getiren kapsamlı bir platform sunmaktadır. Kullanıcılar, bu platform üzerinden kitaplar, dergiler, gazeteler, tezler ve diğer dijital kaynaklara erişebilirler. Üniversiteler, kamu kurumları ve özel kütüphaneler de kendi dijital kütüphane uygulamalarını geliştirmekte ve kullanıcılarına hizmet vermektedir. Bu uygulamalar, kullanıcıların akademik araştırmalarını desteklemek amacıyla geniş bir akademik kaynak sunmaktadır. Ayrıca, dijital kütüphane uygulamaları genellikle kullanıcıların kişisel hesaplarını oluşturarak kaynakları kişiselleştirmelerine, yer imi eklemelerine ve notlar almalarına olanak tanımaktadır.

Dijital kütüphane uygulamaları, Türkiye'de kullanıcı sayısının her geçen gün artmasıyla birlikte önemli bir etkiye sahiptir. Bu uygulamalar, kullanıcıların bilgiye erişimi kolaylaştırarak okuma alışkanlıklarını teşvik etmekte ve bilgiye ulaşımı demokratikleştirmektedir. Ayrıca, bu sayede kullanıcılar, fiziksel kütüphanelere erişim zorluğu yaşamadan istedikleri kaynaklara ulaşabilmektedirler. Türkiye'deki kütüphanelerin dijital dönemi, bilgiye erişimde yeni bir çağın başlangıcını temsil etmektedir. Kütüphaneler bu çağa ayak uydurmakta ve dijital kütüphane oluşumunu desteklemektedir.

1. Milli Kütüphane- Dijital Kütüphane

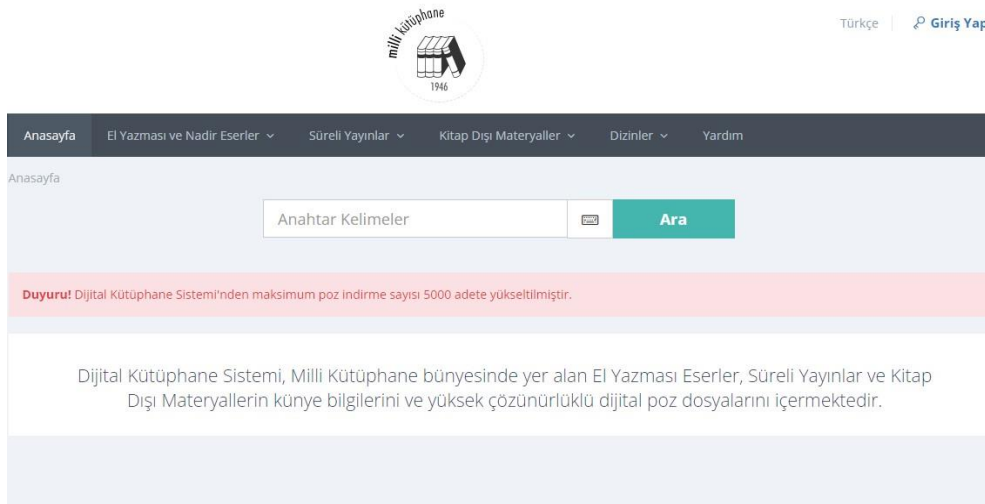
Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü'nün Dijital Kütüphane hizmetine göre; "Dijital Kütüphane Sistemi, Milli Kütüphane bünyesinde yer alan El Yazması Eserler, Süreli Yayınlar ve Kitap Dışı Materyallerin künye bilgilerini ve yüksek çözünürlüklü dijital poz dosyalarını içermektedir. Milli Kütüphane, zengin bir koleksiyona sahip olup kitap, süreli yayın, gazete, dergi, tez, harita, mikrofilm, film ve diğer basılı ve elektronik yayınları içerir. Kütüphane, hem Türkçe hem de yabancı dilde yayınları barındırır ve çeşitli disiplinlerdeki bilimsel, kültürel ve sanatsal kaynaklara erişim sağlar. Dijital kütüphane ise Milli Kütüphane'nin dijital ortamda erişilebilir hale getirilen koleksiyonudur.

Aşağıdaki tabloda 2022 yılına ait Milli Kütüphane'nin dijital kütüphane kullanımına ait verileri yer almaktadır:

Tablo 1: Milli Kütüphane 2022 yılı dijital kütüphane istatistikleri

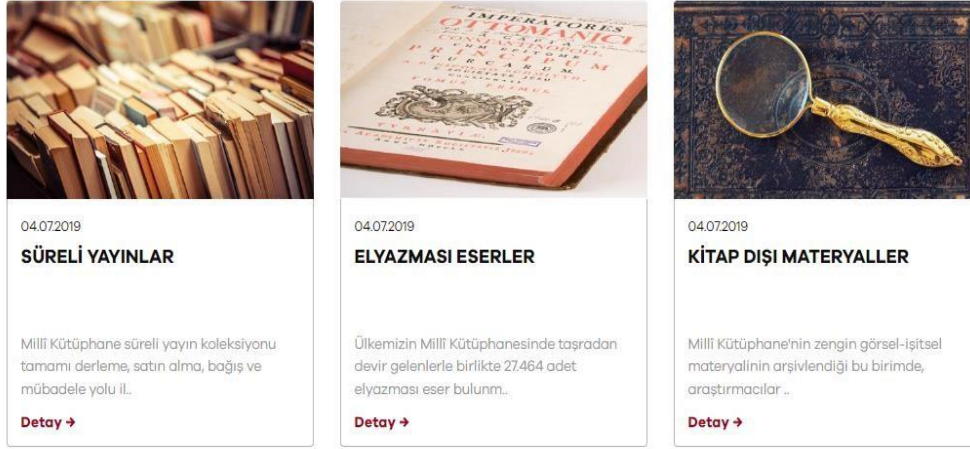
Dijital kütüphane kayıtlı kullanıcı sayısı	49.757
Toplam poz sayısı	18.078.613
Yıl içinde eklenen poz sayısı	240.390
İndirilen poz sayısı	1.773.256

Tabloya göre, dijital kütüphanede 49.757 kayıtlı kullanıcı bulunmaktadır. Bu, kütüphanenin bir kullanıcı tabanına sahip olduğunu ve dijital kaynaklara erişim hakkına sahip olan bireylerin sayısını göstermektedir. Toplam poz (yani kitap, makale, dergi gibi kaynakların birimleri) sayısı 18.078.613 olarak belirtilmiştir. Bu, kütüphanenin geniş bir dijital koleksiyona sahip olduğunu ve kullanıcılara çeşitli konularda zengin kaynaklar sunabildiğini göstermektedir. Tabloya göre, kütüphaneye yıl içinde 240.390 yeni poz eklenmiştir. Bu durum koleksiyonunu sürekli olarak güncellediğini ve kullanıcılara yeni içerikler sunmaya çalıştığının bir kanıtıdır. Yıllık eklenen poz sayısı, kütüphanenin büyüme hızını ve kaynak çeşitliliğini yansıtabilir. Tabloya göre bir diğer veri kullanıcılar tarafından indirilen poz sayısıdır. Bu sayı, 1.773.256 olarak verilmiştir. Bu sayı, dijital kütüphane kaynaklarının aktif bir şekilde kullanıldığını, içeriklerin indirildiğini ve kaynaklardan faydalandığını gösterirken; indirilen poz sayısı, kullanıcıların ilgi duyduğu veya kullanışlı bulunduğu içerikleri belirlemede bir gösterge olabilir. Bu verilerin yanı sıra Türkiye’de dijital kütüphaneleri yaygın olduğuna dayanarak birkaç örnek vermek mümkündür:

Resim 1. Milli Kütüphane- Dijital Kütüphane Sistemi Ara yüzü

Dijital Kütüphane Sisteminde yer alan modüllerimiz:

Resim 2. Milli Kütüphane- Dijital Kütüphane Sistemi Modülleri

2. Dijital Tarım Kütüphanesi

Tarım ve Orman Bakanlığı Kütüphanesi, tarım ve tarım teknolojileriyle ilgili dijital kaynakları içeren bir platformdur. Bu kütüphane, çiftçilere, tarım uzmanlarına ve araştırmacılara yönelik bilimsel makaleler, raporlar, e-kitaplar ve diğer kaynakları sunar. Aynı zamanda tarım sektöründeki yenilikleri ve en iyi uygulamaları paylaşmayı hedefler. Bu kapsamda, tarım alanında gerçekleştirilen araştırmaların sonuçlarını ve gelişmeleri takip etmek, tarımsal bilgi ve kaynaklara erişimi kolaylaştırmak amacıyla çeşitli dijital materyalleri bünyesinde barındırır. Tarım sektöründe çalışanlara güncel bilgiler sunarak, tarımsal verimliliği artırmayı ve sürdürülebilir tarım uygulamalarını desteklemeyi amaçlar. Bu platform, tarımsal bilgiye erişimi kolaylaştırarak, sektördeki paydaşlar arasında bilgi paylaşımını teşvik eder ve tarım alanındaki yenilikleri takip etmek isteyenler için zengin bir kaynak sağlar.

Kütüphane, FAO işbirliğiyle uluslararası kütüphanecilik standartlarına uygun olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu yeniden yapılandırma süreci, kütüphanenin fiziksel altyapısının güçlendirilmesi ve araştırma kütüphanesi niteliğinin kazandırılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, kütüphane, tarımsal içerikli yayınları temin etmek ve işbirliği sağlamak amacıyla yurtiçi ve yurtdışındaki kurumlarla süreli yayın değişimi gerçekleştirmiştir. Bu yayınlar AGRIS-CARIS Çoklu Sınıflama Sistemi'ne göre sınıflandırılmıştır. Kütüphane varlığı, düzenli olarak hazırlanan Dokümantasyon Bültenleri ile kurumlara ve kullanıcılara aktarılmıştır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Tarım ve Orman Bakanlığı kütüphanesinin yenilikçi yaklaşımı, tarım ve tarım teknolojileri alanında bilgi paylaşımını ve erişimi kolaylaştıran dijital kaynakları kullanarak öne çıkarabilmektedir. Kütüphane, dijitalleşme süreciyle birlikte önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, çiftçilere, tarım uzmanlarına ve araştırmacılara yönelik bilimsel makaleler, raporlar, e-kitaplar ve diğer dijital kaynakları sunma fırsatı sağlamıştır. Sosyal medya ve diğer dijital platformlar aracılığıyla kullanıcılarla etkileşimi teşvik eder. Bu, kullanıcıların kütüphane hizmetleri hakkında geri bildirimde bulunabileceği, sorularını iletebileceği ve fikirlerini paylaşabileceği bir platform sağlar.

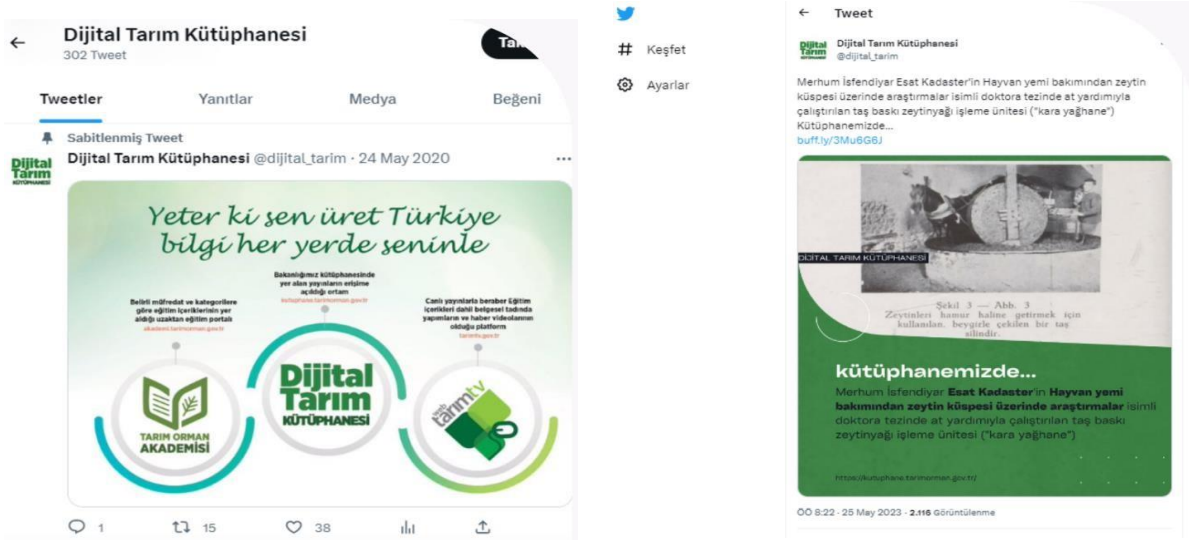
Dijital kütüphaneler, sosyal medya platformları aracılığıyla kullanıcılara yeni kaynakları duyurabilir, etkinlikleri tanıtabilir, kitap önerileri paylaşabilir ve kullanıcıların sorularını yanıtlayabilir. Kullanıcılar da sosyal medya hesapları üzerinden kütüphaneye geri bildirimde bulunabilir, sorularını iletebilir ve diğer kullanıcılarla etkileşime geçebilir. Bu şekilde, sosyal medya, dijital kütüphanelere kullanıcılarla daha yakın bir ilişki kurma ve

bilgi paylaşımını daha etkili bir şekilde sağlama imkânı sunar.

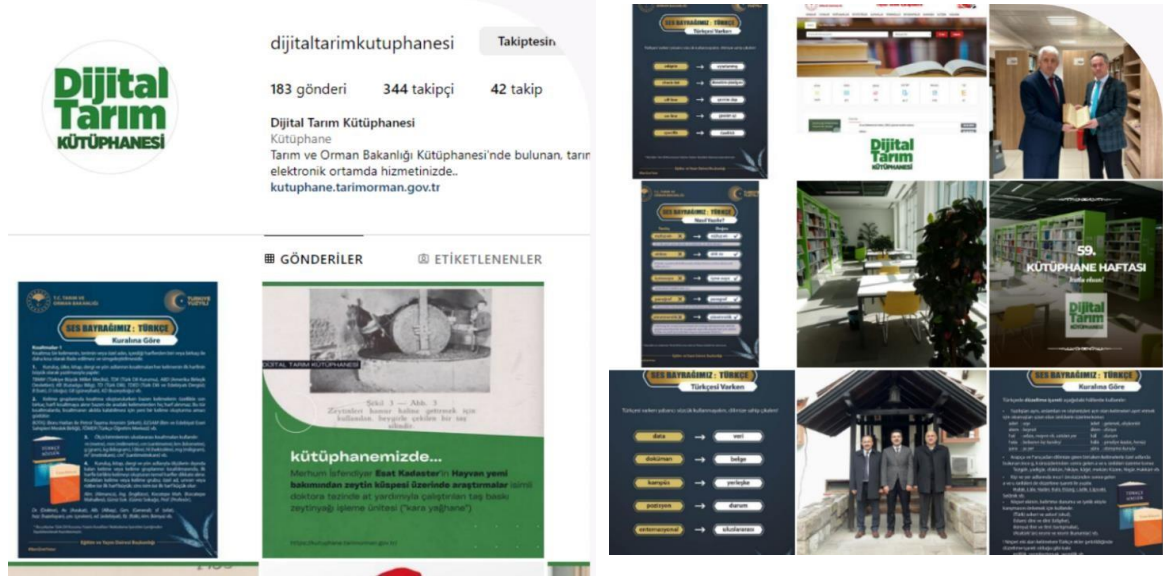
Dijital Tarım Kütüphanesi'nin sosyal medya kullanımı, tarım sektörüne yönelik bilgi paylaşımını kolaylaştıran, etkileşimi teşvik eden ve kullanıcılarla bağlantı kurmayı amaçlayan önemli bir araç niteliğindedir.

Resim 3. Tarım ve Orman Bakanlığı Dijital Tarım Kütüphanesi'nin Ara yüzü

Resim 4. Tarım ve Orman Bakanlığı Dijital Tarım Kütüphanesi Twitter Kullanımı

Resim 5. Tarım ve Orman Bakanlığı Dijital Tarım Kütüphanesi Instagram Kullanımı

Tarım ve Orman Bakanlığı'nın Instagram ve Twitter hesapları, kütüphane hizmetlerinin sosyal medya üzerinden sunulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu platformlar, Bakanlığın dijital kütüphanesinin tanıtımını yapmak, kullanıcılara bilgi paylaşımı sağlamak ve etkileşimi artırmak için etkili bir araçtır. Instagram, görsel odaklı bir sosyal medya platformu olarak, Tarım ve Orman Bakanlığı'nın dijital kütüphanesinin görsel içeriklerini paylaşmak için etkili bir kanaldır. Bu hesap aracılığıyla, kütüphane kaynakları, dijital yayınlar, kitap önerileri, etkinlik duyuruları gibi içerikler kullanıcılara sunulabilir. Ayrıca, Instagram'ın hikâye özelliği, geçici içeriklerin paylaşımını sağlayarak güncel etkinliklerin duyurulmasında da etkili olabilir. Kullanıcılar, Bakanlığın Instagram hesabını takip ederek dijital kütüphaneye ilgili güncel bilgilere ve kaynaklara kolayca erişebilirler.

Twitter ise metin odaklı bir sosyal medya platformudur ve kısa mesajlar aracılığıyla hızlı bir iletişim sağlar. Tarım ve Orman Bakanlığı'nın Twitter hesabı, dijital kütüphanenin duyurularını, haberlerini ve önemli bilgilerini paylaşmak için etkili bir kanaldır. Kütüphane kaynaklarının tanıtımı, etkinlik duyuruları, kitap önerileri gibi içerikler bu platform üzerinden paylaşılabilir. Ayrıca, kullanıcılarla etkileşim sağlamak ve kullanıcıların sorularını yanıtlamak için Twitter hesabı aktif olarak kullanılabilir. Her iki platform da Tarım ve Orman Bakanlığı'nın dijital kütüphanesinin kullanıcılarla etkileşimini artırmak, bilgi paylaşımını desteklemek ve kullanıcılara hızlı erişimi sağlamak için önemli bir rol oynamaktadır.

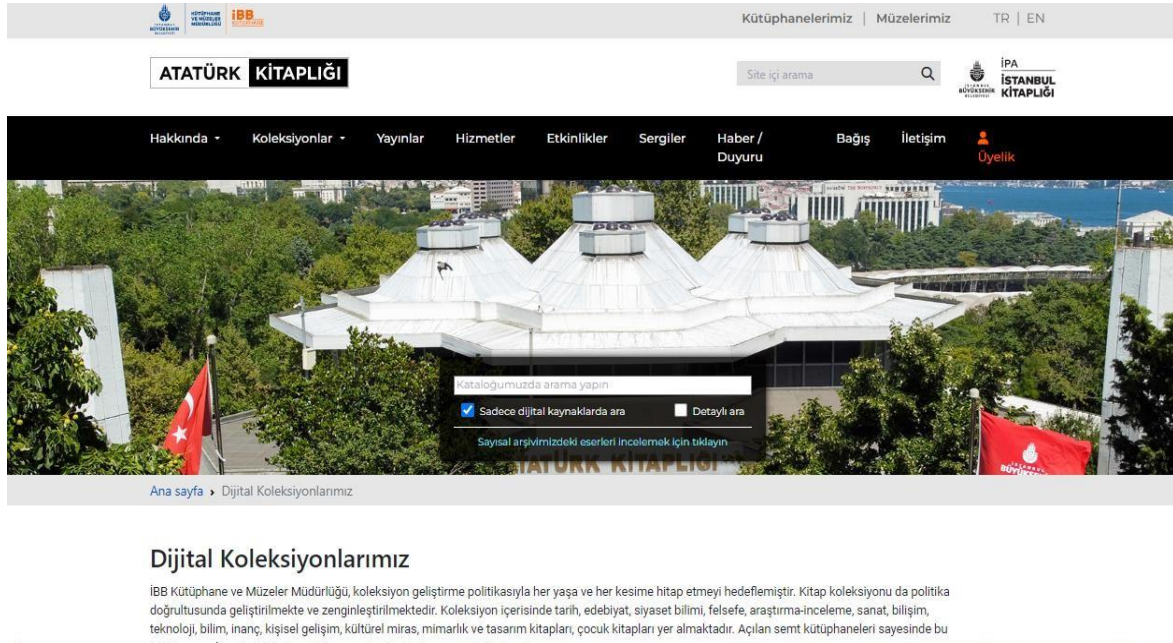
3. İBB Atatürk Kitaplığı

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nın dijital kütüphanesi, zengin bir koleksiyona sahip olan ve kullanıcılara dijital ortamda erişim sağlayan bir platformdur. Bu dijital kütüphane, kullanıcılara çeşitli kaynaklara çevrimiçi olarak erişme imkânı sunar ve bilgiye erişimi kolaylaştırır. İBB Atatürk Kitaplığı'nın dijital kütüphanesi, çeşitli dijital formatlarda kitaplar, dergiler, makaleler, tezler, sesli kitaplar, belgeseller ve diğer bilgi kaynaklarını içerir. Kullanıcılar, bu kaynaklara dijital ortamda ulaşarak okuma, arama yapma ve bilgiye hızlı erişim sağlama imkânına sahiptir. Dijital kütüphane genellikle bir web sitesi veya mobil uygulama olarak sunulur. İBB Atatürk Kitaplığı'nın dijital kütüphanesi de benzer bir şekilde kullanıcılara web sitesi veya mobil uygulama üzerinden

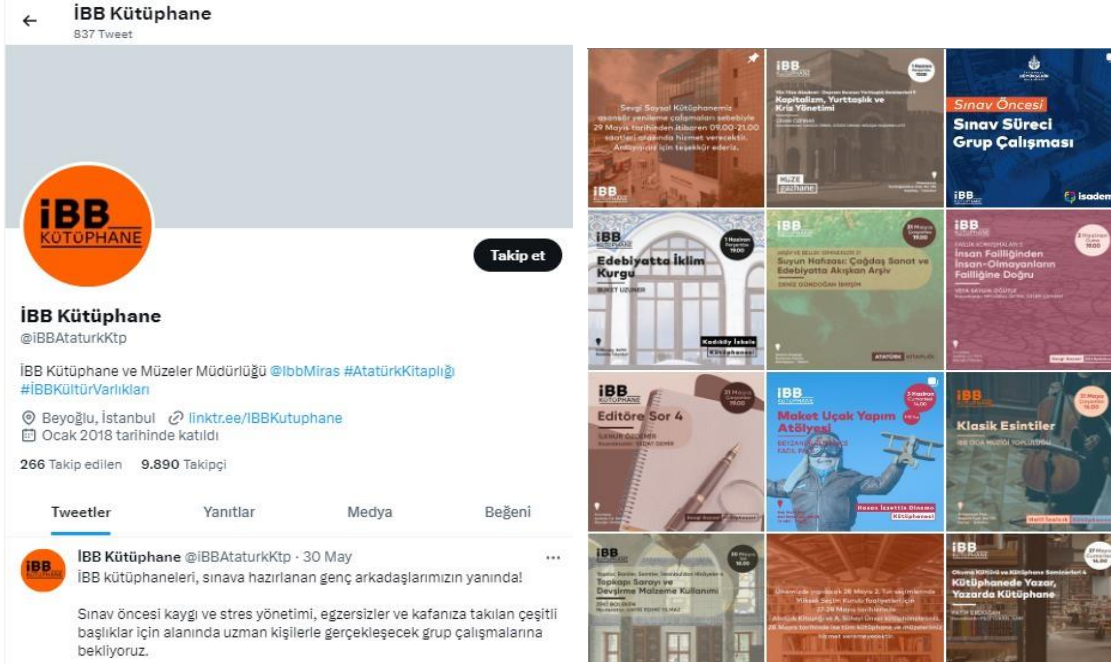
erişilebilir. Kullanıcılar, kütüphane kaynaklarına çevrimiçi olarak erişebilir, arama yapabilir, kitapları okuyabilir veya indirebilirler. Kullanıcıların çeşitli bilgi kaynaklarına dijital olarak erişimini destekleyen, bilgi paylaşımını kolaylaştıran ve kullanıcıların bilgiye hızlı erişimini sağlayan önemli bir araçtır. Bu dijital kütüphane, kullanıcıların kütüphane kaynaklarına erişimini kolaylaştırırken aynı zamanda bilgi paylaşımını ve bilgiye erişimi teşvik eder.

İBB Atatürk Kitaplığı Dijital Koleksiyonlarında bulunan kaynak türlerinden bazıları şunlardır:

- Elyazma eserler
- Kartpostallar
- İstanbul Belediyesiyle ilgili belgeler
- Osmanlı dönemi süreli yayınları
- Nadir matbu eserler
- İstanbul haritaları

Resim 6. İBB Atatürk Kitaplığı Sayfasının Ara yüzü

Resim 7. İBB Kütüphane'nin Twitter ve Instagram Hesapları

4. İstanbul Kültürel Miras Dijital Kütüphanesi

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi tarafından hazırlanan ve İSTKA (İstanbul Kalkınma Ajansı) tarafından desteklenen "İstanbul Kültürel Miras Dijital Kütüphanesi" başlıklı proje kültürel miras değeri taşıyan örnekler arasındadır. Bu dijital kütüphane, kültürel miras değeri taşıyan çeşitli dijital kaynaklara erişim sağlayarak kullanıcılara bilgiye hızlı ve kolay bir şekilde ulaşma imkânı sunma amacıyla hazırlanmıştır. DijitalKütüpİST, kullanıcıların nadir eser niteliğinde kıymetli eserlerin elektronik versiyonlarına (e-kitap, e-dergi ve diğer) erişmesine olanak tanır. Bu dijital kaynaklar genellikle çevrimiçi olarak okunabilir veya indirilebilir formatta sunulur. Kullanıcıların herhangi bir yerden, istedikleri zaman dijital kütüphane kaynaklarına erişmelerini sağlar ve tüm Türkiye'deki kültürel mirasın tek bir platformdan erişilebilir olmasını mümkün kılar. Böylece, kullanıcılar kütüphane binalarına gitmek zorunda kalmadan bilgiye erişebilir ve okuma deneyimini dijital ortamda yaşayabilirler.

Dijital kütüphaneler, geleneksel kütüphanelerin sunduğu bilgi hizmetlerini dijital ortama taşıyarak, kullanıcılara daha geniş bir erişim imkânı sunar. Dijital Kütüp İST bu hizmetiyle kullanıcıların bilgiye erişimini kolaylaştırırken, dijital okuma kültürünün yaygınlaşmasına da katkıda bulunur.

Resim 8. Dijital Kütüp İST Twitter ve Instagram Hesapları

Dijital kütüphaneler ve sosyal medya, bilgiye erişimi kolaylaştırmak, kullanıcılar arasında etkileşimi teşvik etmek ve iletişimi güçlendirmek için birbirini tamamlayan araçlardır. Bu iki kavramı birlikte ele almak, kullanıcılar için daha zengin bir deneyim sunabilir ve bilgi paylaşımını daha etkili hale getirebilir.

Sonuç ve Öneriler

Dijital kütüphaneler ve sosyal medya arasındaki sentez, bilgi paylaşımı ve erişiminde önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Geleneksel kütüphane anlayışından farklı olarak, dijital kütüphaneler sosyal medya platformlarını etkili bir şekilde kullanarak kullanıcılarla bağlantı kurmakta, içerik paylaşmakta ve etkileşimde bulunmaktadır. Bu durum, kütüphanelerin kullanıcı deneyimini zenginleştirmekte ve bilgiye erişimi kolaylaştırmaktadır. Kütüphaneler, sosyal medya platformları üzerinden yaratıcı yollarla kullanıcılarını etkilemek, kaynakları tanıtmak ve kütüphane deneyimini daha da zenginleştirmek için çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Etkileyici içerikler oluşturarak kullanıcıları cezbeden kütüphaneler, kitap önerileri, güzel alıntılar ve ilginç bilgilerle sosyal medya hesaplarını canlandırmaktadır. Kullanıcılarla etkileşimde bulunarak soru-cevap oturumları, anketler ve çekilişler düzenleyen kütüphaneler, kullanıcıların fikirlerini paylaşmalarını ve kütüphaneye etkileşime geçmelerini teşvik etmektedir.

Dijital koleksiyonları tanıtarak kullanıcılara ilham veren kütüphaneler, öneri listeleri ve temaya uygun seçkiler hazırlayarak okuyucuların deneyimlerini paylaşmalarını sağlamaktadır. Aynı zamanda çevrimiçi kitap kulüpleri, sanal atölyeler ve web seminerleri düzenleyerek kullanıcıların kütüphaneye etkileşimini artırmakta ve bilgi paylaşımını teşvik etmektedir. Kütüphaneler kullanıcıların geri bildirimlerini değerlendirerek iletişimi güçlendirmekte ve müşteri memnuniyetini sağlamaktadır. Kullanıcıların isteklerini, önerilerini ve şikâyetlerini dikkate alan kütüphaneler, gerekli iyileştirmeleri yaparak kullanıcı deneyimini sürekli geliştirmektedir. Bu öneriler kütüphanelerin sosyal medya ve dijital kütüphane uygulamalarını kullanarak kullanıcılarla güçlü bir bağlantı kurmalarını ve etkileşimde bulunmalarını sağlamak için önemli bir adımdır. Kütüphaneler, bu yaratıcı

yolları kullanarak daha geniş bir kitleye ulaşabilir, kullanıcılarını etkileyici bir dijital deneyim sunabilir ve bilgi paylaşımını teşvik edebilir.

Dijital kütüphanelerin sosyal medyadaki varlığı, gelecekte daha da önem kazanacaktır. Kütüphaneler, kullanıcıların dijital ortamda daha fazla vakit geçirdiği bir dönemde, sosyal medya platformlarında aktif bir şekilde yer alarak kitlelere ulaşmayı ve kullanıcı katılımını artırmayı hedeflemektedir. Bu, kütüphanelerin erişilebilirliğini genişletme, dijital koleksiyonları tanıtmaya, kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılama ve toplumla etkileşimde bulunma fırsatlarını artırma anlamına gelmektedir.

Gelecekte, dijital kütüphanelerin sosyal medyadaki varlığı daha da güçlenmesi beklenmektedir. Kütüphaneler, kullanıcıların bilgiye erişimini daha hızlı ve kolay hale getirmek için teknolojiyi kullanmaya devam edeceklerdir. Sosyal medya platformları, kullanıcılar arasında etkileşimi artırmak için yeni özellikler ve araçlar sunmaya devam edecektir. Bu nedenle, kütüphanelerin bu gelişmelere ayak uydurarak yenilikçi ve yaratıcı stratejiler geliştirmeleri önemlidir. Kütüphanelerin, sosyal medya platformlarını aktif bir şekilde kullanarak kullanıcılarla bağlantı kurmaya ve bilgi paylaşımını teşvik etmeye devam etmeleri önemlidir. Bu sayede, kütüphaneler toplumun bilgi ihtiyaçlarını karşılamaya devam ederken, dijital çağın gereksinimlerini de yerine getirebilecektir.

KAYNAKÇA

- Bezirci, P. & Biçen Aras, B. (2022). COVID-19 ve Üniversite kütüphanelerinin twitter kullanımı. *Library Archive and Museum Research Journal*, 3 (1) , 1-26. doi: 10.29228/lamre.55065
- Collins, G. ve Quan-Haase, A. (2012). Social media and academic libraries: Current trends and future challenges. *Proceedings of the ASIST Annual Meeting*, 49(1), 1-4. doi:10.1002/meet.14504901272
- Göçoğlu, V. , Babaoğlu, C. & Öktem, M. K. (2017). Dijital kütüphanelerin üniversite akademik performansına etkisi: Kamu yönetimi disiplini bağlamında bir inceleme. *Yasama Dergisi* , (36) , 93-120. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yasamadergisi/issue/54463/741332> 31 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.
- Gökkurt Demirtel, Ö. , Yıldırım, B. F. , Can, Ş. F. (2023). Kültürel miras taşıyıcısı olarak dijital kütüphaneler: Dede Korkut Kitabı'nın Dresden dijital nüshası". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (10) 333-350 DOI: [10.20322/littera.378019](https://doi.org/10.20322/littera.378019)
- Gençer, M. Tunalioğlu, V. S. ve Köksal, M. F. (2007). Merkezlessiz bir dünyada bilgi paylaşımı: Açık kaynak, sayısal kütüphaneler ve üniversite inisiyatifleri. Erişim adresi: <http://www.researchgate.net/publication/242658944>
- Koç, O. (2023). Türkiye'deki kütüphane ve bilgi profesyonelleri arasında sosyal medya farkındalığı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (33), 512-529. DOI: 10.29000/rumelide.1285331
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 2022 yılı istatistikleri. Erişim adresi: <https://kygm.ktb.gov.tr/TR-339758/2022-yili-istatistikleri.html> 31 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.
- Macgregor, George. (2008). Introduction To A Special Issue On Digital Libraries And The Semantic Web: Context, Applications and Research, *Library Review*, s. 173-177.
- Milli Kütüphane. Erişim adresi: <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/> 31 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.
- Sarıtaş, A. , Korkmaz, İ. & Tunca, M. Z. (2017). Pazarlama iletişimde inovatif bir kanal olarak sosyal medyanın kullanımı: Otomotiv sektörü üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 22. UPK Ahmet Hamdi İSLAMOĞLU Özel Sayısı, 95-108. DOI: 10.18092/ulikidince.351610

Tarım ve Orman Bakanlığı (2023). Tarım ve Orman Bakanlığı Kütüphanesi. Erişim adresi <https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/baslik/33/K%C3%BCt%C3%BCphane> 31 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.

Wright Joe, J. (2015). Assessment of social media in the library: Guidelines for administrators. *Journal of Library Administration*, 55(8), 667-680. doi: 10.1080/01930826.2015.1085251

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi

Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2 (2023), 201-216
<https://dx.doi.org/10.59116/lamre.1324476>

İnceleme Makalesi – Review Article

Geliş Tarihi / Received: 08.07.2023 Kabul Tarihi Accepted: 28.07.2023

Osmanlıda Okuma Gelenekleri ve Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation the Reading Traditions and Culture in the Ottoman Empire

Esra MUHACIR *

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı toplumunda yaygın olan kitaplar hakkındaki literatür, kaynakları bakımından değerlendirilmekte ve bu kitapların okunduğu mekanlar üzerinde durulmaktadır. Literatüre baktığımızda halk arasında çok popüler olduğu ya da okunduğu iddia edilen birtakım kitaplar karşımıza çıkmaktadır. Bu kitaplarla terekelerde yer alan kitap kayıtlarını karşılaştırdığımızda bir kitabın Osmanlı imparatorluğunun tüm dönemlerinde yaygın olduğunu öne sürmenin çok da sağlıklı olmadığı ve aslında toplumun kitap seçim veya beğenilerinin dönemsel olarak değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Halkın okuduğu, halk arasında yaygın olan kitaplar kavramının çok net bir çerçevesinin çizilemeyeceği, genellikle bu yayılgının 19. ve 20. yüzyıldaki basılı kültürün etkisiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Osmanlı toplumunda çok yaygın olarak okunduğunu bildiğimiz *Muhammediye'nin* her dönem için muteber kitap statüsünde olduğu söylenebilirdi bunun dışındaki eserlerin birçoğunun sanıldığı kadar her bölgede yaygın ve çok okunan kitaplar arasında olmadığı ya da popüleritesinin bazı dönemler attığı bazı dönemler azaldığı söylenebilir. Fuzulî'nin *Hadikatü's-süeda* gibi bugün çok az bilinen fakat tereke ve literatüre yansımış çalışmalarda belli kesimlerde daha çok yaygın olarak okunduğu görülen bir eser örneğinde olduğu gibi bölgesel ve dönemsel farklılıkların da kitap okuma kültüründe oldukça etkili olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada ayrıca literatürdeki çeşitli çalışmalar üzerinden okuma mekanlarının bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu mekanlar, Osmanlıda okuma geleneği ve kültürünü devam ettiren fiziksel alanları temsil etmesi bakımından önemlidir. Mesela okuma notları üzerinde yapılan çalışmalar bizlere tahminlerimizin çok ötesinde birçok farklı mekânda farklı türde kitapların okunduğunu ve bunların da aslında farklı muhitlerden çok sayıda insana ulaştığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Okuma Gelenekleri, Okuma Kültürü, Okuma Mekanları, Çok Okunan Kitaplar.

ABSTRACT

In this study, the literature regarding commonly known books in Ottoman society is evaluated based on their sources, and emphasis is placed on the locations where these books were read. Upon reviewing the literature, it becomes evident that certain books are claimed to be highly popular or widely read among the common people. However, when comparing these books with the records found in terekes (inheritance inventories), it is not entirely accurate to assert that a book was widespread throughout all periods of the Ottoman Empire. In fact, the society's book preferences and choices appear to have been subject to temporal variations. The concept of books commonly read by the public cannot be precisely defined, and it seems that this misconception largely arose due to the influence of printed culture in the 19th and 20th centuries.

While it can be argued that *Muhammediye* is a book that was widely read and held a reputable status in each era, the same cannot be said for many other works. It is not accurate to assume that most of these works were popular and extensively read in every region. The popularity of certain books fluctuated, gaining prominence in some periods and declining in others. For instance, Fuzulî's work, *Hadikatü's-süeda*, is now relatively unknown, but in certain circles, it was more widely read, as evidenced by its presence in terekes and literature. This example illustrates how regional and temporal differences significantly influenced the culture of reading. Furthermore, this research also includes an assessment of reading spaces based on various studies in the literature. These spaces hold significance as they represent physical locations where the tradition and culture of reading persisted in the Ottoman Empire. For instance, studies on reading notes reveal that books of various genres were read in a multitude of different places, reaching numerous individuals from diverse environments. In summary, this study aims to shed light on the dynamic nature of book consumption and reading habits in Ottoman society.

Keywords: Ottoman Reading Tradition, Reading Culture, Reading Spaces, Popular Books

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, esrakarayelmuhacir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1415-7821

GİRİŞ

Osmanlıda okuma gelenekleri ve kültürü hakkında özellikle son yirmi yılda çok önemli bir literatür oluşmuştur. Bu çalışmalara baktığımızda bunların popüler kitaplar ve bu kitapların okunduğu mekanlar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışmalarda genellikle başta Muhammediye olmak üzere halk arasında okunan veya yaygın olan kitaplar ele alınmaktadır. Bu kitaplar hakkında değerlendirmeler çoğunlukla 19. ve 20. yüzyılda meşhur olan eserler üzerinden yapılmaktadır. 14. ve 15. yüzyıllardan başlayarak Osmanlı okuma kültürünün muhtelif evrelerinin ve bu evrelerde yaygın olan kitapların değerlendirilebilmesi için öncelikle Osmanlı yazma kültürü üzerine yapılan çalışmaların belli bir aşamaya gelmesi gereklidir. 14. ve 15. yüzyıl okuma kültürü üzerine söylenebilecekler henüz çok sınırlı iken 16. yüzyıldan itibaren ise tereke kayıtları esas alınarak Osmanlı okuma kültürünün çerçevesi daha sağlam bir temele oturtulabilir. Bu bağlamda Bursa ve Üsküdar sicilleri araştırmacılara 1500lü yıllardan itibaren aralıksız ve düzenli bir koleksiyon sunması bakımından çok daha geniş bir inceleme alanı sağlamaktadır. 17. yüzyıldan itibaren ise bu alan daha genişlemekte ve bütün Osmanlı coğrafyasını kapsayacak kadar farklı bir kaynak çeşitliliğine sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı okuma kültürü hakkında önceki yüzyıllara nazaran daha somut verilere ulaşmak mümkündür.

Okuma kültürüne dair bulduğumuz somut verilerin ana unsuru genellikle muhtelif kaynaklardan izini takip edebildiğimiz kitaplardır. Bu kitapların sahipliği, görünürlülüğü, bilinirliği, okunurluğu ve toplumdaki etkisinin yanısıra nerelerde nasıl okunduğu gibi araştırmaya matuf birçok meseleden bahsedilebilir. Bu çalışmada “bir kitap kaç kişi tarafından bilinir” sorusu okuma geleneği ve kültürünü canlı kılan bir unsur olması bakımından esas alınacak noktalardan biridir. Dolayısıyla sosyal hayat pratikleri içerisinde gerçekleşen kitap okuma ya da sözlü anlatma geleneği ve bu okumaların/anlatının hangi amaçla, ne sebeple ve nerelerde yapıldığı önem kazanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunda özellikle İstanbul’un fethinden sonra başkent olarak gelişen İstanbul, imparatorluğun merkezi olduğu kadar aynı zamanda İslam sanat, edebiyat ve müzikisinin de merkezi haline geldi. Bu gelişmeye bağlı olarak Kanuni Dönemi’nde (1520-1566) şehir, İslam medeniyetinin büyük kütüphanelerinin ve kitap koleksiyonlarının da merkezi hüviyetini kazandı. Sultanın ve saray mensuplarının oluşturduğu bu kütüphaneler ve kitap koleksiyonları imparatorluk kültürünün üç yüz yıl içerisinde ürettiği bütün edebi ve bilim eserlerinin yanı sıra İslam dünyasından miras kalan kitapları da bünyesinde barındırıyordu. İstanbul dışındaki kütüphanelere ek olarak, Anadolu ve Balkanlarda tekkelerde ve medreselerde üretilen kitaplar da yerel bürokrat veya ulema çevrelerinin kurduğu kütüphanelerde toplanıyordu. Bütün bu kütüphane ve merkezlerde toplanan kitaplar Kur’an ilimleri, hadis, tecvid gibi alanlarda yazılmış eserlerin yanı sıra Arapça ve Farsça gramer kitapları, hukuk kitapları, risaleler ve tasavvufi eserlerden oluşuyordu. Öğretim amaçlı bu metinlerin dışında tarih ve tabakat kitapları, sufilerin menakıbnameleri ve Osmanlı şairlerinin divanları da kütüphanelerin koleksiyonlarında yer alıyordu (Felek, 2009, s. 541-562).

Bu kütüphanelerin oluşumunda üç yüz yıl boyunca ortaya çıkan eğitilmiş ve okur yazar sınıfın önemli bir rolü vardı. Bu sınıflar medrese, saray ve tekke ortamında teşekkül etmişti. Osmanlılarda medrese dışı eğitim ve öğretim imkanları var mıydı? Özellikle de esnaf, tüccar veya İstanbul'daki çeşitli loncalardaki işçiler okuma yazma biliyorlar mıydı? Eğer biliyorlarsa nasıl öğrenmişlerdi? Osmanlılara dair eğitimle ilgili ölçülebilir verilerin yokluğu, bu soruyu sadece dağınık halde literatürde geçen anekdotlara veya bilgi kırıntılarına bağlı olarak değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Mesela yalnızca Kur'an okuma becerisi, "okurluk" olarak tanımlanabilir mi? Ve Osmanlı toplumunun yüzde kaç Kur'an okuma becerisine sahipti? Teoride Osmanlı Müslüman nüfusunun tamamının ibadet edebilecek kadar Arapça bilgisine sahip olması gerektiği söylenebilir. Fakat bu ne oranda gerçekleşmiştir? Osmanlı'da bu bilginin veya becerinin kazanıldığı yerler sıbyan mektepleri veya muallimhaneler olduğuna göre Osmanlı toplumunun en azından Kur'an'ı yüzünden okuyacak kadar veya Kur'an'ın bazı sûrelerini ezber yoluyla öğrendiği söylenebilir. Toplumun tamamının Kur'an okumasını bildiğini iddia etmek güçtür (Mossensohn, 2018, s. 107-109).

Osmanlıda Popüler Kitaplar

Osmanlı toplumundaki okuma gelenekleri toplumu oluşturan sosyal gruplara göre değişkenlik gösterir. İlmiye, kalemiye ve seyfiye sınıflarının okuma gelenekleri ve kültürü, bu gelenek ve kültürü oluşturan muhitlere (Medrese, saray, yeniçeri ocakları, vs.) göre şekillenmiştir. Bu sınıfların dışında kalan sıradan Osmanlıların okuma gelenekleri ve kültürü ise oldukça farklı bir karakterdedir. Halkın okuduğu eserler ise yüzyıllar boyunca hem zaman zaman değişen ve bazen de aynı kalan özelliklere sahip olmuştur.

Okuma geleneklerine konu olan eserlerin neler olduğuna geçmeden önce "halk" adı verilen bu kitlenin kimlerden oluştuğu ve okuma kültürünü hangi mekanlarda sürdürdükleri sorusunun cevabını aramak gerekir. Mesleğinden ya da mensup olduğu sosyal gruplardan bağımsız olarak kimler okuma kültürünü sürdürür? Erünsal (2022), *Osmanlı Döneminde Halkın Okuduğu Kitaplar: Bir Değerlendirme ve Bir Teklif* isimli makalesinde bu konuyu tartışmaya açmıştır. Sosyolog ve antropologlar toplumun kültür seviyeleri ile ilgili olarak yüksek kültür, halk kültürü ve geleneksel kültür gibi kavramlar geliştirmişlerse de bu sınıflara kimlerin mensup olduğunu tayin etmede bazı kriterler geliştirmek yararlı olacaktır. Alt ve üst kültüre mensup kişiler muhtemelen kendi içlerinde benzer bir yapıya sahiptirler. Toplumbilimci ve tarihçiler genellikle Osmanlı toplumunu ilmiye, seyfiye, kalemiye ve reaya şeklinde katmanlara ayırırlar fakat her sınıf kendi içinde bile çok çeşitli kültür seviyelerine sahip kimseler barındırır. Halk ismiyle tanımlanan esnaf, tüccar, serbest meslek erbabı ve köylülerden oluşan sınıflar içerisinde örneğin hiç kitabı olmayanlar olacağı gibi önemli miktarlarda kitapları bulunanlara da rastlanmaktadır. O halde okuma ve kitap kültürünü toplumsal sınıflara göre kesin olarak ayırmak ve eserleri de bu gruplara göre kategorize etmek çok da sağlıklı olmayacaktır. Erünsal, halkın kim olduğu sorusuna dair verdiği cevabın meseleyi çözmek yerine daha da karmaşık hale getirdiğinden bahseder. Şöyle ki, terekelerde bir kimsenin halk tabakasına mensup olduğunu gösteren bir kayıt yoktur, bunun tespiti bazı ipuçları üzerinden size düşer ve siz de bazen halk sınıfından olmayan birini bu sınıfa dahil edebilir yahut halk sınıfından olması gereken birini göz ardı edebilirsiniz (Erünsal,

2022, s. 355-362).

Halkın geleneksel İslam anlayışını ve bu anlayışı besleyen kaynakları inceleyen önemli çalışmalardan biri Hatice Kelpetin Arpaguş'un (2015), *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları* isimli çalışmasıdır. Kelpetin bu çalışmasında halkın İslam anlayışına etki eden eserlerin neler olduğu üzerinde durmuş ve fakat bunu yapmadan önce de "halk eserleri" adı verilen kaynakların neler olduğunu altı kategoride incelemiştir. Kelpetin'e göre bu kitaplar, *Mızraklı İlmihal*, *Şürütü's-Salât* gibi doğrudan dinî konuları içeren eserler, *Muhammed Hanefî Cengî*, *Hayber Kalesi*, *Kan Kalesi Cengi*, *Battal Gazi* gibi dinî hüviyetli cenk kitapları, *Koroğlu* gibi milli kahramanlık kitapları, *Leyla ile Mecnun*, *Kerem Aslı* gibi aşk hikayeleri ve *Karacaoğlan*, *Yunus Emre* ve *Niyazi-i Mısri* gibi mutasavvıf ozanların divanları gibi kaynaklardan oluşur. Bu gruplar içerisinde dinî inançları şekillendiren eserler *Muhammediye*, *Envârü'l-Aşikîn*, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Kara Dâvud*, *Ahmediyye*, *Tenbihü'l-Gâfilîn*, *Şerhu Şir'ati'l-İslam*, *İmâdü'l-İslâm*, *Mızraklı İlmihal*, *Şerh-i Vasıyyeti'l-Muhammediye*, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, *Delâilü'l-Hayrât*, *Mârifetnâme* gibi farklı konuları işleyen bir çeşitliliğe sahiptir (Arpaguş, 2015).

Osmanlılarda dinî ve ilmi konular hakkında halka bilgi vermek için sade bir dille yazılan ve onlara intikali istenen kitaplar aynı zamanda bazı mekanlarda herkese açık olarak sesli okunurdu. Bu faaliyetler bazı dönemlerde hızlanmış bazı dönemlerde yavaşlamış olsa da tamamen kesilmemiştir. Bu okumalara konu olan kitapların bazıları zamanla kaybolmuş bazıları ise yüzyıllar boyunca okunan kitaplar arasında yer almıştır (Öztürk, 2007, s. 442).

Toplumun dinî tutum ve davranışlarının belirlenmesinde, sosyal hayattaki pratiklerini düzenleyen bazı kitaplar öne çıkmaktadır ve bu kitapların etkisi geleneksel dinî kültürün canlılığını korumak bakımından diğer kitaplara nazaran daha fazladır. Yazıcıoğlu Mehmed Bîcan'ın (ö. 857/1453) *Muhammediyye'si*, Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'ın (ö. 870/1466'dan sonra) *Envârü'l-'âşikîn'i*, Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469) *Müzekki'n-nüfûs'u*, Ahmed Mürşidî Efendi'nin (ö. 1174/1760) *Ahmediyye'si* gibi mev'iza türü eserler, Kutbüddîn İznîkî'nin (ö. 821/1418) *Mukaddime'si*, *Mızraklı ilmihal*, Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî'nin *İmâdü'l İslâm'ı*, Kadızâde Ahmed b. Muhammed Emin İslâmbolî'nin (ö. 1197/1783) *Şerhi Vasıyyeti'l-Muhammediyye'si* gibi ilmihal türü eserlerin Osmanlı toplumunun İslâm anlayışının oluşmasında önemli katkıları olmuştur. Yine halk tarafından bilinmesi ve yayılması amacıyla yazılan en-Nevevî'nin *El-Ezkâr*, Karadâvûdzâde Mehmed b. Ahmed'in (ö. 1170/1757) *Delailü'l-hayrât şerhi* gibi duâ türündeki eserler ve Ebû Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Bustânu'l-'ârifîn*, *Tenbihü'l-gâfilîn* ve Ya'kûb b. Seyyid Alizâde'nin (ö. 931/1525) *Şerhu Şir'ati'l-İslâm* gibi eserleri Osmanlı muhitinde yazılmış veya tercüme edilmiş ve toplumunun yaygın olarak sahip olduğu Türkçe eserlerdir. *El-Ezkâr*, *Delâilü'l-hayrât*, *Bustânu'l-'ârifîn*, *Tenbihü'l-gâfilîn* gibi eserler ise Osmanlı toplumuna tercüme yoluyla ulaşan eserlerdir (Arpa, 2017, s. 243-244).

Peki yukarıda bahsi geçen eserler gerçekten yaygın olarak bilinen ve toplumun geniş kesimi tarafından okunan

eserler midir?¹ İsmail E. Erünsal, *Halkın Okuduğu Kitaplar* başlıklı makalesinde 16.-18. yüzyıllara ait taradığı sicil defterleri içerisindeki terekelere dayanarak kendi geliştirdiği kriterlerle 3.000'in üzerinde kişiyi halktan kişiler olarak değerlendirmiş ve terekelerde en çok geçen kitapları geçme sıklıklarına göre sıralamıştır. Bu sıralamaya göre 394 kitapla *Birgivî Risalesi ve Şerhi*, 250 kitapla *Muhammediye*, 177 kitapla *Halebî / Mülteka'l-Ebhur*, 130 kitapla *Duanâme*, 102 kitapla *Gülistan* ilk sıralarda yer almaktadır. Yine *Tarihler*, *Menâsik-i Hac*, *Kudurî*, *Envârü'l-Âşikin*, *Mevlid*, *Yusuf Züleyha*, *Altıparmak*, *Taberi*, *Divan-ı Hafız ve Şerhleri*, *İmâdü'l-İslam*, *Üstüvâni*, *Münye*, *Tabirnâme*, *Bostan*, *İlmihal*, *Tarikat-ı Muhammediye*, *Pend-i Attar*, *Şurut-ı Salat*, *Vikaye (şerhi ve tercümesi)*, *Hulviyyât*, *İskendernâme*, *Acâyib-i Mahlukat*, *Hayriye-i Nâbi ve Müzekki'n-Nüfûs* ve *Hamzanâme* 10'un üzerinde sayılarla terekelerde yer alan eserlerdir. *Leyla vü Mecnun*, *Tezkiretü'l-Evliya*, *Şâhnâme*, *Kara Davud*, *Kahramannâme*, *Ahmediye*, *Ebu Müslim*, *Battalnâme*, *Divan-ı Nâbi*, *Tenbihü'l-Gafilîn*, *Maktel-i Hüseyin*, *Güzide* ve *Firûznâme* gibi kitaplar da az miktarlarda olsa terekelerde rastlanılan eserlerdendir (Erünsal, 2022, s. 359).

Tablo 1.16: 16.-18. Yüzyıllarda Terekelerde En Sık Geçen Halk Kitapları²

Kitabın Adı	Geçme Sayısı
<i>Birgivî Risalesi ve Şerhi</i>	394
<i>Muhammediye</i>	250
<i>Halebî / Mülteka'l-Ebhur</i>	177
<i>Duanâme</i>	130
<i>Gülistan</i>	102
<i>Tarihler</i>	79
<i>Menâsik-i Hac</i>	78
<i>Kudurî</i>	63
<i>Envârü'l-Âşikin</i>	61
<i>Mevlid</i>	57
<i>Yusuf Züleyha</i>	54
<i>Altıparmak</i>	51
<i>Taberi</i>	49
<i>Divan-ı Hafız ve Şerhleri</i>	48
<i>İmâdü'l-İslam</i>	48
<i>Üstüvâni</i>	38
<i>Münye</i>	37
<i>Tabirnâme</i>	36
<i>Bostan</i>	35
<i>İlmihal</i>	34
<i>Tarikat-ı Muhammediye</i>	29
<i>Pend-i Attar</i>	28

¹ Evliya Çelebi'nin Seyehatname'si üzerinden bir eserin yaygınlığı üzerine farklı bir perspektif için bakınız: İsmail E. Erünsal, Osmanlı Münevverinin Evliya Çelebi'ye Bakışı, **Evliya Çelebi'nin Dünyası**, Ed. Coşkun Yılmaz, Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013, s. 91-103.

² Bu tablo oluşturulurken İsmail E. Erünsal'ın "Osmanlı Döneminde Halkın Okuduğu Kitaplar: Bir Değerlendirme ve Bir Teklif" başlıklı makalesinden faydalanılmıştır.

<i>Şurut-ı Salat</i>	28
<i>Vikaye (şerhi ve tercümesi)</i>	20
<i>Hulviyyât</i>	19
<i>İskendernâme</i>	16
<i>Acâyib-i Mahlukat</i>	14
<i>Hayriye-i Nâbi</i>	12
<i>Müzekki'n-Nüfûs</i>	10
<i>Hamzanâme</i>	10
<i>Leyla vü Mecnun</i>	8
<i>Tezkiretü'l-Evliya</i>	7
<i>Şâhnâme</i>	7
<i>Kara Davud</i>	4
<i>Kahramannâme</i>	4
<i>Ahmediye</i>	3
<i>Ebu Müslim</i>	3
<i>Battalnâme</i>	3
<i>Divan-ı Nâbi</i>	3
<i>Tenbihü'l-Gafilîn</i>	3
<i>Maktel-i Hüseyin</i>	3
<i>Güzide</i>	2
<i>Firûznâme</i>	2

Erünsal'ın üç binin üzerinde tereke aracılığıyla tespit ettiği eserlerin içerisinde Hatice Kelpetin Arpaguş'un İslâm anlayışını oluşturan ilk on eser olarak sıraladığı eserlerden bazılarının çok az miktarda olması ya da hiç olmaması dikkat çekicidir. Örneğin ilk on eser arasında sayılan *Delâil şerhi Kara Davud*, Erünsal'ın tespit ettiği ilk yirmi beş eser içerisinde yer almamaktadır. Yine Arpaguş'un ilk on eser arasında saydığı *Tarikat-ı Muhammediye*, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Ahmediye* ve *Tenbihü'l-Gafilin* Erünsal'ın listesinin sonlarında yer almaktadır. Öyleyse, bir eserin halkın dinî inanç ve kültür dünyasını şekillendirmesi amacıyla kaleme alınması onun aynı amaç ölçüsünde halk tarafından bilindiği, kabul edildiği ve toplumda yaygınlaştığı sonucunu doğurmamaktadır. Tam da bu nedenle İsmail Erünsal, kimlerin hangi sınıflara mensup olduğunun tespitinin kolay olmamasından dolayı “halkın okuduğu kitaplar” yerine “halk için yazılmış kitaplar” ifadesinin daha uygun olacağını ifade etmektedir³ (Erünsal, 2022).

İsmail Erünsal 16–18. yüzyıllarda 3.000'in üzerinde terekede mevcut kitaplar arasında 394 kitapla *Birgivi Risalesi*'nin ilk sırada yer aldığını tespit etmiştir (Erünsal, 2022, s. 359). *Birgivi Risalesi*, Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö.1573) Türkçe yazdığı tek eserdir. Bir akaid ve ilmihal kitabı olan *Birgivi Risalesi*'nin toplumda bu kadar yaygın olması, özellikle Türkçe olması ve konusu bakımından ilmihal konularını içermesi dolayısıyladır. Toplumun günlük ibadetlerinin yapılış biçimlerini ve ibadetlerde uyulması gereken kuralları içerdiği için bir ilmihal olarak *Birgivi Risalesi*'nin bu kadar yaygın olması şaşırtıcı değildir.

Birgivi'nin en tanınmış eseri olan ve adına nisbetle *Birgivi Risalesi* diye meşhur olan *Vasiyetnâme*, ilk sayfasında

³ Bu açıklama uyarınca ileride kitap konuları kategorize edilirken “halkın okuduğu kitaplar” başlığı yerine “halk için yazılmış kitaplar” başlığı kullanılacaktır.

geçen “vasiyet” kelimesinden dolayı bu adı almıştır. Eserin 1562-1563 tarihinde yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca *Risâle-i Birgivî*, *Birgivi Vasiyetnâmesi* ve *Birgivî / Birgili Risâlesi* gibi adlarla da anılır. Genelde iman esaslarını, ibadet ve ahlâk konularını içerir. Birgivî diğer eserlerinde olduğu gibi *Vasiyetnâme*'de de kelâm, fıkıh ve ahlâk kitaplarında geniş biçimde yer alan konuları başarıyla özetlemiştir (Arslan, 2012).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki popüler kitapları ve okuma kültürünü inceleyen Hakan Karateke, *Muhammediye*, *Envârü'l-Aşikîn*, *Mevlid*, *Hadikatü's-Süeda*, *Birgivi Risalesi*'nden oluşan beş kitap üzerinden bu kitapların tereke kayıtlarındaki yaygınlık durumunu sorgulamış ve bunların Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki anlatı bakımından değerlendirmesini yapmıştır. Evliya Çelebi bu eserin halk arasında çokça okunduğunu ve muteber bir risale olduğunu belirtir (Karateke, 2012, s. 234-235).

Orlin Sabev, Sofya'ya ait olan ve 1671-1833 yıllarını kapsayan 52 kadı sicili içerisinde tespit ettiği 180 terekede yer alan kitaplar arasında ilk başta gelen kitapların *Kur'an-ı Kerim* ve *Muhammediye* olduğunu bildirmektedir. Listede dördüncü sırada ise *Birgivî Risalesi* bulunmaktadır (Sabev, 2003). Tijana Krstic, Bosna ve Bulgaristan'da bulunan Osmanlı yazmaları arasında Birgivi Mehmed Efendi'nin *Birgivî Risalesi* olarak da bilinen *Vasiyetname* adlı eserinin ilk sırada yer aldığını belirtir. İkinci sırada *Tarikat-ı Muhammediye* adlı eserin, üçüncü sırada ise *Muhammediye*'nin geldiğini ifade eder (Şahin, 2017, s. 134).

Muhammediye ve *Envârü'l-Aşikîn* adlı eserlerde ne tür bir İslâm anlayışının topluma aktarılmaya çalışıldığı ve bu aktarımın yönteminin ne olduğu Osmanlı toplumunu anlamak açısından da önem arz etmektedir. Kısmen birbirinden farklı noktaları olsa da bu iki eser neredeyse aynı içeriklere sahiptir. Bu eserlerde yüceltilen değerler çok belirgin olarak tasavvufi etkiler taşır. Her iki eser de Gazali'nin *İhya Ulumi'd-Din* ve İbni Arabî'nin *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye* adlı eserlerinden ve fıkıh konularında da Ebu'l-Leys el-Semerkindî'den etkilenmişlerdir. Muhammediye ve *Envârü'l-Aşikîn* her ne kadar sûfi eğilimlerle yazılmış olsalar da müellifleri tarafından radikal sûfi inanışlara karşı çıkılmış buna karşın şeriat ve takva temelinde inşa edilmişlerdir. Tijana Krstic'in ifadesiyle “Yazıcızâde kardeşlerin eserlerinin altında yatan esas unsur, Kur'an-ı Kerim'in de temelini oluşturan ahir zaman trajedisidir” (Krstic, 2015, s. 57-59).

“Kıyamet trajedisi” ile ilgili yazılmış bir diğer eser, hakkında çok fazla bilgi sahibi olamadığımız Hibetullah b. İbrahim'in *Saatnâme* adlı eseridir. Bu eser Osmanlıların yaygın dindarlık anlayışlarına ilmihal türü üzerinden damga vurmuş ama bu zamana kadar araştırmacıların dikkatinden kaçmış bir eserdir. Bu eserin 14. yüzyıl Anadolu'sunda kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Bu eserin yalnızca İstanbul'daki kütüphanelerde elliye yakın nüshası vardır ve bunlar arasında en eskisi 1477 tarihini taşır. Yine Bosna'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bu eserin yirmiye yakın nüshası mevcuttur. Eser, dönemin tasavvufi ortamından etkilenerek bir Müslümanın kıyamet kopmadan önce yapması gereken duaları ayrıntılı bir şekilde anlatır (Krstic, 2015, s. 59-60).

İsmail Erünsal, 394 kayıta geçen *Birgivi Risalesi*'nden sonra 250 kayıta adı geçen *Muhammediye*'nin ikinci sırada yer aldığını belirtir. Osmanlı toplumunu etkilemiş ve onların zihin dünyasında ve din algısının oluşmasında etkili olmuş eserlerin başında *Muhammediye* gelmektedir⁴ (Şahin, 2017, s. 128-130). Yazıldığı 15. yüzyıldan itibaren eserin, Balkanlardan Anadolu'ya çok geniş bir coğrafyada topluma mal olduğu terekeler üzerine yapılan muhtelif çalışmalardan da anlaşılmaktadır. Ali İhsan Karataş (eserin yılı), *16. Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar* başlığını taşıyan çalışmasında bu yüzyıla ait 200 sicil içerisinde 400 farklı türde 2098 adet kitap kaydı tespit etmiş ve ilk beş sırada yer alan kitaplardan birinin *Muhammediye* olduğunu belirtmiştir. Onun tespitlerine göre terekelerde en çok *Kur'an* ve *Mevlid* bulunmaktadır (Karataş, 1995).

Muhammediye'nin camilerde görevli muhammediyehanlar aracılığıyla okunması için muhtelif vakıf kayıtlarında ücret tahsis edildiğine dair kayıtlar mevcuttur. Bursa'daki vakıflarda kendilerine para tahsis edilen görevliler arasında özellikle okuyucular başlığıyla sınıflandırılmış bir grup bulunmaktadır. Bunların içerisinde *Delâilü'l-Hayrat* ve hadis kitapları okuyanların (biri kişi) yanı sıra *Muhammediye* okuyan 13 Muhammediye-hân bulunmaktaydı. *Muhammediye* okumakla görevli 13 kişi 1775-76 yıllarında yıllık olarak 53,375 kuruş ücret almışlardır. Bu 13 kişinin yıllık aldığı ücret miktarı akçe cinsinden 6405 akçe olup kişi başı yaklaşık 500 akçe düşmektedir (Çiftçi, 2004, s. 133). Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın kurmuş olduğu vakıf arasında İstanbul Üsküdar'da kendisinin yeniden inşa ettiği camideki görevlilere harcanmak üzere tahsis ettiği cihetler arasında naathân ve muhammediyehan da bulunmaktadır. Cuma günleri *Naat* okumakla görevli Naathân'a günlük 4 akçe, *Muhammediye* okumakla görevli muhammediyehana ise günlük 3 akçe ücret ödeneceği belirlenmiştir (Eravcı, 2007, s. 181-182).

Muhammediye bürokrat ve askerî sınıf arasında halk arasında olduğu kadar yaygın değildir. Henning Sievert 1716-1783 yılları arasında 36 tereke kaydını incelemiş ve 3000'e yakın kitaba ulaşan bir sayı elde etmiştir. Bu listeye sadece yüksek bürokratların kitap koleksiyonları dahil edilmiştir. Çoğu paşa rütbesinde olan bu kişilerin koleksiyonları arasında sadece 3 *Muhammediye* bulunmaktadır. Konusal olarak çok geniş bir yelpazeye dağılan

⁴ Yazıcızade *Muhammediye* adlı eserinde aklı över ve ilk yaratılan varlığın külli akıl olduğunu belirtir sonra cüzi aklın sonra kalem ve levhin yaratıldığını ve her şeyin o levhaya kaydedildiğini ifade eder. Muhammediye'de yaratılış ve Hazreti Muhammed'in ruhunun yaratılması, cennet cehennem yer ve gökler melekler mahlukatın yaratılması, Âdem ve Havva'nın yaratılması cennetten yeryüzüne inmeleri Arafat'ta buluşmaları birinci bölümün konularındır. Doğal olarak insanın yeryüzündeki varlığını tasvir eden ve bütünüyle bunu İslam kaynakları dairesinde değerlendiren bu eser, toplumun bu konudaki bilgi birikiminin nazmedilmiş en veciz ifadeleri olması dolayısıyla yüzlerce yıl Osmanlı toplumunda çok değerli görülmüştür. Eserin ikinci bölümü peygamberlerden bahseder ve Hazreti peygamberin hayatı ve mucizelerini anlatır. Üçüncü bölüm ise kıyamet ve ahiret konularına değinir. 15. yüzyılın meşhur şairi Zaimi Çelebi *Muhammediye*'nin Türkçenin en güzel örneklerinden biri olduğunu belirtir.

bu koleksiyonlarda Kuran'dan sonra en çok Kadı İyaz'ın *Kitabü 'ş-Şifa*'sı ve dört ve beşinci sıralarda *Naima* ve *Peçevi* tarihleri gelir. Osmanlı bürokrat entelektüelinin tarih kadar *Mesnevi*, *Yusuf ve Züleyha* ve *Cihannüma*'ya ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. On dokuz *Kitabü 'ş-Şifa* ve 16 *Naima* tarihinin bulunduğu 36 tereke içinde sadece üç *Muhammediye* yer alır (Karateke, 2012, s. 237-238).

Gelibolu'da yazılan *Muhammediye*, Gelibolu halkı arasında o kadar meşhurdur ki Kur'an gibi ezberlenir ve topluca okunurdu. Gelibolu'da çok sayıda insan, çocuk, kadın ve kızlar, *Muhammediye* hafızı olarak bilinmektedirler ve eseri bütün halinde ezberlemişlerdir. *Muhammediye* müstakil okumalara ve toplu okumalara konu olmuş bir eser olarak cami, tekke ve medreseler de dahil olmak üzere Osmanlı toplumunun her kesimi tarafından ilgi görmüş ve Balkanlar'da Anadolu'dan Orta Asya'ya kadar uzanan coğrafyada meşhur olmuştur. *Sefine* yazarı Vassaf, annesinin elinden *Ahmediye ve Muhammediye* eserlerinin düşmediğini komşularla bir araya gelerek bu eserin okunduğunu belirtmektedir. Osmanlı Dönemi'nde yaşayan kadınların bu esere ilgisi o kadar çoktur ki daha 16. yüzyılın ortalarında yazarının ölümünden yaklaşık 100 yıl sonra Gelibolu'da demircilik yaptığı tahmin edilen Ahmet isimli bir şahsın kızı olan hattat Ümmü Hatun tarafından Siroz'daki Cami-i Atik'de okunmak üzere çoğaltılmış ve Temmuz 1552 tarihinde vakfedilmiştir. (Öztürk, 2000, s. 334)(Şahin, 2017, s. 135) Kadınlar tarafından *Muhammediye*'nin 19. yüzyılda da Kastamonulu Nesibe Feride Hanım tarafından hocasının kontrolünde istinsah edildiği bilinmektedir. *Muhammediye* yalnızca halk arasında muteber bir eser olmakla kalmamış aynı zamanda kadı, müderris veya talebelerin de koleksiyonlarında yer almıştır. Eserin uzun müddet medreselerde ve mekteplerde ders kitabı olarak da okutulduğu bilinmektedir. Eserin Rumlar arasında da bilindiği ve Rumca ve Türkçe olarak birbirini takip eden satırlar halinde yazıldığı da belirtilmektedir (Şahin, 2017, s. 135).

Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'si cami derslerinde okutulan eserler arasında da yer almaktadır (Yediyıldız, 1995, s. 106). İstanbul camilerinde *Muhammediye*, en erken 1625 yılında okutulmuştur. Hacı Mehmed 1625 yılında kurduğu vakıf ile Kasımpaşa'daki Cami-i Kebir'de siyer ve *Muhammediye* kitaplarının okunmasını vakfiye şartları arasında zikretmiştir (İŞS. Galata M. 541/54b/2).

Muhammediye'nin etkisinde kalarak kaleme alınan eserler olduğu kadar ondan nakledenler ya da nazire yazarlar da olmuştur. İlmî Mehmed Efendi'nin *Manzume-i Akaid*'i, Yusuf'un *Muhammediye*'si, Abdürrahim Fedâî'nin *Kasîde-i Nûniye*'si, Mehmed'in *Siretün-Nebî*'si, Seyyid İbrahim'in *Siyer*'i, Zühdi Efendinin *Nazmüssiyer*'i, Abdurrahman'ın *Siyer-i Nebî*'si bu tarz eserlere örnek olarak sayılabilir. *Muhammediye* bir de Esirî tarafından, Bursalı İsmail Hakkı tarafından iki cilt halinde şerh edilmiştir (Çelebioğlu, 1998, s. 174).

Mevlidhanların *Mevlid* okuması gibi muhammediyehanlar da *Muhammediye*'nin bazı parçalarını yakın dönemlere okuyorlardı. Atıf Efendi Kitaplığına giderken Şeyh Vefa Türbesi'nin yanında bulunan bir mezar kitabesinde bunun bir örneği yazılı olarak bulunmaktadır. *Muhammediye*, son zamanların tanınmış Melâmî şeyhlerinden Seyyid Mehmed Nûrî'l-Arabi tarafından ders olarak da okutulmuştur (Çelebioğlu, 2018, s. 183).

Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye* adlı eseri ile büyük bir üne sahip olmuş, Fuat Köprülü'nin ifadesiyle "Muhammediye yalnız Türkiye'de değil, Kırım'da ve daha sonra Kazan'da ve Başkurt Türkleri arasında büyük

bir kutsiyet kazanmış”, hemen bütün Türk-İslam coğrafyasında okunup değer bulmuş bir eserdir (Çelebioğlu, 2018, s. 182).

Balkan şehirlerinde de 18. yüzyılda *Muhammediye*'nin camilerde okutulduğu görülmektedir. Derviş Ali, Hanya'da Temmuz 1759 tarihli vakfiyesiyle iki adet dükkan vakfederek Gâzî Hüseyin Paşa Câmii'nde Pazartesi ve Cuma günleri ikindi namazından sonra cemaate *Muhammediye* isimli kitabı okuyacak olan Molla Mustafa'ya ücret tahsis etmişti. Alizâde Hasan Ağa da Hanya'da Zilhicce 1202/Eylül 1788 tarihli vakfiyesiyle Arap Câmii'nde Pazartesi ve perşembe günleri ikindi namazından sonra *Muhammediye* okunması için para tahsis etmiş ve kıraat için aylık 60 para verilmesini talep etmişti (*Balkanlarda Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler*, t.y.).

Yazıcızade Mehmet'in küçük kardeşi olan Ahmed'in, abisi Mehmed'in *Meğaribü'z-Zaman li-Gurûbi'l-Eşya fi'l-Ayn ve'l-Iyan* adlı eserinin tercümesi olan ve *Ahmediye* adıyla da bilinen *Envârü'l-Aşıkîn* adlı kitabı da *Muhammediye* kadar meşhur olmuş eserlerdendir. Ahmet Bîcân 1446 yılında yazmaya başladığı eseri 1451'de Gelibolu'da tamamlamıştır. Hacı Bayram Veli'nin isteği üzerine eseri Türkçeye çevirerek yazmıştır. Eserin Balkanlar, Anadolu ve daha sonra Kazan'da basıldığı göz önüne alınırsa Osmanlı toplumunun İslâm dinî ve kültürü hakkındaki başlıca kaynaklarından biri olduğu söylenebilir. Yazıldığı tarihten 20. yüzyılın başlarına kadar bütün Osmanlı coğrafyasında okunan eser *Muhammediye* kadar etkili ve yaygın olmasa da Osmanlı toplumunun okuduğu eserler arasında önemli bir yer tutmuştur. Bunun sonucu olarak *Envârü'l-âşıkîn*'in yüzlerce yazma nüshası meydana gelmiştir. Kitap İstanbul (1261), Kazan (1278) ve Bulak'ta (1300) defalarca basılmıştır (Uzun, 1995). *Envârü'l-âşıkîn*, Batı dillerine en erken tercüme edilip basılan Türkçe kitaplardan biridir. Eser 1624 yılında Erdel hükümdarı Gábor Bethşen'in tercümanı ve başkatibi János lansi tarafından Macarcaya tercüme edilmiş ve 1626 yılında Macaristan'da Kassa şehrinde basılmıştır (Şahin, 2017, s. 136-137).

Osmanlı toplumunda okuma kültürü bakımından değerlendirilmesi gereken eserlerden önemli bir grubu da kahramanlık hikayeleri adını verebileceğimiz tür oluşturur. 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı okur yazarlığı ve yazma pratikleri özellikle de İstanbul merkezli olarak çok daha geniş kitlelere ulaştı. Bu yüzyılda yeni yazar grupları, okuyucu grupları, farklı okur yazar kitleleri ortaya çıktı. Bunun sonucunda Elif Sezer'in isimlendirmesi ile yazma eserler etrafında teşekkül eden bir sınıf, “manuscript community” teşekkül etti. Daha çok kahramanlık hikâyeleri özellikle de Hamza ve Ebu Müslim hikâyeleri üzerinden gelişen bu faaliyet 18. ve 19. yüzyılda İstanbul'da oldukça popülerdi ve bu hikayeler etrafında yeni bir kültürel ortam teşekkül etmişti. Bu yeni okuma yazma faaliyeti özellikle de kendi kültürel ortamlarını oluşturmuş kahvehaneler, dükkanlar, okullar yeni okuma mekanları olarak bu hikayelerin topluma ulaşmasını sağlamıştı. Özellikle de bu türden kahramanlık hikayelerine düşülmüş okuma notları 18. ve 19. yüzyılda kitapların bireysel ve toplumsal serüvenini anlamak bakımından, kitap kültürünün farklı toplumsal kesimlere yepyeni ve çok ilginç boyutta açılan yönlerini ortaya koymuştur. Bu yazmalar üzerine düşülen notlar kâtiplik, kitap istinsahı, kitap sahibi olma, sosyal ve ahlaki kodlar ve toplumsal hafıza bakımından ayrı ayrı değer taşır. Bu tür hikâyelerin yer aldığı yazmalar, yazma çalışmaları, okuma tarihi

ve kitap kültürü bakımından yeni bir çalışma alanı geliştirmek için imkanlar sunmaktadır (Aydınlı, 2022).

Zehra Öztürk (2007, s. 401-445), kitapların topluca veya sesli olarak okunmasının Selçuklulardan Osmanlılara intikal eden bir gelenek olduğunu ve köklerinin XII. yüzyıla kadar indiğini belirtir. Bir gruba kitap okumanın Anadolu’da da köklü bir gelenek olduğu ve bu tür toplantılarda genellikle popüler hikayelerin tercih edildiği bilinmektedir. Halil İnalıcık da erken devir Osmanlı kroniklerinden bazılarının yüksek sesle okunmak üzere yazıldıklarını belirtir.⁵

17. yüzyıl başında yaşayan Kastamonulu bir sipahinin hikayesini işleyen bir yazma eser (Hikâyât-ı Sipâhî-yi Kastamonî ve Tûtî) üzerine düşünülmüş notlar bu eserin çok sevilerek elden ele dolaştığını ve kitabın ilginç dolaşım güzergahını gözler önüne serer. Eser, 1712-1726 yılları arasında Topkapı Sarayı Seferli Koğuşunda ve Galata Sarayı’nda yüksek sesle bir dinleyici grubuna okunmuştur. Kendisi de bir iç oğlanı olan Ali Ufki Bey ya da Albertus Bobovius iç oğlanların okudukları kitaplar arasında *Kırk Vezir*, *Hümayunname*, *Kelile ve Dimne*, *Seyyid Battal* ve *Kahramannâme* gibi eserleri sayar. Süleyman Faik Efendi de 19. yüzyılda kaleme aldığı mecmuasında *Hamzânâme*’nin sahaflardan kiralatarak kahvehanelerde bu işe ilgisi olan kişilerce okunup ezberlenerek anlatıldığını aktarır (Değirmenci, 2011, s. 15; Değirmenci, 2015).

Osmanlıda Okuma Mekanları

Genel itibariyle İslam dünyasında ve özellikle Osmanlılarda çocuklara temel eğitimin verildiği yer olarak bilinen *sıbyan mekteplerinde* (Baltacı, 2004), temel eğitim kavramının neyi içerdiği ve eğitim ile neyin kastedildiği, okuma yazma eğitimini içerip içermediği ile ilgili muhtelif görüşler bulunmaktadır. Erünsal’ın da belirttiği gibi uzun bir zamana ve geniş bir coğrafyaya yayılmış bir imparatorlukta bu tip konular hakkında kesin bir şeyler söylemek zor olduğu gibi, kurumların standart bir eğitim verdiğini ifade etmek de pek sağlıklı bir yaklaşım olmaz. Sıbyan mektepleri hakkında her ne kadar her bölgede ve her dönemde farklılıkların olabileceği söz konusu olsa da Erünsal’dan yola çıkarak 16. yüzyıla kadar okuma-yazma öğretimini içermediği düşünülebilir. Vakfiyelerdeki kayıtlara göre bu kurumlarda genellikle Kuran okuma dersleriyle, sözlü olarak anlatılan ilmihal bilgilerinin verildiği görülmektedir. Kızların bu mekteplerde eğitim görmesi ile ilgili bilgiler ise son derece azdır. Fatih Dönemi’nden itibaren bazı eserlerde her ne kadar kız çocuklarının da sınıftaki oturma düzeni ile ilgili birtakım bilgiler yer alsa da vakfiyelerdeki kayıtların çoğu erkek öğrenciler dikkate alınarak hazırlanmış, nadiren kız çocuklarından bahsedilmiştir. Fakat bu durum ilerleyen yıllarda, özellikle 18. yüzyılda değişikliğe uğramış, vakfiyelerde kız ve erkek öğrencilerden daha fazla bahsedilmiş ve önemli yerleşim bölgelerinde kızlara mahsus

⁵ Osmanlı toplumunda farklı dönemlerde halk arasında çok okunan kitaplar ve okuma biçimleri için bkz: Tülün Değirmenci, “Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı’da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S.13 (2011), s.8-9.; Zehra Öztürk, “Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.5, S.9 (2007), s.401-445; Johann Strauss, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kimler, Neleri Okurdu (19.-20. Yüzyıllar)?”, çev. Günil Ayaydın Cebe, **Kritik**, C.1, S.3 (2009), s.205-265.

sıbyan mektepleri bulunduğundan bahsedilmiştir (Erünsal, 2019, s. 70-72).

Bunun dışında, halkın İslâm ve dinî konularda yani fıkıh ve ibadetlerle ilgili hususlarda temel Türkçe ilmihal kitaplarına müracaat ettiğini ve bunları da gene sıbyan mektepleri vasıtasıyla okuyup öğrendiğini söyleyebiliriz. Bu yüzden sıbyan mektepleri medreselerde göre daha yaygın ve çok daha fazla sayıda kurulmuştur. Sıbyan mekteplerinde okutulan eserler hakkında henüz derli toplu bir çalışma yapılmamıştır.

Miri Shefer Mossensohn *Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi* (2018) adlı eserinde 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı coğrafyasının Türkçe konuşulan bölgelerinde kent nüfusunun en az dörtte birinin Türkçe okuyup yazdığını veya en azından Arapça Kur'an surelerini bildiğini iler sürer. Nelly Hanna da Arapça konuşulan Kahire'de eğitimli bir kentli orta sınıfın varlığından bahseder (Hanna, 2003). Nelly Hanna'ya göre 17. yüzyıldan itibaren okur yazarlık artmıştır. Ayrıca eğitimli sınıfın yanı sıra gündelik Arapçayla yazılmış eserler de çoğalmıştır. Okur yazarlığın tamamen şehirli sınıflara mahsus olduğu ve özellikle de büyük şehir merkezlerinde bu oranın şehrin ticari ve kültürel gelişmişliğine bağlı olarak arttığı söylenebilir. (Mossensohn, 2018, s. 71-72)

Osmanlı toplumunda medrese dışı eğitim veya öğrenimin sıbyan mektepleri haricinde kurumsal olarak icra edildiği başka mekanlar nerelerdi? Bu mekanlar ne derece yaygındı ve toplumun hangi kesimlerine hitap ediyordu? Bu sorular çerçevesinde kurumsal olmasa da tekke ve camilerde medrese eğitiminin tamamlayıcısı veya devamı niteliğinde bir eğitimden söz edilebilir. Bu mekânlarda insanların topluca kitap okuduğu, ders ve sohbet halkası içerisinde belli bir kültürel kimlik kazandığından bahsedilebilir. Bunlara gayri resmi öğrenme mekanları olarak konaklar, ulema evleri, oda sohbetlerini ve kahvehaneleri de ekleyebiliriz.

Bursa şairlerinden Harîrî, Resmî ve Şeyhî'nin eğitim geçmişleri ve ticari faaliyetleri bize XV. yüzyıl Bursasının ilginç bir panoramasını sunar. Bunlardan Harîrî, Bursa'da ibrişim ve ipekli kumaş satan bir tüccardı, Resmî ise bez ticareti yapıyordu. Demek ki erken devirlerde Bursa'da esnaf muhitinde de şiirle ve edebiyatla ilgilenen, okuma yazma bilen isimler vardı. Şeyhî ise bir çakırcı dükkanına sahipti. Üç şairin de okuma yazmayı ve şiiri hangi vasıtalarla öğrendiği ve esnaflık dönemlerinde bu ilgiyi nasıl devam ettirdiklerini çok fazla bilemiyoruz. Bu üç şairi de dönemin meşhur şairi ve devlet adamı Ahmet Paşa himaye ediyordu. Ahmet Paşa Fatih'in kendisini Bursa'ya sürgün etmesi üzerine konağında adı geçen şairleri toplamış ve onları konağında ağırlamıştır⁶ (İpekten, 1996, s. 218-223).

Eserlerin üzerine yazılan okuma notlarından evlerin, konakların kitap okuma meclislerine ev sahipliği yapan

⁶ Osmanlı saray muhiti dışında özellikle de taşrada vali, paşa ve beylerin konakları Osmanlı bilgisinin toplumsallaşmasında ve yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Ahmet Paşa Fatih'in kendisini Bursa'ya sürgün etmesi üzerine konağında şairleri toplamış ve kışın konağında dönemin Bursa şairlerinden Harîrî, Resmî ve Şeyhî'yi ağırlamıştır. Kanuni döneminde Hama Sancak Beyi olan Cafer Paşa, Celal Bey isimli şairi himaye etmiş daha sonra Celal Bey Cafer Paşa'nın damadı olmuş ve Şehzade Selim'e intisap ederek onun musahibi ve nedimi olarak yanında kalmıştır. Bağdat Beylerbeyi Süleyman Bey 1535'te başlamış olduğu beylerbeyliği görevi döneminde Kutsî isimli divan katibini himaye etmiştir. Aynı şekilde, Mihaloğulları'nda Gazi Ali Bey (ö.1500) ve Ahmed Bey şairleri himaye eder ve kendileri de şiir yazardı. Bu iki isim Sûzî Çelebi, Hayretî, Muammayî, Nihalî Cafer Çelebi'yi himaye etmişlerdir. Sûzî Çelebi 1485 yılında Ali Bey'in Boğdan'a yaptığı seferi 18 bin beyitlik *gazavatnâmesi* ile nazmetmiştir. Hayretî isimli şair de (ö.1535) Mehmed Bey'in konağının müdavimlerinden idi.

mekanların başında geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin *Firuzşah Hikayesi*'nde yer alan notlardan hangi mekanlarda okunduğuna dair izler sürülebilmektedir. Kitap ilk olarak 1793'te *Silahşör-ü Hazret-i Şehriyârî* Ahmed Ağa'nın konağında okunmuş, daha sonra 1797'de baş muhasebe katiplerinden defterci yamağı Bende İbrahim'in Hocapaşa'daki hânesinde okunmuştur. Yine *Süheyl ü Nevbahar, Hikâyat-ı Mihr ile Vefâ, Kıssa-i Ebû 'Ali Sinâ ve Ebû 'l-Hâris, Şehnâme* ve *Mısır Valisi Koca Cafer Paşa'nın Hikâyesi* muhtelif ev, hâne, konak ve yalılarda okunan eserler arasındadır. Evlerin yanı sıra kahvehaneler gibi kamusal mekanlarda da kitap okuma geleneği devam etmekteydi (Kömeçoğlu, 2018, s. 63). Yine yayınlanmış kitap notlarından anlaşıldığına göre *Firuzşah Hikâyesi*, 1817'de Eyüp Çömlekçiler civarında Akçeşme'de el-Hac Berber Süleyman Ağa'nın kahvesinde Hüseyin Efendi tarafından okunmuştur. Yine *Ferhad ile Şirin*'in, 1757 yılında Kasımpaşa civarında Çebeci Ali Kahvesinde, *Hikâyât-ı Mihr ü Vefâ*'nın da 1805'te Yeni Cami yakınlarında Alemdar Riyâzî kahvesinde okunduğu anlaşılır (Değirmenci, 2011, s. 20-23).

Halka açık okuma mekanları ile ilgili güncel çalışmalardan birini de *Osmanlı İstanbul'unda Sese Dönüşen Kitaplar* başlıklı makaleleri ile Elif Sezer Aydın ve İrvin Cemil Schick (2023) yapmıştır. Kamusal sesli okumalar olarak ele aldıkları bu sözlü kültür geleneğini zuhur ettikleri ortamlar ve amaçları bakımından dinî törenler, ilim ve edebiyat meclisleri ve eğlence mekanları gibi gruplara ayırmışlardır (Sezer-Aydinli & Schick, 2023)

Kitap notları ise, ön kabullerimizin çok ötesinde bir okuma mekanları portresi ortaya koymaktadır. Örneğin *Hikâyât-ı Mihr ü Vefâ* isimli kitabın üzerindeki okuma notları onun 1807'de Selanik Esnafı Şakir Ağazâde Ömer Ağa'nın kardeşi Cevizci Ali tarafından leblebiciler pazarında okunduğunu gösterir. Notu yazan Kâtip İzzet, notu yazdığına dair altına imzasını da atar. Yine başka bir notta aynı kitabın 1807'de ayakkabıcı Sa'd Ağa'nın Terlikçiler sokağındaki dükkanında okunduğu yazar. Bazı notlarda ise sadece mahalle ismi verilir. *Firuz Şah Hikayesi*'nin Kabataş'ta, *Mısır Valisi Koca Cafer Paşa'nın Hikayesi*'nin Beşiktaş Hayreddin Paşa Mahallesi'nde, Aksaray'da, Kumkapı'da ve Çifte Saray karşısında okunduğu üzerindeki notlardan anlaşılır. *Mısır Valisi Koca Cafer Paşa* eserinde olduğu gibi bir eser bazen sadece İstanbul'u değil Halep gibi imparatorluğun başka coğrafyalarını da dolaşmaktaydı (Değirmenci, 2011, s. 24-25)

SONUÇ

Bu çalışmada, Osmanlı toplumu içerisinde yaygın olan veya yaygın olduğu bilinen kitaplar ile bu kitapların okunduğu ya da bilinmesine vesile olan mekanların nereler olduğu üzerinde durulmuştur. Literatürde yer alan popüler kitap isimleri ile kaynaklarda karşımıza çıkan kitap isimleri arasında dönemsel ve çevresel farklılıkların olduğu görülmektedir. Erünsal incelediği 3000'in üzerinde tereke kayıtlarına dayanarak bu konuya ciddi bir eleştiri getirmiştir.

Yine literatürdeki çeşitli çalışmalar üzerinden ön kabullerin ötesinde farklı okuma mekanlarında farklı türde kitapların okunduğunu ve bunların da aslında farklı muhitlerden çok sayıda insana ulaştığı ortaya çıkmaktadır. Literatürde genellikle *Muhammediye, Envârü 'l-Aşikîn, Müzekki'n-Nüfûs, Kara Dâvud, Ahmediyye, Tenbihü 'l-*

Gâfilîn, Şerhu Şir'ati'l-İslam, İmâdü'l-İslâm, Mızraklı İlmihal, Şerh-i Vasıyeti'l-Muhammediye, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, Delâilü'l-Hayrât, Mârifetnâme gibi kitaplar öne çıkmaktadır hâlbuki terekelere bağlı olarak yapılmış olan çalışmalar bunun çok da doğru olmadığını ve aynı zamanda dönemsel olarak da değiştiğini ortaya koymaktadır.

Her ne kadar bugüne kadarki çalışmalarda 19. yüzyıldaki kitap kültürünün oluşturulduğu bilgiden hareketle bütün Osmanlı imparatorluğu için genel olarak bir okuma kültürü alışkanlığı olduğu söylene de aslında dönemsel olarak farklı açılardan ayrışan tarafları bulunmaktadır. Çünkü özellikle 14. ve 15. yüzyıl gibi erken tarihler hakkındaki bilgilerimiz çok sınırlıdır. Ancak 16. yüzyıldan itibaren tereke sicilleri dolayısıyla bazı verilere ulaşabilmekteyiz. En erken örneklerden biri olan Ali İhsan Karataş'ın yaptığı çalışmada *Muhammediye, Mushaf-ı Şerif ve Mevlid* gibi eserler ortaya çıkmaktadır. Aynı dönemde Üsküdar'da yapılmış çalışmalarda ise *Misbah, Sarf, Kudurî* gibi tamamen medrese muhitinin etkili olduğu kitapların sıklıkla terekelerde yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda 16. yüzyıl ve sonrası için somut verilerin bulunduğunu ve bu kaynaklar üzerinden daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulan bir alan olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak okuma geleneğini ve kültürü oluşturan kitapların dönemsel, bölgesel ve kültürel muhit olarak değiştiğini, bu nedenle de herhangi bir şekilde henüz literatür oluşma aşamasında olan dönemler için çok fazla genelleme yapmanın sağlıklı olmadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

İstanbul Şer'iyye Sicilleri Galata Mahkemesi No: 541, varak 54b/2

Arpa, R. (2017). Osmanlı Halkının Muteber Kitapları Tıbyan Tefsiri Örneği. İçinde *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Alimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl* (ss. 241-304). Zeytinburnu Belediyesi.

Arpaguş, H. K. (2015). *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı* (3. baskı). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Arslan, A. T. (2012). Vasıyetnâme. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 42, ss. 556-558).

Aydınlı, E. S. (2022). *A Manuscript Community in Ottoman Istanbul (18th-19th Centuries) Heroic Stories, Social Profiles, and Reading Space* [Doktora Tezi]. Department of History and Cultural Studies of Freie Universität.

Balkanlarda Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler (C. 3). (t.y.).

Aydınlı, E.S., & Schick, İ. C. (2023). Osmanlı İstanbul'unda Sese Dönüşen Kitaplar. *Zemin: Edebiyat Dil ve Kültür Araştırmaları*, 5, 50-111.

Baltacı, C. (2004). Mektep. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 6-7).

- Çelebioğlu, A. (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Çelebioğlu, A. (2018). *Muhammediye*. Dergâh Yayınları.
- Çiftçi, C. (2004). *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri: Avâriz Vakıfları, Hirfet Vakıfları, Para Vakıfları, Selâtin Vakıfları*. Gaye Kitabevi.
- Değirmenci, T. (2011). Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı'da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 13, 7-43.
- Değirmenci, T. (2015). Söz Bir Nesnedir ki Zail Olmaz: Osmanlı İstanbul'unda Hamzaname Geleneğine Göre Kamusal Okuma (Hikaye – Resim Kitap). İçinde *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (C. 7, ss. 634-649).
- Eravcı, M. H. (2007). Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa ve Vakfi. İçinde *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 6-7-8 Eylül 2006*.
- Erünsal, İ. E. (2019). Osmanlılarda Kadınlar Ne Okuyordu: XVI-XVII. Asırlar. İçinde *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri* (ss. 69-94). Timaş.
- Erünsal, İ. E. (2022). Osmanlı Döneminde Halkın Okuduğu Kitaplar: Bir Değerlendirme ve Bir Teklif. İçinde *Dost Bağının Meyveleri Nureddin Albayrak Hatıra Kitabı* (ss. 355-362). TEDEV (Türk Edebiyatı Vakfı) Yayınları.
- Felek, Ö. (2009). The Ottoman Empire. İçinde G. Watling (Ed.), *Culturel History of Reading: C. I* (ss. 541-562). Greenwood Pres.
- Hanna, N. (2003). *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century*. Syracuse University Press.
- İpekten, H. (1996). *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Karataş, A. İ. (1995). *XVI. Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı.
- Karateke, H. (2012). Seyahatnamedeki Popüler Dini Kitaplar. İçinde *Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Yazılı Kaynakları* (ss. 200-239).
- Kömeçoğlu, U. (2018). Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusal ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri. İçinde *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar* (3. baskı, ss. 45-80). Kitap Yayınevi.
- Krstic, T. (2015). *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları 15.-17. Yüzyıllar* (A. Ş. Tunç, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Mossensohn, M. S. (2018). *Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi* (K. Oğuz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztürk, Z. (2000). Muhammediye'nin İki Yazma Nüshası ve İki Kadın Müstensih. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 333-338.
- Öztürk, Z. (2007). Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları. *Türkiye*

Araştırmaları Literatür Dergisi, 5(9), 401-446.

Sabev, O. (2003). Private Book Collections in Ottoman Sofia, 1671-1833 (Preliminary Notes). *Academie Des Sciences de Bulgarie Institut D'etudes Balkaniques Etudes Balkaniques*, 1, 34-82.

Şahin, H. (2017). *Dervişler ve Sufi Çevreler Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler*. Kitap Yayınevi.

Uzun, M. İ. (1995). Envarü'l-Aşıkîn. İçinde *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 1-11, ss. 258-260).

Yediyıldız, M. A. (1995). *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.